

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя

О. Д. Кресан

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

*Методичні матеріали
до навчальної дисципліни*

Ніжин
2014

УДК 159.923(076)
ББК 88.37я73
К80

Рекомендовано Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
(НДУ ім. М. Гоголя)
Протокол № 11 від 27.06.2013 р.

Рецензенти:

Палуча М. В. – завідувач кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, професор;

Тимошенко О. А. – доцент кафедри загальної та практичної психології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, кандидат психологічних наук

Кресан О. Д.

К80 Психологія особистості : методичні матеріали до навчальної дисципліни / О. Д. Кресан. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2014. – 133 с.

Методичні матеріали "Психологія особистості" мають на меті допомогти студентам у підготовці до занять та самостійної роботи з даної дисципліни. Дані матеріали включають в себе методичні рекомендації, матеріали для підготовки до занять, до індивідуальної та самостійної роботи студентів. Їхній зміст відповідає навчальній програмі з даної дисципліни за спеціальністю "Психологія". Рекомендовано для студентів, які вивчають психологію особистості, викладачів, а також для всіх, хто цікавиться психологією особистості.

УДК 159.923(076)
ББК 88.37я73

© О. Д. Кресан, 2014
© НДУ ім. М. Гоголя, 2014

ЗМІСТ

Передмова	5
Зміст навчальної дисципліни "Психологія особистості"	7
Орієнтовний тематичний план вивчення дисципліни "Психологія особистості"	14
Теми семінарських занять.....	15
<i>Семінарське заняття № 1.</i> Тема: Проблема особистості в сучасній психології	15
<i>Семінарське заняття № 2.</i> Тема: Структура особистості	18
<i>Семінарське заняття № 3.</i> Тема: Мотиваційно-потребова сфера як компонент структури особистості	21
<i>Семінарське заняття № 4–5.</i> Тема: Розвиток особистості	24
<i>Семінарське заняття № 6.</i> Тема: Особистість у соціальній ситуації	28
<i>Семінарське заняття № 7.</i> Тема: Психоаналітичні теорії особистості.....	30
<i>Семінарське заняття № 8.</i> Тема: Неофрейдизм у психології особистості	33
<i>Семінарське заняття № 9.</i> Тема: Соціально-когнітивний напрямок у психології особистості: А. Бандура, Дж. Роттер	36
<i>Семінарське заняття № 10.</i> Тема: Диспозиційний напрямок у теорії особистості.....	38
<i>Семінарське заняття № 11.</i> Тема: Гуманістична психологія про природу особистості.	42
<i>Семінарське заняття № 12.</i> Тема: Уявлення про особистість в екзистенційній психології	45
<i>Семінарське заняття № 13.</i> Тема: Когнітивний напрямок у психології особистості: Дж. Келлі	48
<i>Семінарське заняття № 14–15.</i> Тема: Дослідження особистості у вітчизняній психології.	51
<i>Семінарське заняття № 16.</i> Тема: Проблема практичних аспектів психології особистості.....	57

Семінарське заняття № 17–18.

Тема: Емпіричні дослідження особистості в зарубіжній психології	60
Індивідуальні творчі завдання до курсу "Психологія особистості"	64
Завдання для модульного і тестового контролю	74
Література	82
<i>Додатки</i>	
Матеріали для підготовки до занять та самостійної роботи	86
<i>Додаток 1.</i>	
С. Л. Рубинштейн. О личностном подходе.	86
<i>Додаток 2.</i>	
Карл Роджерс. Предварительная формулировка общего закона межличностных отношений	95
<i>Додаток 3.</i>	
Джордж Келли. Психология непознанного	103
<i>Додаток 4.</i>	
В. Н. Мясищев. Понятие личности в аспектах нормы и патологии	107
<i>Додаток 5.</i>	
Л. И. Анцыферова. К психологии личности как развивающейся системы	118
Питання до екзамену з курсу "Психологія особистості"	131

ПЕРЕДМОВА

Проблема особистості є, без сумніву, центральною у психології, зокрема у теоретичних дослідженнях, де всі психологічні явища вивчаються як такі, які або належать особистості, або певною мірою її стосуються. Крім того, у практичних сферах взаємодія з особистістю, її внутрішній світ, виступають основним предметом роботи психолога-практика.

Курс "Психологія особистості" має на меті формування ґрунтовної системи знань про особистість як форму існування психіки людини. Викладання даного курсу майбутнім фахівцям-психологам покликане вирішити ряд суттєвих **завдань** професійної підготовки:

1. Ґрунтовне розуміння суттєвих ознак особистості як цілісності, що саморозвивається;

2. Дослідження основних теоретичних підходів до вивчення психології особистості, що склалися у вітчизняній та зарубіжній психології;

3. Аналіз теоретичних поглядів вітчизняних психологів на проблеми психології особистості;

4. Засвоєння положень щодо структури, динаміки, розвитку особистості;

5. Ґрунтовний аналіз сучасних методів дослідження психології особистості.

Концептуальна роль навчального курсу "Психологія особистості" визначається не лише освітніми завданнями. Його вивчення, з одного боку, сприяє усвідомленню та інтеграції психологічних знань, отриманих студентами при вивченні інших психологічних дисциплін. Ще один важливий аспект полягає в тому, що даний курс розглядається як теоретико-методологічна основа засвоєння системи знань, вмій і навичок у практичній галузі психологічного консультування та психокорекції.

Навчально-методичний посібник "Психологія особистості" спрямований допомогти студентам у вивченні даної дисципліни. До структури посібника включено основний зміст курсу, орієнтовний тематичний план, теми семінарських занять, до яких входять теоретичні питання, рекомендована література, проблемні запитання і завдання для обговорення та роботи на заняттях і самостійної роботи. Проблемні запитання покликані активізувати пізнавальну діяльність та пізнавальний інтерес студентів. Також окремим розділом до посібника входять індивідуальні творчі

завдання та задачі до курсу, які можна використовувати як для роботи на занятті, так і для самостійної роботи при вивченні курсу.

Для міжсеместрового контролю дано перелік завдань, що можуть бути використані для модульного або тестового контролю знань. В додатки включені матеріали для підготовки до занять, фрагменти наукових праць та першоджерел. Також у посібнику подано список рекомендованої літератури, основної та додаткової, та питання до екзамену.

Автор сподівається, що даний посібник допоможе більш глибоко і рефлексивно зрозуміти психологію особистості як навчальну дисципліну в процесі професійного становлення, а також наблизитися до саморозуміння власної особистості, що може стати важливим кроком у формуванні особистості психолога-фахівця.

ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ "ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ"

Змістовий модуль 1

Розділ 1.

Особистість як об'єкт психологічного дослідження

1.1. Теоретичні підґрунтя психології особистості.

Проблеми вивчення особистості у психології. Філософсько-методологічні та теоретико-психологічні засади психології особистості. Історія вивчення особистості в психології. Поняття "теорія особистості". Попередній аналіз факту чисельності теорій особистості в сучасній психології. Генетичний напрям у вивченні психології особистості. Загальнотеоретичне і практично-прикладне значення досліджень особистості у психології: практична психологія як прикладна психологія особистості. Персонологія як наука про особистість. Визначення і сутнісні ознаки особистості. Цілісність, унікальність, активність, вираження, саморозвиток, незавершеність і т. д. як сутнісні ознаки особистості, їх вивчення у сучасній психології.

1.2. Методи дослідження особистості.

Теоретичний аналіз методологічних підходів та емпіричних методів дослідження особистості у психології. Спостереження і самоспостереження, їх сутність як методів вивчення особистості. Опитувальні методи в психології особистості – інтерв'ю, анкетування, бесіда. Поняття про наратив. Експериментальні методи у психології особистості. Тестові методики як інструмент психологічної діагностики особистості: опитувальники, власне тести. Проективні техніки. Методи дослідження особистості, що використовуються в зарубіжних теоріях особистості (методи вивчення особистості у психоаналізі, неофрейдизмі, біхевіоризмі, гуманістичній психології, в диспозиційному напрямку, когнітивній психології тощо).

Генетико-моделюючий метод як основний засіб дослідження особистості в її генезисі та існуванні. Принципи генетико-моделюючого методу, процедура застосування.

Розділ 2.

Структура і динаміка особистості

2.1. Структура особистості.

Особистість як цілісність і унікальна єдність психіки людини. Поняття структури в персонології, психології, інших науках. Структурний принцип як провідний у гештальтпсихології. Методологічні підходи до визначення структури особистості (З. Фрейд, Г. Олпорт, С. Л. Рубінштейн, К. К. Платонов та ін.). Проблема "одиниць" ("підструктур") у структурі особистості. Аналіз компонентів структури особистості (біологічно зумовлена сфера, мотиваційно-потребова сфера, внутрішній світ особистості, досвід тощо). Уявлення про структуру особистості у зарубіжній психології. Структура особистості у психоаналітичній традиції (З. Фрейд, А. Адлер, К.-Г. Юнг), у "теоріях рис" (Г. Олпорт, Р. Кеттел, А. Айзенк), в гуманістичній психології (К. Роджерс, А. Маслоу, Ф. Лерш), в когнітивній та соціально-когнітивній психології (Дж. Келлі, А. Бандура, Дж. Роттер). Уявлення про структуру особистості у вітчизняній психології (О. Ф. Лазурський, С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонт'єв, К. К. Платонов, В. М. М'ясищев). Генетична психологія про структуру особистості: структура як цілісність, що виникає, закономірно детермінована єдністю біологічних, соціальних чинників та факторів власної активності людини (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, С. Д. Максименко). Внутрішній світ особистості, переживання, життєві цінності, смисли. Свідоме і несвідоме у внутрішньому світі особистості.

2.2. Мотиваційно-потребова сфера особистості.

Проблема активності людини та її витоків у сучасній психології. Мотиваційно-потребова сфера як компонент структури особистості. Поняття про спрямованість особистості як динамічні тенденції, що визначають діяльність людини (С. Л. Рубінштейн, К. К. Платонов та ін.). Понятійний апарат наукового вивчення мотиваційної сфери особистості – аналіз понять "потреба", "нужда", "мотив", "мотивація", "інстинкт", "намір", "потяг" і т. ін. Потреби особистості: сутність, класифікація. Аналіз поняття "потреба" в різних напрямках психології особистості (психоаналіз, неофрейдизм,

біхевіоризм, гуманістична психологія, когнітивна психологія, вітчизняна психологія). Ієрархія потреб. Психологічна сутність потреб і мотивів особистості. Мотиви і мотивація, основні підходи до даного явища у вітчизняній і зарубіжній психології. Механізми виникнення та функціонування мотивів. Ієрархія мотивів. Особистісний аспект мотивації людини. Поняття про особистісний сенс. Види мотивів. Мотиви і цілі особистості (психологічна сутність явищ). Явище цілепокладання. Мотиви та мотивація особистості в теорії діяльності О. М. Леонтьєва. "Квазіпотреби" або наміри в тлумаченні К. Левіна. Особистість як суб'єкт діяльності. Онтогенез особистості та розвиток мотиваційно-потребової сфери. Виникнення потреб та їхній психологічний зміст (Л. І. Божович, В. В. Давидов, С. Д. Максименко, А. Маслоу, К. Роджерс та ін.).

2.3. Розвиток особистості.

Виникнення і розвиток особистості. Психологія антропогенезу і онтогенезу особистості. Сутність розвитку особистості як складної цілісної відкритої системи, що саморозвивається. Ознаки та характеристики розвитку особистості (цілісність, неперервність, незворотність тощо). Розвиток особистості та особистісний розвиток, основні підходи до визначення. Механізми, джерела розвитку особистості. Витоки та основні етапи розвитку особистості в онтогенезі. Порівняльний аналіз основних теорій розвитку особистості: психоаналіз, епігенетична концепція Е. Еріксона, гуманістична психологія. Генетична епістемологія (Ж. Піаже), культурно-історична теорія (Л. С. Виготський, Г. С. Костюк, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін), теорія діяльності (О. М. Леонтьєв, П. Я. Гальперін), генетична психологія (С. Д. Максименко). Загальне й унікальне в розвитку та існуванні особистості. Поняття про "індивідуальні варіанти розвитку" (Д. Б. Ельконін). Поняття індивідуальності в психології (Г. Олпорт, В. С. Мерлін, С. Л. Рубінштейн). Розвиток і формування особистості. Розвиток та саморозвиток особистості. Поняття про самореалізацію та самоактуалізацію. Становлення особистості та її життєвий шлях (Ш. Бюлер, С. Л. Рубінштейн, А. Маслоу, Л. І. Анциферова, Б. Г. Ананьєв).

2.4. Особистість у соціальній ситуації.

Особистість в соціальному оточенні: механізми взаємодії і розвитку. Психологія соціальних ситуацій. Поняття "соціальна ситуація розвитку" (Л. С. Виготський, Л. І. Божович). Теорія поля К. Левіна. Явище "визначення ситуації" (У. Томас, Д. Магнуссон),

його значення в існуванні особистості. Психологічна адаптація особистості до ситуацій: сутність та аналіз основних підходів і теорій. Поняття про "подолання" важких життєвих ситуацій (Л. І. Анциферова, Х. Томе, Ф. Є. Василюк та ін.). Розвиток особистості в контексті життєвої ситуації. Класифікація ситуацій. Психологічні ситуації, їхня сутність та види. Консультування як приклад психологічної ситуації (Н. В. Чепелева).

Розділ 3.

Проблема особистості в зарубіжній психології.

3.1. Проблема особистості у психоаналітичному напрямку

Вихідні методологічні положення психоаналізу як напрямку психології: усвідомлюване і неусвідомлюване в житті людини, їх суперечлива єдність. Порівняльний аналіз теорій особистості З. Фрейда, А. Адлера, К.-Г. Юнга: витоки і рушійні сили існування і розвитку особистості, уявлення про структуру особистості, розвиток особистості, основні напрямки, механізми, стадії. Психоаналіз як система засобів та методів впливу на особистість. Психологічна допомога особистості у психоаналітичних уявленнях. Аналіз теоретичних поглядів на природу особистості представників неофрейдизму – К. Хорні, Е. Фромма, Е. Еріксона. Загальні висновки щодо вивчення психології особистості в межах психоаналітичної традиції і неофрейдизму. Сучасні моделі особистості в даному напрямі.

3.2. Проблема особистості у поведінковому напрямку психології

Загальне уявлення про поведінковий напрямок у зарубіжній психології особистості (біхевіоризм). Теоретичні витоки біхевіоризму. Поведінка як основний об'єкт вивчення біхевіористів. Основні представники біхевіоральної психології: Дж. Уотсон, Е. Торндайк, Скіннер та ін. Поняття про научіння. Оперантне научіння Скіннера та класичне научіння І. П. Павлова. Сучасний біхевіоризм про психологію особистості. Теоретичні засади біхевіоральної психотерапії. Соціально-когнітивний напрямок у психології особистості як перегляд основних положень біхевіоризму (А. Бандура, Дж. Роттер). Поняття про соціальне научіння. Самоєфективність особистості, саморегуляція поведінки. Прогнозування поведінки людини.

3.3. Проблема особистості в гуманістичному напрямку психології

Вихідні теоретичні позиції гуманістичної психології – "третьої хвилі" сучасної психології особистості. Ступінь розробленості питання структури особистості в теоріях К. Роджерса і А. Маслоу. Потреби, їхня природа і класифікація в теорії А. Маслоу: Д-потреби і Б-потреби людини. Явище метапаталогії (за А. Маслоу), його виникнення та усунення. Самоактуалізація особистості – порівняльний аналіз поглядів К. Роджерса та А. Маслоу. Повноцінно функціонуюча особистість в теорії К. Роджерса. Умови цінності і конгруентність особистості. Структура особистості у феноменологічній теорії К. Роджерса: "Я-концепція" та "організмичне Я". Практична реалізація теоретичних положень гуманістичної психології: особистісно-центрована психотерапія.

3.4. Проблема особистості в інших напрямках зарубіжної психології

Диспозиційний напрямок у теорії особистості. Теорії особистісних рис (Г. Олпорт, Р. Кеттел, А. Айзенк). Поняття "риса особистості", види та характеристики рис, мотиваційна і поведінкова функція рис особистості.

Методи дослідження особистісних рис. Ідеографічний та номотетичний підходи до вивчення особистості. Значення теорій особистісних рис.

Екзистенціальна психологія про сутність особистості як "існування-людини-в світі" (Л. Бінсвангер, І. Ялом, Р. Мей, В. Франкл) та ін. Вивчення духовної сутності людини, її внутрішнього світу в екзистенційній психології. Теорії особистості когнітивного і соціально-когнітивного напрямків (Дж. Келлі, А. Бандура, Дж. Роттер). Особистість як дослідник-теоретик, система особистісних конструктів. Психотерапія фіксованої ролі. Взаємний детермінізм та соціальне научіння в теорії А. Бандури. Самоконтроль та саморегуляція поведінки в теорії А. Бандури. Теорія поля К. Левіна. Особистість і середовище.

Змістовий модуль 2

Розділ 4.

Вивчення особистості у вітчизняній психології

4.1. Проблема особистості у вітчизняній психології.

Історичні витоки дослідження особистості у вітчизняній психології: О. Ф. Лазурський, В. М. Бехтерев та ін. Особистість у теоретичних поглядах Б. Г. Ананьева та його учнів. Культурно-історична теорія про сутність особистості та психологічні механізми її розвитку (Л. С. Виготський, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін та ін.). Особистість та її дослідження у загально-психологічній теорії діяльності (О. М. Леонт'єв, С. Л. Рубінштейн та ін.). Особливості розвитку свідомості та самосвідомості в діяльності (О. М. Леонт'єв). Принцип єдності свідомості й діяльності (С. Л. Рубінштейн). Закономірності розвитку особистості дитини в навчально-виховному процесі: теорія розвивального навчання (В. В. Давидов, П. Я. Гальперін, Д. Б. Ельконін). Вітчизняна генетична психологія про сутність особистості і закономірності її онтогенезу (Г. С. Костюк, С. Д. Максименко). Погляди Г. С. Костюка щодо розвитку особистості в навчально-виховному процесі. Погляди вітчизняних вчених на розвиток і формування особистості (Л. І. Анциферова, Л. С. Виготський, О. М. Леонт'єв та ін.). Життєвий шлях особистості та її розвиток (С. Л. Рубінштейн, Б. Г. Анан'єв та ін.). Можливість інтегрування існуючих поглядів на особистість у психології.

Розділ 5.

Проблема практичних аспектів психології особистості

5.1. Психологічне здоров'я особистості.

Сутність психологічного здоров'я особистості. Ознаки та характеристики психологічного здоров'я особистості. Підходи до визначення психологічного здоров'я у вітчизняній та зарубіжній психології. Дизонтогенез і дисгармонійність особистості: причини, сутність. Соціальні умови психологічного здоров'я людини.

5.2. Психологічна допомога особистості.

Загальний огляд напрямів і концепцій.

Вихідні теоретичні позиції психології особистості щодо сутності психологічної допомоги людині. Аналіз систем психологічної допомоги в різних концепціях сучасної психології – психоаналізі,

гуманістичній психології, біхевіоризмі, гештальтпсихології, соціально-когнітивному напрямі, екзистенціальній психології. Особливості розвитку системи психологічної допомоги особистості у вітчизняній психології: педологічний напрям і його наслідки; психотерапія як медична процедура; вікове психологічне консультування і корекція тощо. Еклектизм сучасної вітчизняної практичної психології особистості – його причини, сутність та наслідки.

Розділ 6. Емпірична валідація теорій та дослідження особистості в зарубіжній і вітчизняній психології.

6.1. Емпірична валідація та дослідження особистості

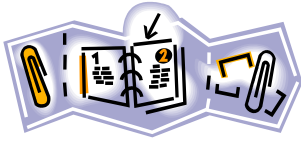
Поняття про емпіричну валідацію. Емпірична валідація зарубіжних теорій особистості. Емпірична валідація психоаналітичних теорій: теорії З. Фрейда; методи дослідження особистості у психоаналізі. Емпірична валідація та дослідження особистості в аналітичній психології К. Юнга. Асоціативний експеримент. Дослідження особистості в теорії А. Адлера. Визначення рівня соціального інтересу. Емпірична валідація теорій неофрейдизму: его-психології Е. Еріксона; неофрейдизму К. Хорні; гуманістичного психоаналізу Е. Фромма. Емпірична валідація поведінкових теорій особистості. Дослідження особистості та поведінки в біхевіоризмі Скіннера. Емпірична валідація положень про особистість в соціально-когнітивному напрямку А. Бандури та Дж. Роттера. Емпірична валідація теорій рис (Г. Олпорт, Р. Кеттел, Г. Айзенк). Ідеографічний метод дослідження особистості. Факторний та кореляційний аналіз. Дослідження особистості в когнітивній психології (Дж. Келлі). Методи вивчення конструктів особистості, репертуарні методи. Особливості застосування Реп-тесту.

Емпірична валідація гуманістичних теорій особистості. Дослідження самоактуалізації в гуманістичній психології А. Маслоу, методи вивчення Я-концепції у феноменологічній психології К. Роджерса. Дослідження особистості в екзистенційних теоріях особистості. Вивчення переживань людини. Дослідження особистості в теорії поля К. Левіна.

Емпіричні дослідження особистості у вітчизняній психології. Вивчення діяльності людини та її мотиваційно-потребової сфери. Дослідження особистості в культурно-історичній психології. Генетичний та експериментально-генетичний метод вивчення особистості. Методи дослідження процесу розвитку та саморозвитку особистості.

ОРІЄНТОВНИЙ ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ "ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ"

Тема	Кількість годин			
	Лекції	Практичні заняття	Само-стійна робота	Індивідуальна робота
Змістовий модуль 1.				
Розділ 1. Особистість як об'єкт психологічного дослідження				
Тема 1. Теоретичні підґрунтя психології особистості.	2		1	
Тема 2. Проблема особистості в сучасній психології	2	2	2	1
Тема 3. Методи дослідження особистості.	2		1	
Тема 4. Структура особистості.	2	2	2	1
Тема 5. Мотиваційно-потребова сфера особистості.	2	2	2	1
Тема 6. Розвиток особистості.	4	4	2	1
Тема 7. Особистість у соціальній ситуації.	2	2	1	1
Розділ 2. Проблеми особистості в зарубіжній психології				
Тема 8. Проблема особистості у психо-аналітичному напрямку.	2	4	1	1
Тема 9. Проблема особистості у поведінковому напрямку психології.	2	2	1	
Тема 10. Проблема особистості в гуманістичному напрямку психології.	2	2	2	1
Тема 11. Проблема особистості в інших напрямках і теоріях зарубіжної психології.	2	2	2	1
Змістовий модуль 2.				
Розділ 3. Проблеми особистості у вітчизняній психології				
Тема 12. Вивчення особистості в культурно-історичній психології (Л. С. Виготський, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін та ін.).	4	2	2	1
Тема 13. Особистість у теорії діяльності (О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн).	2	2	2	1
Тема 14. Розвиток і формування особистості у вітчизняній психології.	2	2	2	1
Розділ 4. Практичні аспекти психології особистості				
Тема 15. Психологічне здоров'я особистості.	2	2	2	
Тема 16. Психологічна допомога особистості	2	2	2	
Тема 17. Сучасні напрями психологічної допомоги особистості.	2		1	
Розділ 5. Емпіричні дослідження особистості у психології				
Тема 18. Емпірична валідизація зарубіжних теорій особистості	4	4	1	1
Тема 19. Емпіричні дослідження особистості у вітчизняній психології	2		1	
Всього годин: 126	44	36	30	12

ТЕМИ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Семінарське заняття № 1

Тема: Проблема особистості в сучасній психології

На даному занятті важливо засвоїти поняття про особистість, зрозуміти сутнісні ознаки особистості, що саморозвивається; навчитися аналізувати підходи до розуміння особистості, які склалися у зарубіжній та вітчизняній психології.

План:

1. Особистість як об'єкт психологічного дослідження.
2. Сутнісні ознаки особистості.
3. Проблема особистості у вітчизняній психології.
4. Проблема особистості в психоаналітичних напрямках.
5. Проблема особистості в гуманістичній психології.

Література:

1. Рубинштейн С. Л. О личностном подходе // Психология личности в трудах отечественных психологов. Хрестоматия. – СПб: Питер, 2000. – С.23-32. (Додаток 1).
2. Леонтьев А. Н. Индивид и личность // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. – Ніжин, 2010. – С. 220-226.
3. Ильенков Э. В. Что же такое личность? // Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б.Гиппенрейтер, А. А.Пузырея. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – 288 с.
4. Олпорт Г. Личность: проблема науки или искусства // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. – Ніжин, 2010. – С. 56-64.
5. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. – Ніжин, 2010.
6. Роджерс К. К науке о личности // История зарубежной психологии. Тексты. – М.: МГУ, 1986. – С. 200-231.
7. Рубинштейн С. Л. Теретические вопросы психологии и проблема личности // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. – Ніжин, 2010. – С. 325-240.

8. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення: [Наукова монографія]. – Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2011. – 656 с.

9. Психология личности в трудах отечественных психологов. Хрестоматия. – СПб.: Питер, 2000 (Розділ 1).

10. Мясищев В. Н. Понятие личности в аспектах нормы и патологии // Психология личности. Хрестоматия / Ред.-сост. Д. Я. Райгородский. – (Додаток 4).

11. Хьелл Л. Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.

12. Непомнящая Н. И. Целостный подход к личности и его теоретическая разработка // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. – Ніжин, 2010. – С. 258–265.

Запитання і завдання до теми

1. Розкрийте сутність проблеми міждисциплінарного статусу поняття "особистість". В яких галузях знань, наукових дисциплінах використовується поняття особистості? Чим вирізняється психологічне дослідження особистості від вивчення цього явища в інших науках?

2. Порівняйте визначення та розуміння особистості, з якими ви зустрічалися раніше, і з тими, що вивчаються зараз. Дайте їх коротку характеристику. В чому основні відмінності між даними позиціями? Яке визначення особистості вам здається найбільш точним і правильним? Доведіть свою думку.

3. Чому особистість посідає центральне місце у психології та психологічних дослідженнях? Обґрунтуйте свою відповідь, спираючись на праці видатних учених.

4. Прочитайте статтю С. Л. Рубінштейна "О личностном подходе" (Додаток 1). Користуючись положеннями даної праці, доведіть, чому, на думку автора, вся психологія являє собою психологію особистості. Прокоментуйте дану точку зору, чи згодні ви з ученим? Поясніть свою позицію.

5. Які переваги вивчення особистості суто в межах наукової психології? Визначте можливості та обмеження такого підходу. Що можуть дати теоретичні знання про особистість для практичної психології?

6. Перерахуйте імена психологів, що звертаються до художньої літератури як до психологічного способу пізнання особистості. В чому, на ваш погляд, переваги та обмеження даного

шляху вивчення особистості? Що можуть дати література, мистецтво і т. п. для психологічного дослідження та розуміння особистості?

7. Опишіть питання чи проблеми стосовно мало вивчених аспектів особистості, які на вашу думку, потребують додаткового дослідження в сучасній психології. Які проблеми особистості, на вашу думку, будуть досліджуватися у майбутньому?

8. Що дає аналіз і всебічне психологічне дослідження особистості для розуміння людиною самої себе та її власної особистості? Чи змінилися ваші уявлення про себе після вивчення особистості в науковому контексті?

9. Знайдіть у рекомендованій психологічній літературі цитати та фрагменти текстів, що ілюструють явище сутнісних ознак особистості (цілісність, унікальність, вираження, саморозвиток тощо). Проаналізуйте їх та випишіть у зошит. Які дослідники приділяють найбільше уваги вивченню сутнісних ознак особистості?

10. Уважно прочитайте уривок з праці Л.І.Анциферової. Про які сутнісні ознаки особистості у ньому йдеться? Доведіть свою думку. *"Особистість – це багатопланове, багаторівневе багатовякісне утворення. Частина її психічного життя протікає на неусвідомленому рівні, на рівні вільного руху асоціацій, стихійних спонукань, мимовільних "порухів душі" і т. п. Але по мірі того, як особистість, розвиваючись, оволодіває все більш досконалими способами перетворення оточуючого світу, вона все більше виступає як суб'єкт не лише своєї поведінки, але й свого внутрішнього світу, свого психічного життя. Основна характеристика суб'єкта – переживання себе як суверенного джерела активності, здатного в певних межах намірено здійснювати зміни оточуючого світу і самого себе¹.*

11. Відзначте відмінні риси теоретичних і практичних підходів до особистості в умовах нашої та західної культур. Виберіть підходи до визначення особистості, які вам найбільше імпонують, розкажіть у малих групах про основні положення даних підходів, поясніть, чому ви обрали саме їх.

¹ Анциферова Л. И. Психология формирования и развития личности // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с. – С.152.

Тема рефератів

1. Сучасні підходи до розуміння особистості у психології.
2. Розвиток уявлень про особистість в історії психології.
3. Особистість та індивідуальність.
4. Цілісність особистості як провідна сутнісна ознака.
5. Дослідження унікальності особистості у вітчизняній та зарубіжній психології.
6. Здатність до вираження в існуванні та життєдіяльності особистості.
7. Уявлення про особистість в роботах С. Л. Рубінштейна.
8. Генетична психологія про особистість.
9. Вивчення особистості у зарубіжній персонології.
10. Теоретичні, прикладні та практичні аспекти психології особистості.

Семінарське заняття № 2

Тема: Структура особистості

Дане заняття допоможе навчитися розрізняти основні підходи до визначення структури особистості, що склалися в зарубіжній і вітчизняній психології; засвоїти поняття структури особистості; виділяти основні складові особистості.

План:

1. Структура особистості як унікальної цілісності.
2. Уявлення про структуру особистості у вітчизняній психології.
3. Структура особистості у психоаналітичних уявленнях.
4. Структура особистості в гуманістичній психології.
5. Генетична психологія про структуру особистості.

Література:

1. Психология личности в трудах отечественных психологов. /Сост.и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – (Серия "Хрестоматия по психологии"). – Розділ 2, С.84-145.
2. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с.

3. Ананьев Б. Г. Психологическая структура личности и ее становление в процессе индивидуального развития человека. // Психология личности в трудах отечественных психологов: Хрестоматия / Сост. Л. В. Куликов. – СПб.: Питер, 2002. – С. 48–54.

4. Мясичев В. Н. Структура личности и отношение человека к действительности // Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер. – М., 1982. – С. 28–35.

5. Платонов К. К. Концепция динамической функциональной структуры личности. // Психология личности в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб.: Питер, 2002. – С. 119–130.

6. Рубинштейн С. Л. О личностном подходе // Психология личности в трудах отечественных психологов: Хрестоматия. – СПб.: Питер, 2002. – С. 23–32. (Додаток 1).

7. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення: [Наукова монографія]. – Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2011. – 656 с.

8. Хьелл Л. Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.

9. Елисеев О. П. Практикум по психологии личности. – СПб.: Питер, 2005. – 560 с.

10. Максименко С. Д. Генезис существования личности. – К.: Издательство ООО "КММ", 2006. – 240 с.

11. Платонов К. К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1987. 256 с.

Запитання і завдання до теми

1. Порівняйте уявлення про структуру особистості у вітчизняній та зарубіжній психології. В чому, на ваш погляд, полягають основні відмінності між ними у визначенні структури особистості? Чому в зарубіжній психології уявлення про структуру особистості кардинально відрізняються у різних дослідників?

2. Розкрийте історію вивчення структури особистості в психології. Чому, на вашу думку, у психології виникло дане поняття та з'явилися його дослідження? Назвіть вчених, які здійснили значний внесок у розробку психологічної структури особистості.

3. Чому в психології існує так багато поглядів на структуру особистості? Чи можна вивчати особистість, не торкаючись вивчення її структури? Обґрунтуйте свою відповідь.

4. Як відбувається розвиток структури особистості? Чи можна отождивити розвиток особистості та її структури? Поясніть відповідь.

5. Простежте та розкрийте взаємозв'язки між різними компонентами структури особистості (на прикладі будь-якої обраної структури). Як, на вашу думку, потрібно вивчати компоненти структури особистості – окремо чи в єдності? Доведіть свою думку.

6. Чи можуть, на вашу думку, складні події, серйозні психологічні травми чи інші фактори змінити структуру особистості. Поясніть свою відповідь, спираючись на матеріал даної теми. Наведіть приклади.

7. Оберіть структуру особистості, яка найбільше вам імпонує. У зошиті створіть графічне зображення даної структури особистості, яке б відображало її сутність. Обговоріть результати в групі.

8. Згідно з Б. Г. Ананьєвим *"...структура особистості здійснює вплив на стани особистості, динаміку її поведінки, процеси діяльності і всі види спілкування. Структура особистості поступово складається в процесі її соціального розвитку і є, отже, продуктом цього розвитку, ефектом всього життєвого шляху людини. Як і всяка структура, інтраіндивідуальна структура є цілісне утворення і певна організація властивостей. Функціонування такого утворення можливе лише за допомогою взаємодії різних властивостей, що є компонентами структури особистості. Дослідження компонентів, що відносяться до різних рівнів і сторін розвитку особистості, при структурному вивченні цього розвитку обов'язково поєднується з дослідженням різних видів взаємозв'язків між самими компонентами"*.¹ Поясніть точку зору дослідника щодо структури особистості. Розкрийте поняття інтраіндивідуальної структури за Б. Г. Ананьєвим. В чому полягає взаємозв'язок структури особистості з соціальним життям людини?

Темі рефератів

1. Поняття структури як цілісності у психології. Структура психологічних явищ.
2. Основні підходи до визначення структури особистості в сучасній психології.
3. Структура особистості О. Ф. Лазурського.
4. Класифікації та типології особистості у психології.

¹ Ананьев Б. Г. Структура личности // Психология личности в трудах отечественных психологов /Сост. и общ. ред. Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – С.92.

5. Відношення як елемент структури особистості.
6. Структура особистості у функціонально-динамічній концепції К. К. Платонова.
7. Структура особистості в теорії діяльності (С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтьєв та ін.).
8. Структура особистості в генетичній психології.
9. Досвід у структурі цілісної особистості.
10. Темперамент і характер в структурі цілісної особистості.
11. Внутрішній світ у структурі цілісної особистості.
12. Структура особистості у феноменологічній теорії К. Роджерса.
13. Структура особистості Б. Г. Ананьєва.

Семінарське заняття № 3.

Тема: Мотиваційно-потребова сфера як компонент структури особистості

На даному занятті здійснюється аналіз мотиваційно-пребової сфери особистості; детально розглядаються поняття спрямованості, їх основні структурні компоненти; визначаються основні підходи зарубіжних і вітчизняних психологів до розуміння мотиваційно-пребової сфери особистості.

План:

1. Мотиваційно-потребова сфера особистості та її складові. Спрямованість особистості. Структурні компоненти спрямованості.
2. Потреби: психологічна сутність, зміст, класифікація.
3. Мотиви і мотивація.
4. Погляди зарубіжних і вітчизняних психологів на мотиваційно-пребову сферу особистості.

Література:

1. Леонтьєв А. Н. Мотивы, эмоции и личность // Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер. – М., 1982. – С. 71–80.
2. Ломов Б. Ф. Направленность личности. Субъективные отношения личности. // Психология личности в трудах отечественных психологов. /Сост.и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – С.105–110.
3. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000. – 712 с. – Розділ XV. – С. 511–534.

4. Психология личности в трудах отечественных психологов / Сост. и общ. ред. Л.В.Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с. – (Серия "Хрестоматия по психологии").
5. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евруния, 2001. – 478 с.
6. Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – 288 с.
7. Хьелл Л. Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.
8. Аверин В. А. Психология личности: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 1999. – 89 с.
9. Мясичев В. Н. Понятие личности в аспектах нормы и патологии // Психология личности: [Хрестоматия]. – Том 2. / Редактор-составитель Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ-М", 2000. – 544 с. – С. 197–223. (Додаток 4.)
10. Психология мотивации и эмоций. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, М. В. Фаликмон. – М., 2002.
11. Братусь Б. С. Смысловая сфера личности // Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост.и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с. – (Серия "Хрестоматия по психологии"). – С. 130–139.
12. Ильин Е. П. Мотивация и мотивы. – СПб.: Питер, 2001. – 512 с.

Запитання і завдання до теми

1. Поясніть введення вітчизняними вченими до структури особистості та мотиваційно-потребової сфери підструктури *спрямованості*. В чому полягає взаємозв'язок компонентів спрямованості – інтересів, установок, переконань, світогляду, нахилів, мотивів та потреб людини?
2. Чому спрямованість визначається центральним компонентом структури особистості (С. Л. Рубінштейн, К. К. Платонов)? Проілюструйте свою відповідь цитатами.
3. Розкрийте сутність формули О. М. Леонтьєва "зрушення мотиву на ціль". Наведіть власні приклади. Чи можна назвати даний механізм механізмом розвитку особистості? Яке значення зрушення мотиву на ціль для особистості та її діяльності?
4. Розкрийте, в чому виявляється істотна відмінність у поглядах на джерела активності особистості у різних зарубіжних та

вітчизняних теоріях. Від чого, на вашу думку, залежить активність та діяльність особистості? Обґрунтуйте свою відповідь, дайте психологічне пояснення.

5. Як ви вважаєте, чому велика кількість авторів центральним моментом діяльності вважають саме мотиви та потреби? Поясніть свою відповідь, спираючись на погляди провідних науковців.

6. Якими методами можна дослідити джерела активності особистості? Поясніть відповідь. Наведіть кілька варіантів такого дослідження, запропонуйте методики, визначте цілі та гіпотезу такого дослідження.

7. Випишіть з наукової літератури основні психологічні ознаки потреб. Поясніть, якими характеристиками наділені потреби на прикладі будь-якої з них.

8. Як співвідносяться між собою усвідомлені та неусвідомлені мотиви людини? Поясніть це на прикладі різних концепцій мотивації.

9. Простежте взаємозв'язки між мотивами та емоційною сферою людини. Чому даний взаємозв'язок в особистості є можливим? Наведіть приклади та цитати з праць відомих психологів.

10. Чи можливе таке явище, як "немотивована" діяльність тобто відсутність мотивів діяльності при наявності самої діяльності? Дайте психологічне пояснення своєї відповіді.

Тему рефератів

1. Уявлення про спрямованість особистості у працях С. Л. Рубінштейна, Б. Ф. Ломова, В. М. М'ясищева, К. К. Платонова.

2. Дослідження мотиваційно-потребової сфери в гуманістичній психології.

3. Розвиток мотивів та потреб в онтогенезі.

4. Дослідження мотиваційно-потребової сфери представниками неофрейдизму (Е. Фромм, К. Хорні, Е. Еріксон та ін.).

5. Психологія особистісного смислу.

6. Відношення особистості та їх значення для людини в дослідженнях вітчизняних психологів (О. Ф. Лазурський, С. Л. Рубінштейн, В. М. М'ясищев та ін.).

7. Установки як компонент спрямованості особистості. Психологія установки.

8. Психологічна характеристика процесу цілепокладання.

9. Взаємозв'язок мотиваційно-потребової та емоційної сфер особистості.

10. Провідні теорії мотивації в сучасній психології.

Семінарське заняття № 4–5

Тема: Розвиток особистості

Основний зміст даного заняття складають аналіз поняття розвитку і саморозвитку особистості; вивчення закономірностей і механізмів розвитку особистості, пошук методологічних підходів до періодизації розвитку особистості в онтогенезі, а також аналіз поглядів зарубіжних і вітчизняних психологів на розвиток особистості.

План:

1. Виникнення і розвиток особистості.
2. Витоки і психологічні механізми розвитку особистості.
3. Взаємодія як ключовий механізм розвитку особистості.
4. Періодизації розвитку особистості та порівняльний аналіз їх концепцій.
5. Індивідуальні варіанти розвитку особистості.
6. Розвиток особистості в нормі і патології.
7. Поняття саморозвитку особистості. Мотиви саморозвитку. Самореалізація.
8. Розвиток особистості в навчально-виховному процесі.
9. Розвиток особистості у вітчизняній і зарубіжній психології.

Література:

1. Психология формирования и развития личности. / Под ред. Л. И. Анцыферовой. – М.: Наука, 1981. – 366 с.
2. Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост.и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – (Серия "Хрестоматия по психологии"). – Розділ 3, С. 145–237.
3. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с.
4. Папуча М. В. Кричківська Т. Д. Особистість: розвиток, соціалізація, виховання. – Ніжин, 2001. – 147 с.
5. Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А.А.Пузыря. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – 288 с. (Розділ 3).
6. Анцыферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности / Отв.ред. Л. И. Анцыферова. – М.,1981. – С. 3–19. (Додаток 5).

7. Выготский Л. С. Развитие личности и мировоззрение ребенка // Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – 288 с. – С. 161–166.

8. Леонтьев А. Н. Формирование личности // Психология личности в трудах отечественных психологов. /Сост. и общая редакция Л.В.Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – (Серия "Хрестоматия по психологии"). – С. 166–178.

9. Асмолов А. Г. Движущие силы и условия развития личности // Психология личности в трудах отечественных психологов. /Сост.и общая редакция Л.В.Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – С. 222-230.

10.Выготский Л. С. Психология. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с. (Серия "Мир психологии").

11.Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення: [Наукова монографія]. – Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2011. – 656 с.

12. Зейгарник Б. В., Братусь Б. С. Очерки по психологии аномального развития личности. – М.: Издательство Московского университета, 1980. – 169 с.

13. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.

14. Кудрявцев В. Т. Уразалиева Г. К. Субъект деятельности в онтогенезе. // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. – Ніжин, 2010. – С. 283–303.

15. Рубинштейн С. Л. Самосознание личности и ее жизненный путь //Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. – Ніжин, 2010. – С. 231-235.

16. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 1999. – 608 с.

17. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: "Либідь", 2005. – 376 с.

18. Логинова Н. А. Развитие личности и ее жизненный путь. // Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост. и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с. – (Серия "Хрестоматия по психологии"). – С. 238–246.

Запитання і завдання до теми

1. Прокоментуйте поняття "швидкість розвитку особистості", "темпи розвитку особистості" тощо. Дайте психологічне пояснення даних понять. Наскільки правомірним є їх вживання у психології? Чи можна, на вашу думку, прискорити розвиток особистості?

2. Визначте, які властивості особистості отримані переважно спадково від батьків, і ті, які формуються в процесі соціального розвитку. Обґрунтуйте свою думку. На власних прикладах та прикладах з літератури покажіть взаємозв'язок біологічних та соціальних чинників у розвитку особистості.

3. Поясніть сутність явищ: *розвиток особистості* та *особистісний розвиток*. Випишіть у зошит цитати різних авторів, які визначають дані поняття, вкажіть спільні та відмінні ознаки між ними.

4. Проаналізуйте на конкретних прикладах негативний і позитивний вплив сім'ї на особистісний розвиток. Чи може людина в дорослому віці змінити ті якості, що сформувалися в сім'ї або під її впливом? Поясніть свою відповідь.

5. Чи згодні ви з твердженням, що джерелами та рушійними силами розвитку особистості є протиріччя, що породжуються її діяльністю та умовами життя? Які ще джерела та рушійні сили розвитку особистості можна виділити?

6. Охарактеризуйте сутність розвитку особистості за О. М. Леонтьєвим. Які критерії двох "народжень" особистості? В чому психологічне значення феномену "гіркої цукерки"?

7. Прокоментуйте думку Л. В. Занкова, що *індивідуальні варіанти розвитку* дитини пов'язані з процесом її навчання. Які ще погляди на дану проблему існують у психології? Поясніть ваше власне розуміння проблеми індивідуальних варіантів розвитку особистості.

8. Л. С. Виготський є автором ідеї про зону найближчого розвитку. Слідуючи за логікою автора, визначте (на власних прикладах), які умови необхідні для опанування людиною бажаним рівнем певних знань, умінь або навичок.

9. Порівняйте між собою процес розвитку та формування особистості, вкажіть спільне та відмінне між ними. Чи можна отожднювати розвиток і формування особистості? Наведіть власні приклади.

10. Ю. Б. Гіппенрейтер виділяє наступні *механізми розвитку особистості*: 1) зрушення мотиву на ціль, 2) прийняття та

засвоєння соціальних ролей, 3) ідентифікація.¹ Які ще механізми розвитку особистості можна виділити? Поясніть дію і значення механізмів розвитку особистості в її існуванні та життєдіяльності.

11. Розкрийте зміст і психологічні складові поняття "само-розвиток особистості". Порівняйте його з поняттям розвитку особистості, виділіть спільне та відмінне.

12. Проаналізуйте гармонійний та дисгармонійний шлях розвитку особистості. Вкажіть основні умови, необхідні для гармонійного розвитку. Чи можна допомогти "гармонізувати" розвиток особистості? Якою в цьому процесі може бути роль психолога?

13. Л. С. Виготський основним завданням *вікового психологічного консультування* вважав прогнозування подальшого розвитку дитини. Чи згодні ви з думкою вченого? Як можна спрогнозувати розвиток особистості? Запропонуйте способи або методи такого прогнозування.

Тему рефератів

1. Розвиток особистості як цілісний процес: лінії та напрямки розвитку особистості.
2. Закономірності, ознаки та етапи розвитку особистості.
3. Основні концепції розвитку особистості у вітчизняній та зарубіжній психології.
4. Розвиток особистості та особистісний розвиток у психології.
5. Уявлення про розвиток і становлення особистості в екзистенційній психології.
6. Розвиток особистості в дорослому віці: особливості та механізми.
7. Діагностування та прогнозування розвитку особистості.
8. Розвиток особистості та особистісний розвиток у працях Е. Фромма.
9. Аномальний, патологічний розвиток особистості: основні чинники та особливості.
10. Розвиток особистості в дорослому віці.

¹ Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию. Курс лекций. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1988. – 320 с. – С.287–298.

Семінарське заняття № 6

Тема: Особистість у соціальній ситуації

На даному занятті досліджується поняття ситуації, соціальної ситуації, несприятливої ситуації, визначаються способи подолання несприятливих життєвих ситуацій, та здійснюється аналіз основних підходів до визначення соціальної ситуації та функціонування особистості в цій ситуації.

План:

1. Особистість і ситуація. Соціальна ситуація розвитку.
2. Способи подолання особистістю несприятливих життєвих ситуацій (Л. І. Анциферова, Х. Томе).
3. Аналіз основних підходів і теорій до визначення соціальної ситуації (Л. С. Виготський, К. Левін, У. Томас та ін.).

Література:

1. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко та ін. – К.: Либідь, 1999. – С. 112–135.
2. Божович Л. И. Социальная ситуация развития и движущие силы развития ребенка // Особистість у психологічних дослідженнях. Тексти. – Ніжин, 2005. – С. 87-89.
3. Выготский Л. С. Социальная ситуация развития // Особистість у психологічних дослідженнях. Тексти. – Ніжин, 2005. – С. 97–105.
4. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення: наукова монографія. – Ніжин: Видавець Лисенко М.М., 2011. – 656 с.
5. Папуча М. В., Кричківська Т. Д. Особистість: розвиток, соціалізація, виховання. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2001. – 147 с.
6. Ананьев Б. Г. Социальные ситуации развития личности и ее статус // Психология личности в трудах отечественных психологов. /Сост.и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – (Серия "Хрестоматія по психології"). – С. 319–324.
7. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 1999. – 608 с.
8. Анциферова Л. И. Психология повседневности: жизненный мир личности и "техники" её бытия.// Психологический журнал. – Том 14. – 1993. – № 2. – С. 3–16.
9. Анциферова Л. И. Совладение // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с. – С. 154–168.

10. Левин К. Психологическое поле // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. – Ніжин, 2010. – С. 10–12.

11. Психология социальных ситуаций. Хрестоматия / Сост. и общ. ред. Н. В. Гришиной. – СПб.: Питер, 2001. – 416 с. – (Серия "Хрестоматия по психологии").

12. Эриксон Э. Детство и общество: [Изд. 2-е, перераб. и доп.] / Пер. с англ. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд "Университетская книга", 1996. – 592 с.

13. Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – 288 с.

Запитання і завдання до теми

1. Чому ситуація є предметом вивчення у психології та психології особистості? Поясніть свою відповідь. Наведіть цитати дослідників даної проблеми.
2. Назвіть основні види життєвих ситуацій. Наведіть приклади.
3. Розкрийте сутність взаємодії особистості і ситуації. Як ситуації впливають на особистість та її існування?
4. Поясніть поняття "стресова ситуація", "конфліктна ситуація", "життєва ситуація", "ситуація невизначеності". Що між ними спільного? Яка роль особистості в цих ситуаціях?
5. Розкрийте значення соціальної ситуації в розвитку особистості. Наведіть погляди та цитати представників вітчизняної та зарубіжної психології.
6. Дайте характеристику кризової ситуації. Наведіть приклади. Яка роль особистості у виникненні та подоланні кризових ситуацій?
7. Які особистісні якості, характеристики, вміння та навички є передумовами запобігання та подолання складних життєвих ситуацій?
8. Одним з найбільш авторитетних дослідників ситуації у психології був К. Левін. Його принципова точка зору щодо ситуації виражена в наступному положенні: *"Опис ситуації повинен бути швидше суб'єктивним, ніж об'єктивним, тобто ситуація повинна описуватися швидше з позицій індивіда, поведінка якого досліджується, ніж з позиції спостерігача"*¹. Прокоментуйте думку вченого. Чи згодні ви з нею? Як, на вашу думку, потрібно досліджувати ситуації та соціальні ситуації у психології? Поясніть відповідь.

¹ Цит.за: Гришина Н. В. Психология социальных ситуаций / Н. В. Гришина // Вопросы психологии. – 1997. – №1 – С. 121–132.

Тему рефератів

1. Соціальна ситуація як невід'ємна частина існування та розвитку особистості.
2. Види та особливості соціальних ситуацій.
3. Вивчення ситуацій у вітчизняній психології.
4. Способи подолання несприятливих життєвих ситуацій в нормі та патології.
5. Курт Левін про особистість у соціальній ситуації.
6. Життєва ситуація особистості в психології.
7. Внутрішній світ особистості та його роль у взаємодії людини і ситуації.
8. Копінг як здатність особистості до оволодіння складними ситуаціями.
9. Переживання особистістю життєвих ситуацій.
10. Уявлення про особистість у ситуації в працях українських психологів.

Семінарське заняття № 7

Тема: Психоаналітичні теорії особистості

Дане заняття допоможе засвоїти основні концепції і принципи психоаналізу (З. Фрейд), індивідуальної психології (А. Адлер), аналітичної психології (К.-Г. Юнг), навчитися аналізувати погляди психоаналітиків на особистість.

План:

1. Психодинамічний напрямок у теорії особистості. З. Фрейд: структура особистості, розвиток, природа тривоги, психопатологія.
2. Індивідуальна психологія А. Адлера: основні концепції і принципи.
3. Аналітична психологія К.- Г. Юнга: основні концепції і принципи.
4. Особливості психологічної допомоги у психоаналітичному напрямі.

Література:

1. Хьелл Л. Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.

2. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с.
3. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. / Пер. с англ. – СПб.: Азбука классика, 2003. – 480 с.
4. Юнг К.-Г. Психология бессознательного. – М.: Канон, 1994. – 320 с.
5. Анцыферова Л. И. Архетипическая теория развития личности К.-Г. Юнга // Психологический журнал. – 2000. Том 21. – №№ 2, 3.
6. Адлер А. Наука жить. – К.: Port-Royal, 1997. – 288 с.
7. История зарубежной психологии. 30-е – 60-е годы XX века. Тексты. / Под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1986. – 344 с.
8. Психология личности в трудах зарубежных психологов / Сост. в общая ред. Реана А. А. – СПб.: Питер, 2000. – 320 с. (Серия "Хрестоматия по психологии")
9. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості: Учб. посібник. – Харків: Фоліо, 1996. – 237 с.

Запитання і завдання до теми

1. Визначте роль психоаналізу і психоаналітичних поглядів на особистість для психології та інших сфер суспільного життя. Підтвердіть свою відповідь прикладами.
2. Обґрунтуйте природу і функції ід, его і суперего – трьох основних особистісних підструктур за З. Фрейдом. Яка взаємодія між цими структурами створює внутрішні конфлікти індивіда?
3. Порівняйте погляди на сутність Libido в теоріях З. Фрейда та К.-Г. Юнга. Знайдіть спільні та відмінні положення.
4. Яке значення для особистості з точки зору психоаналітиків мають ранні спогади (спогади про дитинство, батьків тощо)? Як цю інформацію використовували психоаналітики у процесі надання психологічної допомоги особистості? Як на сьогодні психолог може використовувати дану інформацію в процесі своєї роботи?
5. Чому психоаналітики, зокрема З. Фрейд, відмовилися від використання гіпнозу в психоаналітичному процесі? Чи вважаєте ви доцільним використання гіпнозу в сучасних умовах. Наведіть переваги і недоліки використання цього методу в процесі усвідомлення змісту несвідомого та надання психологічної допомоги.
6. Поясніть терміни "катексис" та "антикатексис" в теорії З. Фрейда. Яка роль цих явищ у функціонуванні та розвитку особистості?

7. Визначте співвідношення свідомого і несвідомого у реалізації прагнення особистості до переваги в індивідуальній психології А. Адлера. Як можна пояснити вибір людиною життєвих цілей – за допомогою більше свідомих чи неусвідомлених чинників. Поясніть відповідь, спираючись на праці персонолога.

8. Проілюструйте прикладами базові поняття персонології А. Адлера: стиль життя, неповноцінність, компенсація, фіктивні цілі, творче Я тощо. Наведіть приклади з художньої літератури, кінематографу та з власного досвіду.

9. К. Юнг серед архетипів колективного несвідомого виділяє Самість як центральну інтегруючу силу в людині, що відповідає за цілісність та гармонізацію людини. Він пише: *"...Емпірично можна встановити з достатнім ступенем вірогідності, що в несвідомому є архетип цілісності, який проявляє себе спонтанно в снах і т. д., а також тенденція, залежна від свідомого бажання співвідносити інші архетипи з цим центральним. Тому не здається дивним, що архетип відтворює символізацію, яка завжди символізує і виражає Божество..."*¹. Поясніть міркування автора. В чому, на вашу думку, полягають сутність і функція Самості? Назвіть основні символи Самості, які Юнг описує у своїх працях.

10. Порівняйте погляди на сновидіння та роботу з ними в теоріях З. Фрейда, К.-Г. Юнга та А. Адлера.

11. В теорії А. Адлера рушійною силою саморозвитку людини є прагнення реалізувати і досягнути певних цілей. При цьому автор використовує поняття "фіктивні цілі". Як співвідносяться між собою ці два явища? Чи існують істинні, "не фіктивні" цілі за Адлером? Поясніть свою відповідь і наведіть приклади.

Тему рефератів

1. Роль несвідомого в життєдіяльності особистості (на основі психоаналітичних теорій).
2. Співвідношення топографічної та структурної моделей особистості в теорії З. Фрейда.
3. Структура особистості у психоаналітичних уявленнях.
4. Функції та сенс тривоги у психоаналітичних теоріях особистості.

¹ Юнг К.-Г. Аналитическая психология. Тавистокские лекции / К.-Г. Юнг. – СПб.: Азбука-классика, 2007. – 240 с.

5. Психологічні типи особистості в аналітичній психології К.-Г. Юнга.
6. Розвиток особистості в теорії К.-Г. Юнга.
7. Роль механізмів психологічного захисту в розвитку та життєдіяльності особистості.
8. Стиль життя особистості та основні чинники його формування в теорії А. Адлера.
9. Соціальне та біологічне в особистості людини (на основі психоаналітичних теорій).
10. Патологічний розвиток особистості та його чинники у психоаналітичних теоріях.

Семінарське заняття № 8

Тема: Неофрейдизм у психології особистості

На даному занятті вивчаються основні положення та погляди на особистість представників неофрейдизму – К. Хорні, Е. Еріксона, Е. Фромма. Визначаються й аналізуються спільні та відмінні ознаки між фрейдизмом і неофрейдизмом у поглядах на особистість.

План:

1. Неофрейдизм К. Хорні: погляди на особистість та її розвиток.
2. Его-психологія Е. Еріксона: епігенетичний принцип, періодизація розвитку особистості, формування его-ідентичності.
3. Гуманістичний психоаналіз Е. Фромма.
4. Погляди інших представників неофрейдизму на особистість.

Література:

1. Хьелл Л. Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.
2. Холл К., Линдсей Г. Теории личности. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 592 с.
3. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с.
4. Хорни Карен. Невроз и личностный рост. Борьба за самореализацию: Пер. с англ. Е. И. Замфир /Под ред проф М. М. Решетникова. – СПб.: Издание Восточно-Европейского института психоанализа, 1997. – 316 с.

5. Хорни К. Наши внутренние конфликты. – М.: Академический проект, 2007. – 224 с.
6. Эриксон Э. Детство и общество: [Изд. 2-е, перераб. и доп.] / Пер. с англ. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд "Университетская книга", 1996. – 592 с.
7. Фромм Э. Гуманистический психоанализ. – СПб.: Питер, 2002. – 544 с. – Серия "Философия. Психология".
8. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: АСТ, 2009. – 288 с.
9. Салливан Г.С. Интерперсональная теория в психиатрии. – М.: КСП+Ювента, 1999. – 345 с.

Запитання і завдання до теми

1. Розкрийте значення соціокультурного середовища для особистості та її розвитку в теоріях неофрейдизму. Порівняйте погляди на культуру та оточення дитини у неофрейдистів, фрейдистів та вітчизняних психологів.
2. Розкрийте сутність епігенетичного принципу Е. Еріксона. Як за допомогою даного принципу можна пояснити розвиток особистості?
3. Е.Еріксон стверджує, що досягнення Его-ідентичності – це боротьба протягом усього життя. Чи згодні ви з автором? Поясніть відповідь. З якими проблемами ідентичності може стикатися особистість на різних вікових етапах (рання зрілість, середня зрілість, похилий вік тощо)? З якими проблемами ідентичності стикалися ви та ваші близькі? Що допомогло їх вирішити?
4. Згідно з Е. Еріксоном на кожному віковому етапі розвитку особистості закономірно виникає криза, в результаті якої внутрішній конфлікт має два шляхи вирішення – позитивний і негативний. Визначте основні чинники, від яких залежить вирішення кризи та новоутворення. Як психолог може сприяти "позитивному" вирішенню кризи?
5. Створіть психологічний портрет особистості з розвинутою Его-ідентичністю за Е. Еріксоном (виділіть перелік особистісних характеристик і якостей, притаманних такій людині), а також психологічний портрет особистості з нерозвинутою Его-ідентичністю (дифузією ідентичності). Проаналізуйте умови, що допомагають досягнути Его-ідентичності за Е. Еріксоном.
6. В теорії Е. Фромма особистість вивчається як початково вільна, яка прагне до свободи і незалежності. Але в той же час людина втікає від свободи, уникаючи її у своєму повсякденному

житті через створення обставин, у яких вона не є вільною. Поясніть дану невідповідність з позиції гуманістичного психоаналізу Е. Фромма, а також з точки зору інших відомих вам теорій.

7. На основі праць Е. Фромма ("Втеча від свободи", "Мати чи бути" та ін.) виділіть умови і риси продуктивної особистості та продуктивного шляху її розвитку. Запишіть їх у зошит та обговоріть у групі. Які ознаки та умови притаманні вам і вашому оточенню, а яких бракує? Поясніть це з психологічної точки зору.

8. Розкрийте сутність позитивної та негативної свободи в теорії Е. Фромма. Наведіть приклади з власного досвіду. Що допомагає та заважає досягати позитивної свободи? Поясніть точку зору автора і дайте власне пояснення даних явищ.

9. Порівняйте механізми психологічного захисту З. Фрейда і захисні стратегії К. Хорні. Виділіть спільне та відмінне.

10. В чому полягають основні чинники невротичного розвитку особистості за К. Хорні? Наведіть цитати з праць дослідниці для підтвердження своєї відповіді.

11. Порівняйте погляди неофрейдистів Е. Еріксона, Е. Фромма, К. Хорні щодо розвитку особистості в дитинстві та впливу ранніх етапів життя на формування дорослої особистості. Вкажіть спільні та відмінні положення.

Тема рефератів

1. Значення свідомості та несвідомого особистості в теоріях неофрейдизму.
2. Порівняння основних положень про особистість в теоріях класичного психоаналізу та неофрейдизму.
3. Вивчення потреб особистості в теоріях неофрейдизму.
4. Дослідження проблеми любові в теоріях неофрейдизму.
5. Проблема свободи і залежності особистості в теорії Е. Фромма.
6. Типологія особистості Е. Фромма.
7. Психологія жінки в неофрейдизмі К. Хорні.
8. Проблема тривоги у психології К. Хорні.
9. Психологія невротичної особистості (за теорією К. Хорні).
10. Умови та фактори формування его-ідентичності в теорії Е. Еріксона.
11. Особистісний розвиток в его-психології Е. Еріксона.
12. Ідеї неофрейдизму в інтерпсональній теорії Г. С. Саллівана.

Семінарське заняття № 9

Тема: Соціально-когнітивний напрямок у психології особистості: А. Бандура, Дж. Роттер

На даному занятті вивчаються передумови виникнення соціально-когнітивного напрямку, що склалися на основі поведінкового напрямку в психології особистості (біхевіоризму). Визначаються основні положення щодо особистості представників соціально-когнітивної теорії (А. Бандури, Дж. Роттера), витоки даних поглядів, їх спільність та відмінність з біхевіоризмом.

План:

1. Передумови виникнення соціально-когнітивного напрямку в психології особистості. Біхевіоризм та його основні положення (Дж. Уотсон, Е. Толмен, Скіннер та ін.).
2. А. Бандура і соціально-когнітивна теорія особистості.
 - Основні принципи соціально-когнітивної теорії. Спільне і відмінне з концепцією біхевіоризму.
 - Новий підхід до навчання. Навчання через спостереження та моделювання.
 - Концепція самоефективності А. Бандури.
 - Основні положення А. Бандури відносно природи людини.
 - Особливості психологічної допомоги в межах соціально-когнітивного напрямку.
3. Дж. Роттер: теорія соціального навчання.

Література :

1. Хьелл Л. Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.
2. Холл К., Линдсей Г. Теории личности. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 592 с.
3. Бандура А. Теория социального научения. – СПб: Евразия, 2000. – 320 с.
4. Халл К. Принципы поведения // История зарубежной психологии. 30-е – 60-е годы XX века. Тексты. / Под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 1986. – 344 с. – С. 38–59.
5. Скиннер Оперантное поведение. // Там же. – С. 60–96.

Запитання і завдання до теми

1. Прокоментуйте поняття "особистість" у поведінковій психології. Чим відрізняються уявлення про особистість у біхевіоризмі та в соціально-когнітивній теорії?
2. В чому цінність біхевіоризму для психології в цілому та психології особистості? Який внесок біхевіористів у дослідження особистості та розуміння її природи. Чим пояснюється висока популярність і розповсюдженість поведінкового напрямку на поч. ХХ століття і в наш час?
3. Поясніть значення і дію формули поведінки $S \rightarrow R$. Наведіть приклади.
4. Розкрийте механізми основних видів наuczіння в біхевіоризмі – класичного та оперантного наuczіння. Які умови підвищують ефективність наuczіння? Як співвідноситься з основними видами наuczіння в біхевіоризмі *соціально наuczіння* (А. Бандура, Дж. Роттер). Поясніть його дію та наведіть приклади з власного досвіду.
5. Охарактеризуйте поняття підкріплення в поведінковому напрямку. Чим відрізняються погляди на підкріплення у класичному наuczінні Павлова та оперантному наuczінні Скіннера? Опишіть режими підкріплення та дію аверсивних стимулів за Скіннером. Порівняйте сутність і дію підкріплення в біхевіоризмі та соціально-когнітивній теорії А.Бандури.
6. Розкрийте значення наuczіння через спостереження для особистості. За яких умов воно відбувається? Наведіть власні приклади.
7. За допомогою тріади А. Бандури "взаємний детермінізм" поясніть чинники поведінки людини та її змін. Як модель взаємного детермінізму виявляється у вашому житті та поведінці?
8. Визначте основні джерела самоефективності в теорії А. Бандури. Чи сприяє висока самоефективність особистості подоланню складних ситуацій, труднощів, вирішенню конфліктів тощо? Обґрунтуйте свою думку.
9. Виберіть будь-який аспект власної поведінки, який би ви хотіли змінити. Базуючись на способах досягнення самоконтролю та саморегуляції за Бандурою, опишіть п'ять кроків самоконтролю, які ви можете застосувати для досягнення бажаного результату. Наведіть конкретні приклади кожного кроку.
10. Вкажіть основні висновки досліджень А. Бандури, присвячених насильству, що демонструється по телебаченню. Чи впливає тривалий перегляд телепередач на особистість? Поясніть відповідь, підтверджуючи свою думку положеннями біхевіоризму,

соціально-когнітивної та інших теорій особистості. Що б ви порадили батькам, діти яких постійно спостерігають насильство по телебаченню?

11. Проаналізуйте поняття локусу контролю, виділене Дж. Роттером. Як знання про локус контролю особистості може допомогти у прогнозуванні її поведінки?

Теми рефератів

1. Дослідження особистості у поведінковому напрямку психології.
2. Внесок біхевіоризму в розвиток психології особистості.
3. Вивчення оперантної і респондентої поведінки в теорії Скіннера.
4. Теорія підкріплення Д. Долларда та Н. Міллера.
5. Соціальне научіння в теорії А. Бандури та Дж. Роттера.
6. Розвиток самоефективності особистості в соціально-когнітивній теорії.
7. Джерела поведінки особистості в теорії А. Бандури.
8. Виникнення і подолання агресивності особистості в соціально-когнітивній теорії.
9. Саморегуляція поведінки в теорії особистості А. Бандури.
10. Основні положення про особистість в теорії Дж. Роттера.

Семінарське заняття № 10

Тема: Диспозиційний напрямок у теорії особистості

Вивчення диспозиційного напрямку в персонології дозволить зрозуміти сутність понять "риси", "риси рис", "факторний аналіз" тощо у вивченні особистості. Розглядаються основні положення диспозиційної теорії (Г. Олпорт), структурної теорії (Р. Кеттел), теорії типів особистості (Г. Айзенк). Здійснюється аналіз методів дослідження рис у даних теоріях.

План:

1. Диспозиційна теорія особистості Г. Олпорта:
 - Загальні уявлення про особистість, концепція риси.
 - Розвиток особистості. Пропріум.
 - Мотивація особистості.
 - Поняття про психологічне здоров'я в теорії Г. Олпорта.

2. Теорія рис: Р. Кеттел. Основні концепції і принципи.
3. Теорія типів особистості Г. Айзенка

Література:

1. Хьелл Л. Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.
2. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с.
3. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
4. Олпорт Г. Личность в психологии. – М., 1998.
5. Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – 288 с.
6. Психология личности в трудах зарубежных психологов: Хрестоматия. - СПб, 2000.
7. Айзенк Г. Типы личности. – М., 1994.

Запитання і завдання до теми

1. Чому Г. Олпорт заперечував психоаналітичний підхід до особистості, зокрема вплив дитинства на подальшу долю людини? Знайдіть відповідь на це питання у працях автора "Становлення особистості" та "Особистість у психології".
2. Дайте пояснення рисам особистості згідно з Г. Олпортом. Що означає твердження, що "риси переробляють безліч стимулів та обумовлюють безліч реакцій?" Як риси особистості пов'язані з її поведінкою?
3. Прочитайте приклад щодо рис особистості з книги Г. Олпорта "Становлення особистості". Виділіть риси, ознаки рис, про які йдеться у даному прикладі. *"Одна ситуація пробуджує до життя одну особистісну диспозицію, інша — іншу. Ми не можемо заперечувати цей факт. Але ми повинні звернути увагу на те, що поведінка, яка виглядає суперечливою, часто зовсім не є такою. Видиме протиріччя виникає з того факту, що ми встановили лише поверхневий діагноз. Розглянемо випадок доктора D, завжди акуратного відносно самого себе і свого письмового столу, пунктуального у ставленні до своїх лекційних*

заміток, конспектів і картотеки, його особисте майно не тільки в порядку, але і ретельно замкнуте на замок. Доктор D також завідує бібліотекою свого департаменту. В цій роботі він безвідповідальний: залишає двері бібліотеки незачиненою (і книги зникають), не турбується про прибирання приміщення (і нагромоджується пил). Чи означає це протиріччя в поведінці, що у нього відсутні відповідні індивідуальні диспозиції? Зовсім ні. Він володіє двома протилежними стилістичними диспозиціями, одна з яких – акуратність, а інша – неорганізованість. Якщо копнути далі, дуалізм можна пояснити (щонайменше частково) тим, що D володіє однією кардинальною (мотиваційною) диспозицією, з якої виникають обидва протилежні стилі поведінки. Винятковий факт, що стосується його особистості, полягає в тому, що доктор – зосереджений на собі егоїст, який ніколи не діє на користь інших людей, але завжди діє у своїх власних інтересах. Цей кардинальний егоцентризм (свідчення якого маємо достатньо) вимагає впорядкованості для себе, але не для інших¹. Які ще ознаки рис ви знаєте? Наведіть приклади.

4. Прокоментуйте висловлювання Г. Олпорта, що "єдине, що можна зробити з цілісною особистістю – це подарувати їй квіти"². Чи можна розцінювати це висловлювання, як ствердження непізнанності особистості та неможливості здійснювати психологічну допомогу? Поясніть свою відповідь, підтвердіть цитатами з праць і положеннями диспозиційної теорії.

5. Як ви ставитеся до висунутої Г. Олпортом концепції функціональної автономії мотивів? Чи може людина, на ваш погляд, розірвати свої мотиваційні зв'язки з минулим, чи ні, і тоді дана концепція є теоретично хибною? Доведіть свою думку, наведіть приклади. З якими концепціями мотивації у зарубіжній і вітчизняній психології схожа концепція функціональної автономії? Порівняйте їх між собою.

6. Охарактеризуйте природу людини з точки зору Г. Олпорта. Що переважає: цілісність чи фрагментарність, частковість – холізм чи елементалізм? Чи об'єднуються риси особистості в єдине ціле? Доведіть свою думку, користуючись підручником та працями дослідника.

¹ Олпорт Г. Становление личности: Избранные труды / Г. Олпорт. – М.: Смысл, 2002. – 462 с. – С. 394.

² Олпорт Г. Там же. – С. 6.

7. Розкрийте сутність зрілої особистості за Г. Олпортом. Наскільки характеристики зрілої особистості відповідають вашим уявленням про психологічне здоров'я людини? Визначте ознаки, що, на вашу думку, є провідними. Які з ознак зрілої особистості притаманні вам?

8. Назвіть методи та методики дослідження особистості, які використовували представники диспозиційного напрямку. Які психологічні явища можна дослідити за їх допомогою?

9. В чому полягають основні відмінності між екстравертами й інтровертами згідно з Г. Айзенком? Якими методами досліджуються дані типи особистості? Дайте психологічний портрет вказаних типів особистості (екстраверт, інтроверт) відповідно до різних сфер життєдіяльності (пізнавальна активність, навчання, соціальна поведінка, мотивація і вибір діяльності, дозвілля, естетичні вподобання тощо).

10. Відомо, що для процедур факторного аналізу Р. Кеттел використовував дані з таких основних джерел: дані реєстрації реальних життєвих фактів (L-дані), дані самооцінки при заповненні анкет (Q-дані), та дані об'єктивних тестових вимірювань (T-дані). З якою метою вчений використовував вказані три джерела даних? Які методи дослідження відповідають цим джерелам? Які ще джерела даних про особистість можна застосувати для її вивчення? Опишіть результати застосування персонологом вказаних груп джерел даних про особистість. Назвіть базові риси особистості за Р. Кеттелом.

Тему рефератів

1. Значення теорій рис для психології та психології особистості.
2. Структура і розвиток особистості в теорії Г. Олпорта.
3. Мотиви та мотивація особистості в диспозиційній теорії Г. Олпорта.
4. Ідеографічний метод у дослідженнях особистості: Г. Олпорт "Листи Дженні".
5. Вивчення цінностей у працях Г. Олпорта.
6. Роль культури і соціального оточення особистості у працях Г. Олпорта.
7. Соціально-психологічні дослідження Г. Олпорта.
8. Поняття про риси в дослідженнях Г. Айзенка і Р. Кеттела.

9. Типи особистості в теорії Г. Айзенка.
10. Структура і типологія рис особистості в теорії Р. Кеттела.
11. Використання факторного аналізу у теоріях рис особистості.
12. Психодіагностичні методики, їх розробка і використання у теоріях Р. Кеттела та Г. Айзенка.

Семінарське заняття № 11

Тема: Гуманістична психологія про природу особистості.

На даному занятті розширюються і поглиблюються знання студентів про гуманістичну психологію та її представників, здійснюється аналіз основних положень і поглядів щодо особистості в гуманістичних теоріях (А. Маслоу, К. Роджерс).

План:

1. Гуманістична психологія про природу особистості, концепція А. Маслоу.
 - Уявлення про особистість, ієрархія потреб А. Маслоу, поняття про самоактуалізацію та шляхи її досягнення.
 - Д-потреби і Б-потреби, виникнення метапатології, шляхи її запобігання та усунення.
2. К. Роджерс: феноменологічна теорія особистості.
 - Погляди на особистість, структура особистості та її формування.
 - Витоки психологічного здоров'я та труднощів. Повноцінно функціонуюча особистість.
3. Психологічна допомога особистості в гуманістичному напрямі.

Література:

-
1. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности. – СПб.: Питер, 1999. – 608 с.
 2. Холл К., Линдсей Г. Теории личности. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 592 с.
 3. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евруния, 2001. – 478 с.
 4. Маслоу А. Психология бытия. – К.: Ваклер, 1997. – 300 с.
 5. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с.
 6. Роджерс К. Становление человека. Взгляд на психотерапию. – М.: Издательская группа "Прогресс", 1998. – 480 с. (Додаток 2).

7. Роджерс К. К науке о личности // История зарубежной психологии. 30-е – 60-е годы XX века. Тексты / Под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. – М.: Издательство Московского университета, 1986. – 344 с.

8. Психология личности в трудах зарубежных психологов / Сост. в общая ред. Реана А. А. - СПб.: Питер, 2000. – 320 с. (Серия "Хрестоматия по психологии")

9. Проблема человека в современной философии. – М.: Наука, 1969.

Запитання і завдання до теми

1. З точки зору гуманістичної психології людина від природи є доброю і позитивною істотою. Чому, на думку авторів даної теорії, особистість має негативні прояви та здійснює негативні вчинки? Порівняйте погляди А. Маслоу та К. Роджерса щодо цього питання.

2. Охарактеризуйте явище, яке А. Маслоу назвав комплексом Іони. Як це сприяє чи заважає процесу самоактуалізації особистості? Наведіть приклади.

3. У працях А. Маслоу знайдіть способи, шляхи досягнення людиною самоактуалізації, випишіть їх у зошит. Проаналізуйте найбільш ефективні з вашої точки зору шляхи самоактуалізації. Чи може психолог допомогти людині стати самоактуалізованою особистістю? Поясніть свою думку?

4. Поясніть міркування А. Маслоу стосовно природи людини. Як наведена точка зору виражена в його гуманістичній теорії особистості та в психологічних дослідженнях? *"Внутрішня природа людини не така сильна, впливова і безпомилкова, як інстинкт тварин. Вона слабка, вразлива, тонка, легко долається зичкою, тиском культури, неправильним до неї ставленням. Однак, навіть будучи слабкою, вона навряд чи зникає у здорової людини, – та й навіть у хворої. Навіть заперечена, вона продовжує підпільне існування, вічно прагнучи самоактуалізації"* (А. Маслоу, 1968).¹

5. А. Маслоу виділяв утопічне суспільство майбутнього, в якому було б створено всі умови для саморозвитку особистості, –

¹ Цит. за: Гордієнко В., Коpecь Л. Психологія особистості в біографіях, подіях, портретах: [Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів] / В. Гордієнко, Л. Коpecь. – К.: Вид. дім "Кієво-Могилянська академія, 2007. – 304 с. – С. 244.

Еупсихея. Які психологічні потреби, на думку автора, мають задовольнятися у цьому суспільстві? Як можна сприяти формуванню такого суспільства в умовах нашого сучасного життя?

6. Чи згодні ви з твердженням К. Роджерса, що провідне значення для особистості має її внутрішній світ, переживання та суб'єктивний досвід? Як ці явища можуть впливати на функціонування особистості, її розвиток? Наведіть приклади.

7. Опишіть дію механізмів психологічного захисту за К. Роджерсом. В чому основні причини їх виникнення та особливості впливу на життєдіяльність людини? Порівняйте механізми психологічного захисту у К. Роджерса та інших персонологів, виділіть спільне і відмінне. Пригадайте з власного досвіду ситуації, в яких виявлялися механізми психологічного захисту за К. Роджерсом.

8. Дайте характеристику повноцінної функціонуючої особистості за К. Роджерсом. Які якості з цього переліку притаманні вам? Як можна досягнути повноцінного функціонування з точки зору К. Роджерса? Чи погоджуєтеся ви з автором? Поясніть відповідь.

9. Розкрийте значення почуттів та їх вираження для особистості у феноменологічній теорії К. Роджерса. Як автор пропонує використовувати почуття людини у процесі надання їй психологічної допомоги? Як він описує значення почуттів у власному житті? Визначте умови, необхідні для усвідомлення і вираження своїх почуттів за Роджерсом.

10. Поясніть вислів К. Роджерса: "Щоб стати тим, ким ти хочеш бути, спочатку стань тим, ким ти є зараз". Про які положення феноменологічної теорії тут ідеться? Які поняття теорії Роджерса ілюструють дане висловлювання?

11. Конгруентна особистість, згідно з К. Роджерсом, має гармонійну Я-концепцію. Чи згодні ви з цим твердженням? Поясніть його, користуючись працями персонолога (*див. Додаток 2 та інші*). Як Роджерс досліджував Я-концепцію людини? Визначте способи досягнення конгруентності, універсальні для більшості людей.

12. У своїх працях К. Роджерс описує власний досвід допомоги клієнтам, в якому використовує т.зв. спосіб "все назовні". Автор пише:

*"Цим способом – "все назовні" – переживаються... біль, горе, ревності, руйнівний гнів, сильне бажання, або недовіра і гордість, або чуйна ніжність, або втрачена любов. Це може бути будь-яка з тих емоцій, на які здатна людина. Поступово з такого роду переживань я прийшов до розуміння того, що в такий момент індивід починає **бути тим, хто він є**. Коли клієнт у процесі*

психотерапії відчує і проживе всі ті емоції, які виникають в ньому організмично, причому усвідомлюючи їх і відкрито виявляючи, тоді він відчує себе в усьому тому багатстві, яке існує в його внутрішньому світі. Тоді він став тим, хто він є.¹ Як психотерапевт за К. Роджерсом може досягти даного результату – допомогти людині стати тим, ким вона є? Які особистісні якості, вміння чи навички потрібно для цього мати?

Тема рефератів

1. Роль гуманістичної психології в розвитку уявлень про особистість.
2. Погляди на сутнісні ознаки особистості в гуманістичній психології.
3. Структура особистості в гуманістичній психології.
4. Проблема самоактуалізації особистості в гуманістичній психології.
5. Дослідження психологічного здоров'я і відхилень у гуманістичній психології А. Маслоу та К. Роджерса.
6. Розвиток Я-концепції особистості у феноменологічній теорії К. Роджерса.
7. Свобода навчання як одна з основних умов розвитку дитини у працях К. Роджерса.
8. Становлення особистості в гуманістичній психології А. Маслоу та К. Роджерса.
9. Зміни та розвиток особистості в процесі клієнт-цетрованої психотерапії К. Роджерса.
10. Особистісне зростання та особистісний розвиток в теорії К. Роджерса.

Семінарське заняття № 12

Тема: Уявлення про особистість в екзистенційній психології

На даному занятті розглядається особистість в контексті екзистенційної психології. Аналізуються основні положення

¹ Роджерс К. Становление человека. Взгляд на психотерапию / К. Роджерс. – М.: Издательская группа "Прогресс", 1998. – 480 с. – С. 159–160.

екзистенціалізму та екзистенційні теорії особистості. Вивчаються основні поняття і проблеми, що знаходяться в центрі досліджень екзистенціалістів: сенс життя, свобода, вибір тощо.

План:

1. Основні концептуальні положення екзистенціалізму. Погляди на особистість в екзистенційній психології.

2. Характеристика екзистенційних теорій особистості: В. Франкл, Л. Бінсвангер, Р. Мей, І. Ялом та ін.

Література:

1. Холл К., Линдсей Г. Теории личности. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 592 с.

2. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с.

3. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. М.: Прогресс, 1990. – 386 с.

4. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия. – М.: Независимая фирма "Класс", 2004. – 576 с.

5. Гуманістична психологія. Том 1. Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – К., Пульсари, 2001. – С. 124–164.

6. Мей Р. Искусство психологического консультирования. – М. Апрель-пресс, ЭКСМО-пресс, 2001. – 252 с.

7. Экзистенциальная психология. / Под ред. Ролло Мэя. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – 619 с.

8. Бьюдженталь Д. Наука быть живым: Диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии / Пер. с англ. А. Б. Фенько. – М.: Независимая фирма "Класс", 1998. – 336 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).

Запитання і завдання до теми

1. Вкажіть основні, на ваш погляд, історичні, філософські та суспільні передумови виникнення екзистенціалізму в психології. В чому полягає значення екзистенціалізму для розвитку психології?

2. Виділіть ідеї, що лежать в основі екзистенційних теорій особистості. Порівняйте екзистенціалізм з іншими зарубіжними теоріями, визначте спільні та відмінні ознаки. В чому полягають переваги та обмеження екзистенційного підходу до особистості? Поясніть свою відповідь.

3. Охарактеризуйте феноменологію як основний метод дослідження в екзистенціалізмі. Наведіть приклади феноменологічного підходу до особистості.

4. В екзистенціалізмі вперше виокремлюється поняття внутрішнього світу як наукова категорія. Як в екзистенціальних теоріях розглядається дане поняття? Наведіть погляди різних вчених. Порівняйте погляди на внутрішній світ особистості в екзистенціалізмі та інших зарубіжних і вітчизняних підходах до особистості.

5. Розкрийте сутність екзистенційної методології "Буття-в-світі". В чому полягає взаємозв'язок і взаємовідносини людини і світу в екзистенціалізмі? Назвіть авторів даного поняття і тих вчених, хто його використовував.

6. В. Франкл виділяє поняття екзистенційного вакууму, розповсюдженого в сучасному суспільстві: *"Все більше пацієнтів скаржаться на те, що вони називають внутрішньою пусткою, ось чому я назвав цей стан "екзистенціальним вакуумом". В протилежність піковим переживанням, так добре описаним Маслоу, екзистенціальний вакуум можна вважати "переживанням безодні".*¹ Поясніть логіку міркувань персонолога. В чому полягають сутність і наслідки явища екзистенційного вакууму для особистості. Як можна подолати екзистенційний вакуум за В. Франклом?

7. Прочитайте статтю М. Бубера "Я і Ти" // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – С. 138–147. Поясніть сенс психологічних відносин Я-Ти, Я-Воно. В чому сутність екзистенційного поняття Зустріч? Наведіть власні приклади даних відношень. На основі даної праці М. Бубера виділіть положення та ідеї, що зустрічаються в працях інших представників екзистенціалізму.

8. Обґрунтуйте значення сновидінь в екзистенційному напрямку теорії особистості. Розкрийте особливості роботи психолога зі сновидіннями у даному напрямку. Порівняйте роботу зі сновидіннями у психоаналізі та екзистенційній психології.

9. Проаналізуйте поняття аутентичності в екзистенціалізмі. Пригадайте з власного досвіду, художньої літератури чи кінофільмів приклади аутентичної особистості. Чи можна вважати аутентичність синонімом психологічного здоров'я в екзистенційній психології?

¹ Франкл В. Екзистенціальний вакуум: вызов психіатрії // Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Общ. Ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. М.: Прогресс, 1990. – С. 308–320. – С. 308.

10. В екзистенційній психології зустрічається психологічний аналіз випадків пацієнтів з психопатологіями та різного роду залежностями (харчова залежність, наркотична, алкогольна тощо. – Див.: Л. Бінсвангер "Випадок Еллен Вест", І. Ялом "Лікування любові", "Мамочка і сенс життя" тощо). Розкрийте проблему залежності та залежної поведінки з точки зору екзистенційної психології. Визначте чинники та особливості залежності в екзистенційних теоріях особистості. Порівняйте погляди на дану проблему в екзистенціалізмі та інших персонологічних напрямках (психоаналіз, біхевіоризм, когнітивні, соціально-когнітивні теорії тощо).

Тема рефератів

1. Роль екзистенційної психології та психотерапії в розвитку зарубіжної і вітчизняної психологічної науки.
2. Проблема подолання страху смерті в роботах екзистенційних персонологів (І. Ялом, Р. Мей та ін).
3. Проблема сенсу життя в екзистенційній психології В. Франкла.
4. Аналіз життєвого світу особистості (на основі екзистенційних теорій особистості).
5. Вивчення трансценденції особистості в екзистенційних теоріях.
6. Психологічна сутність і значення екзистенційних тривог особистості.
7. Свобода і вибір особистості у працях психологів-екзистенціалістів.
8. Становлення особистості в екзистенційній психології.
9. Погляди на особистість в екзистенційній психотерапії І. Ялома.
10. Перспективи розвитку екзистенціальної персонології у вітчизняній і зарубіжній науці.

Семінарське заняття № 13

**Тема: Когнітивний напрямок у психології особистості:
Дж. Келлі**

Метою даного заняття є вивчення уявлень про особистість в теорії особистісних конструктів Дж. Келлі. Аналіз та розуміння основних положень та понять когнітивної психології, розуміння ролі когнітивних процесів в існуванні та розвитку особистості.

План:

1. Дж. Келлі як представник когнітивної психології. Основні положення про особистість, теорія особистісних конструктів.
2. Конструктивний альтернативізм. Типи та особливості конструктів.
3. Психологічні розлади та психологічне здоров'я особистості в теорії Дж.Келлі.
4. Психотерапія фіксованої ролі.

Література:

1. Хьелл Л. Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.
2. Келли Дж. Психология личности. Теория личных конструктов. – СПб.: "Речь", 2000. – 249 с. – (Мастерская психологии и психотерапии).
3. Келли Джордж. Психология непознанного // Фрейджер Р., Фейдимен Дж. Личность. Теории, упражнения, эксперименты. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. (Додаток 3).
4. Первин Л., Джон О. Психология личности: Теория и исследования: [Пер. с англ.] / Под ред. В. С. Магуна. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 607 с. (Розділи 10–11).
5. Фрейджер Р., Фейдимен Дж. Личность. Теории, упражнения, эксперименты / Фрейджер Роберт, Фейдимен Джеймс. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 608 с. – (Розділ 13).

Запитання і завдання до теми

1. Чому Дж.Келлі вважав кожную особистість дослідником? Як людина може досліджувати світ у щоденному житті? Поясніть це, базуючись на положеннях теорії особистісних конструктів.
2. Розкрийте роль когнітивної сфери, інтелекту людини в теорії Дж. Келлі. Порівняйте погляди Келлі та інших персонологів на проблему когнітивних процесів особистості. Які автори мають найбільш схожі погляди на когнітивну сферу у порівнянні з теорією особистісних конструктів, а які – прямо протилежні? Яка точка зору близька для вас?
3. В чому полягає значення інтерпретації ситуацій та подій для існування особистості в теорії Дж.Келлі? Чи існує людина, яка не інтерпретує життєвих явищ чи ситуацій? Дайте відповідь на це питання, спираючись на праці Дж. Келлі (*див. Додаток 3 та інші*).

4. Визначте основні функції та властивості конструктору за Дж. Келлі. Що відбувається з людиною, конструктор якої не виконують своїх функцій? Чи можна допомогти такій особистості?

5. Проаналізуйте основний постулат теорії Дж. Келлі та висновки з нього. Випишіть дані висновки в зошит і доберіть приклади до кожного з них.

6. Згідно з Дж. Келлі особистість спрямована більше в майбутнє, ніж у минуле. При цьому минулий досвід теж впливає на функціонування і розвиток особистості. Поясніть дане протиріччя в теорії особистісних конструктів. Розкрийте роль минулого досвіду для особистості та сутність положення щодо спрямування в майбутнє, спираючись на праці вченого (*див. Додаток 3 та ін.*). Порівняйте погляди Келлі на минуле і майбутнє особистості з поглядами інших персонологів.

7. Чому Дж. Келлі заперечував традиційні концепції мотивації для пояснення поведінки людини? Що виступає рушійною силою поведінки і визначає її в даній теорії?

8. Розкрийте погляди Дж. Келлі та його послідовників на соціальні стосунки і їх формування (дружба, кохання тощо). Які умови успішної безконфліктної взаємодії між людьми? Чи можуть люди зберегти стосунки, якщо їхні конструкти зовсім різні, тобто при відсутності схожих конструктів? Наведіть власні приклади.

9. Як у теорії Дж. Келлі розглядаються психологічні стани особистості? Чи мають значення стани особистості для формування її психологічного здоров'я /розладів. Поясніть це, спираючись на матеріал підручника.

10. Здійсніть психологічний аналіз наведеного висловлювання Дж. Келлі. Поясніть точку зору автора. Проаналізуйте феномен тривоги з погляду даного автора та інших теоретичних підходів. Вкажіть спільні та відмінні ознаки. *"Виникає враження, що всі порушення спілкування – це порушення, пов'язані з тривогою. "Неверотична" особистість поглинута гарячковими думками про нові способи інтерпретації подій свого світу. Інколи така людина стурбована "дрібними" подіями, іноді "масштабними", але вона завжди бореться з тривогою. "Психотична" особистість, напевне, знаходить якесь тимчасове розрядження своєї тривоги. Але це, як мінімум, ненадійний вихід; людина вимушена зберігати його перед лицем фактів, які більшість із нас збивають з пантелику"* (Дж. Келлі, 1995).¹

¹ Цит. за: Гордієнко В., Коpecь Л. Психологія особистості в біографіях, подіях, портретах: [Навч. посібник для студентів вищих навч. закладів] /

11. Охарактеризуйте когнітивно просту і когнітивно складну особистість за Дж.Келлі. Який тип особистості, на вашу думку, є більш адаптованим до різних ситуацій. Поясніть свою думку і наведіть приклади.

12. Проаналізуйте психотерапію фіксованої ролі Дж. Келлі у порівнянні з іншими відомими вам системами психологічної допомоги. Спробуйте визначити "цільову аудиторію", тобто ту категорію клієнтів, для якої, на ваш погляд, даний метод буде найбільш ефективним. Обґрунтуйте свою відповідь.

Темати рефератів

1. Роль когнітивної психології у розвитку уявлень про особистість (на основі теорії особистісних конструктів Дж.Келлі).
2. Конструктивний альтернативізм у дослідженнях особистості Дж. Келлі.
3. Види та особливості конструктів у теорії Дж. Келлі.
4. Дослідження конструктів особистості в теорії Дж. Келлі.
5. Репертуарні методи вивчення особистості у когнітивній психології.
6. Структура та розвиток особистості в теорії Дж. Келлі.
7. Психологічна допомога особистості в теорії Дж. Келлі.

Семінарське заняття № 14–15

Тема: Дослідження особистості у вітчизняній психології.

Вивчення особистості у вітчизняній психології показує різноманітність і в той же час єдність поглядів вітчизняних психологів на особистість, значна увага приділяється процесу розвитку та формування особистості. На даному занятті здійснюється аналіз різних підходів до визначення особистості на основі вітчизняних поглядів та праць, здійснюється порівняльна характеристика поглядів вітчизняних психологів на особистість.

План:

1. Особистість з точки зору культурно-історичної теорії Л. С. Виготського.

В. Гордієнко, Л. Коpecь. – К.: Вид. дім "Кієво-Могилянська академія", 2007. – 304 с. – С. 195–196.

2. Вивчення особистості в теорії діяльності (О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн).
3. Особистість і відносини людей: В. М. М'ясищев.
4. Погляди Б. Г. Ананьєва на особистість.
5. Погляди Г. С. Костюка на особистість.
6. Формування особистості (В. М. Бехтерєв, Л. С. Виготський, Л. І. Анциферова, О. Г. Асмолов, Н. А. Логинова, Б. Г. Ананьєв).

Література:

1. Выготский Л. С. Развитие личности и мировоззрение ребенка // Психология личности. Тексты / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер. – М., 1982. – С. 161–166.
2. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с.
3. Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост. и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с. – (Серия "Хрестоматія по психології").
4. Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – 288 с.
5. Выготский Л. С. Психология. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с. (Серия "Мир психологии").
6. Леонтьев А. Н. Формирование личности // Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост. и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – (Серия "Хрестоматія по психології"). – С. 166–178.
7. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1989.
8. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб, 2000. – 712 с.
9. Мясищев В. Н. Психология отношений. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 2003. – 400 с. – (Серия "Психологи России").
10. Мясищев В. Н. Понятие личности в аспектах нормы и патологии // Психология личности: [Хрестоматія]. – Том 2. / Редактор-составитель Д.Я.Райгородский. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ-М", 2000. – 544 с. – С. 197–223. (Додаток 4).
11. Ананьев Б. Г. О проблемах современного человекознания. – СПб.: Питер, 2001. – 272 с. – (Серия "Мастера психологии")

12. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.

13. Асмолов А. Г. Движущие силы и условия развития личности // Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост. и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – (Серия "Хрестоматия по психологии"). – С. 222–230.

14. Асмолов А. Г. Психология личности. Принципы общечеловеческого анализа. – М.: Смысл, 2002. – 416 с.

15. Анциферова Л. И. К психологии личности как развивающейся системы // Психология формирования и развития личности / Отв. ред. Л. И. Анциферова. – М., 1981. – С. 3–19. (Додаток 5).

16. Логинова Н. А. Развитие личности и ее жизненный путь. // Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост. и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с. – (Серия "Хрестоматия по психологии"). – С. 238–246.

17. Психология формирования и развития личности. / Под ред. Л. И. Анциферовой. – М.: Наука, 1981. – 365 с.

18. Логинова Н. А. Характерные черты концептуальной системы Б. Г. Ананьева // Психологический журнал. – 1988. – № 1.

Запитання і завдання до теми

1. Виділіть основні тенденції та особливості розвитку вітчизняної психології. Проаналізуйте, як історичні умови вплинули на становлення вітчизняної психології у порівнянні із зарубіжною.

2. Чи можна культурно-історичну психологію назвати теорією особистості? Обґрунтуйте свою відповідь, наведіть аргументи "за" і "проти". Поясніть назву культурно-історичної психології. Як у назві відбивається сутність, та основні положення даної теорії?

3. Л. С. Виготський, аналізуючи особистість та її розвиток, подає наступне визначення особистості: *"Особистість стає для себе тим, що вона є в собі, через те, що вона пред'являє для інших. Це і є процес становлення особистості"*¹. Прокоментуйте дане визначення особистості. Поясніть його сенс з точки зору культурно-історичної психології, спираючись на основні положення даної теорії. Розкрийте значення соціального середовища для становлення особистості згідно з Л. С. Виготським.

¹ Цит. за: Петровский А. В. Психология в России: XX век. / А. В. Петровский. – М.: Изд-во УРАО, 2000. – 312 с.

4. Визначте положення культурно-історичної психології, які ілюструє даний експеримент. Зробіть висновки про розвиток особистості дитини. Які психологічні механізми мають місце в даному прикладі? Поясніть їхню дію. *Л. С. Виготський у своєму дослідженні пропонував дитині відгадати, під якою із двох чашок захований горіх. Чашки відрізнялися тільки відтінками сірого прямокутника (світло-сірий і темно-сірий), які наклеєні на кришці. Горіх кожного разу ховався під кришкою з темно-сірим прямокутником. Однак дитина цього не знала. Спочатку вона діяла навмання. Результати різні. Умовний рефлекс не вироблявся, тому що сигнальна ознака (копір прямокутника) не виділялася дитиною. Після серії невдач дорослий виконував вирішальну дію: він клав на очах у дитини горіх у чашку, закривав чашку кришкою і пальцем вказував на темно-сірий прямокутник. Потім гра продовжувалася. Уже при першій спробі дитина вибирала чашку правильно і говорила: "Горіх там, де темна пляма". З цього моменту вона не робила помилок і вигравала*¹.

5. Ю. Б. Гіппенрейтер у книзі "Спілкуватися з дитиною. Як?" пропонує практичне застосування деяких положень теорії Л. С. Виготського. Зокрема, автор вказує, що у кожній дитини у різному віці є обмежене коло справ, з яким вона може впоратися сама (наприклад, збирати іграшки, застіпати гудзики та ін.). А також є справи, які дитина може виконувати лише з дорослим (наприклад, навчитися їздити на велосипеді, читати тощо). По мірі розвитку дитини список справ, які вона може зробити сама, збільшується за рахунок справ, які раніше вона виконувала разом з батьками. Іншими словами "завтра дитина буде робити сама те, що сьогодні вона робить з мамою, і саме завдяки тому, що це було "з мамою". *Справи батьків разом з дитиною – це золотий запас дитини, її потенціал на найближче майбутнє*"². На основі даних поглядів розроблено практичні рекомендації для батьків та вихователів. Про яке положення теорії Л. С. Виготського йдеться? Наведіть власні приклади його практичного застосування. Які ще погляди чи положення Л. С. Виготського щодо особистості та її розвитку можна використовувати у практиці психолога?

¹ Виготский Л. С. Психология развития человека. – М.: Изд-во "Смысл"; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с. – (Библиотека всемирной психологии). – С. 433–434.

² Гиппенрейтер Ю. Б. Общаться с ребенком. Как? / Ю. Б. Гиппенрейтер: [Издание 3-е]. – М.: ЧеРо, 2001. – 240 с.: илл. – С. 29.

6. Розкрийте сутність інтеріоризації в культурно-історичній психології. Поясніть її дію, наведіть власні приклади. За яких умов можлива інтеріоризація зовнішнього у внутрішнє, згідно з Л. С. Виготським? Яке значення інтеріоризації для особистості та її розвитку? Обґрунтуйте свою відповідь.

7. Згідно з О. М. Леонтьєвим, особистість є відносно пізній продукт суспільно-історичного та онтогенетичного розвитку людини. Прокоментуйте дане положення, поясніть точку зору автора, спробуйте відтворити логіку його міркувань. Які умови необхідні для виникнення особистості за О. М. Леонтьєвим? Поясніть, що означає твердження дослідження про те, що особистість має два народження. Для цього скористайтеся працями О. М. Леонтьєва.

8. Чи можна побудувати практичну роботу з особистістю, базуючись на теорії діяльності О. М. Леонтьєва, зокрема на положенні щодо розвитку мотивів особистості, що отримало назву "зрушення мотиву на ціль"? Наведіть приклади такої роботи. Запишіть їх у зошит та проаналізуйте в малих групах.

9. Поясніть зміст висловлювання О. М. Леонтьєва: *"Внутрішнє (суб'єкт) діє через зовнішнє і цим саме себе змінює"*¹. Про які психологічні явища чи категорії тут ідеться? Проаналізуйте їхнє значення для особистості в теорії діяльності.

10. Згідно з С. Л. Рубінштейном, *"особистість виступає як сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються всі зовнішні впливи (у ці внутрішні умови включаються і психічні явища – психічні властивості та стани особистості)"*². Розкрийте зміст даного визначення, порівняйте його з точкою зору О. М. Леонтьєва "внутрішнє діє через зовнішнє" (див. вище). Яка точка зору вам імпонує більше, з ким із дослідників ви згодні? Поясніть відповідь.

11. Прочитайте статтю С. Л. Рубінштейна "Самосвідомість особистості та її життєвий шлях" [Рубінштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 2000. – С. 634–644]. Визначте особливості розвитку самосвідомості особистості. Як самосвідомість особистості пов'язана з її життєвим шляхом?

¹ Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – С. 223.

² Рубинштейн С. Л. Теоретические вопросы психологии и проблема личности // Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія. – Ніжин, 2010. – С. 235.

12. Поясніть сутність поняття "відносини" (рос. "отношения") в теорії В. М. М'ясищева. В чому полягає їхнє значення для особистості? Як вони впливають на різні сфери життєдіяльності людини? Проаналізуйте структуру відносин за В. М. М'ясищевим.

13. Заповніть таблицю (письмово). Спираючись на праці науковців, коротко охарактеризуйте їхні погляди щодо особистості та її розвитку.

Автор	Визначення / основні положення щодо особистості	Характеристика розвитку особистості	Основні праці
Л. С. Виготський О. М. Леонтьєв С. Л. Рубінштейн Б. Г. Ананьєв В. М. М'ясищев Г. С. Костюк Л. І. Анциферова О. Г. Асмолов Л. І. Божович ...			

Проаналізуйте погляди різних представників вітчизняної психології щодо особистості. Що спільного між усіма даними поглядами? Які відмінності? Оберіть точку зору щодо особистості, якої дотримуетесь ви. Поясніть свій вибір.

Тема рефератів

1. Московська школа у вітчизняній психології та її дослідження особистості (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, Л. І. Божович та ін.).
2. Ленінградська школа у вітчизняній психології та її дослідження особистості (Б. Г. Ананьєв, В. М. М'ясищев та ін.).
3. Вивчення особистості у концепції людинознавства Б. Г. Ананьєва.
4. Розвиток особистості у поглядах Б. Г. Ананьєва.
5. Концепція особистості Г. С. Костюка.
6. "Нормальний" і патологічний розвиток особистості у теорії відносин В. М. М'ясищева.

7. Особистість та її діяльність у поглядах О. М. Леонтьєва.
8. Свідомість і самосвідомість особистості у теорії діяльності.
9. Розвиток особистості у культурно-історичній психології (Л. С. Виготський, Д. Б. Ельконін та ін.)
10. Розвиток та формування особистості у поглядах Л. І. Божович.
11. Л. І. Анциферова про особистість.
12. Дослідження особистості у працях С. Л. Рубінштейна.
13. Розвиток особистості та її життєвий шлях (С. Л. Рубінштейн, К. О. Абульханова-Славська, Н. А. Логинова та ін.)

Семінарське заняття № 16

Тема: Проблема практичних аспектів психології особистості

На даному занятті розглядаються проблеми психологічного здоров'я особистості та можливості і способи надання їй психологічної допомоги, визначаються основні підходи до даних явищ, а також аналізуються вимоги до особистості практичного психолога.

План:

1. Поняття про психологічне здоров'я особистості. Уявлення про психологічне здоров'я у вітчизняній і зарубіжній психології.
2. Психологічна допомога особистості. Основні погляди на психологічну допомогу у різних напрямках вітчизняної та зарубіжної психології.
3. Особистість практичного психолога. Професійні вимоги до психолога. Самореалізація практичного психолога як фахівця.

Література:

1. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко та ін. – К.: Либідь, 1999. – 536 с.
2. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с.
3. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості / О. Ф. Бондаренко. – Харків: Фоліо, 1996. – 237 с.
4. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.

5. Шувалов В. Гуманитарно-антропологические основы изучения психологического здоровья личности // Вопросы психологии. – 2004. – № 6.

6. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності / Т. М. Титаренко. – К.: "Либідь", 2005. – 376 с.

7. Созонтов А. Е. Проблема здоровья с позиций гуманистической психологии // Вопросы психологии. – 2003. – № 3.

8. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 301 с.

9. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. – М.: Класс, 2001. – 336 с.

Запитання і завдання до теми

1. Спробуйте розмежувати поняття "психологічне здоров'я" та "психічне здоров'я" особистості. Поясніть їх спільні та відмінні ознаки. Який із названих аспектів здоров'я стосується сфери діяльності практичного психолога? Доведіть свою думку.

2. У психології та медицині зустрічаються підходи, які визначають здоров'я через хворобу (здоров'я – це відсутність хвороби), норму – через патологію (норма – це відсутність патології), і відповідно психологічне здоров'я через психологічне відхилення. Наведіть аргументи "за" і "проти" щодо даного розуміння психологічного здоров'я особистості, обґрунтуйте їх. Чи згодні ви з цим підходом?

3. Визначте ознаки психологічного здоров'я особистості, випишіть їх у зошит. Виберіть серед них ті, які на вашу думку є основними, ключовими, без яких людину не можна вважати психологічно здоровою особистістю. Обґрунтуйте свою відповідь.

4. Відомо, що існують різні аспекти або "види" здоров'я людини, зокрема фізичне і психологічне. Чи існує взаємозв'язок між даними аспектами здоров'я особистості? Доведіть свою думку, використовуючи погляди вітчизняних і зарубіжних науковців.

5. Б. С. Братусь, дослідник проблеми психологічного здоров'я, норми і відхилень особистості вважає, що існують певні **рівні психічного здоров'я**. "Психічне здоров'я слід розглядати не як однорідне утворення, а як утворення, що має складну, рівневу будову. Вищий рівень психічного здоров'я – особистісно-смисловий, або *рівень особистісного здоров'я*, який визначається якістю смислових відносин людини. Наступний рівень – *рівень індиві-*

дуально-психологічного здоров'я, оцінка якого залежить від здібностей людини побудувати адекватні способи реалізації смислових устремлінь. Нарешті, *рівень психофізіологічного здоров'я*, який визначається особливостями внутрішньої, мозкової, нейрофізіологічної організації актів психічної діяльності. Неважко припустити, що кожний з даних рівнів, маючи свої критерії, повинен мати і свої особливі закономірності протікання. З цього в свою чергу слідує й інша гіпотеза: не зважаючи на взаємозв'язок і взаємообумовленість рівнів, можливі найрізноманітніші варіанти їх розвиненості, ступені та властивості здоров'я на цих рівнях. Інакше кажучи, психічне здоров'я, будучи багаторівневим, може страждати на одних рівнях при відносному збереженні інших¹.

Поясніть точку зору автора. Що означають вказані рівні психічного здоров'я?

6. В чому полягає специфіка психологічної допомоги у порівнянні з іншими видами діяльності особистості, а також з іншими видами допомоги? Поясніть свою відповідь з використанням прикладів.

7. Визначте основні завдання надання психологічної допомоги особистості. Від яких факторів може залежати визначення цілей та завдань психологічної допомоги особистості? Обґрунтуйте свою відповідь.

8. Як ви вважаєте, в чому полягає і від чого залежить ефективність психологічної допомоги особистості? Визначте критерії та умови ефективності психологічної допомоги особистості, випишіть їх у зошит. Обговоріть дане питання в групі.

9. Проаналізуйте особливості надання психологічної допомоги особистості в різних теоріях та напрямках дослідження особистості (психоаналіз, біхевіоризм, гуманістична психологія, когнітивна психологія тощо). Що об'єднує різні напрямки надання психологічної допомоги? В яких моментах вони кардинально відрізняються? Як ви ставитеся до тенденції поєднання різних підходів у наданні психологічної допомоги особистості? Поясніть відповідь. Обговоріть це питання в малих групах.

10. Яку роль у процесі надання психологічної допомоги особистості, на вашу думку, відіграє особистість психолога? Поясніть свою

¹ Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь. – М.: Мысль, 1988. – 301 с. – С. 72.

відповідь. Чи можна сформувати у себе особистісні якості, які сприятимуть ефективності надання психологічної допомоги людині?

11. Серед протипоказань до професій типу "Людина-людина" Е. А. Климов виділяє наступні: *"Протипоказаннями до вибору професій даного типу є дефекти мови, невизражене мовлення, замкнутість, зануреність у себе, нетовариськість, відсутність комунікативних якостей, виражені фізичні вади (як це не сумно), нерозторопність, надмірна повільність, байдужість до людей, черствість, "тупосердечність", відсутність ознак безкорисливого інтересу до людини, інтересу "просто так"*¹. Чи згодні ви з автором? Як ви вважаєте, чи можна застосувати дані обмеження щодо професії психолога? Аргументуйте свою точку зору. Які вимоги до особистості психолога, на вашу думку, є найбільш важливими?

Тема рефератів

1. Психологічне здоров'я особистості: сутність, характеристики, основні підходи до його визначення.
2. Вивчення психологічного здоров'я особистості у вітчизняній психології.
3. Погляди на психологічне здоров'я особистості у зарубіжних теоріях та напрямках психології.
4. Загальні уявлення про психологічну допомогу особистості як вид діяльності та соціальний інститут.
5. Історичний розвиток та становлення психологічної допомоги особистості як професії та соціального інституту.
6. Особистість практичного психолога: вимоги щодо особистісних і професійних якостей.
7. Самореалізація практичного психолога як фахівця.

Семінарське заняття № 17–18

Тема: Емпіричні дослідження особистості в зарубіжній психології

Дана тема є логічним продовженням розділу з зарубіжної психології особистості. В межах даних занять ми ознайомимося з методами дослідження особистості у різних зарубіжних теоріях та проаналізуємо їх емпіричну валідизацію.

¹ Климов Е. А. Психология профессионального самоопределения: [Учеб. пособие для студ. высших пед. учебных заведений]. / Е. А. Климов. – М.: Издательский центр "Академия", 2004. – 304 с.

План:

1. Поняття про емпіричну валідизацію. Емпірична валідизація зарубіжних теорій особистості.
2. Емпірична валідизація психоаналітичних теорій:
3. Емпірична валідизація теорій неофрейдизму:
4. Емпірична валідизація поведінкових теорій особистості.
5. Емпірична валідизація теорій рис.
6. Емпірична валідизація гуманістичних теорій особистості.
7. Емпірична валідизація у когнітивній психології.

Література:

1. Хьелл Л. Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.
2. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. / Пер. с англ. – СПб.: Азбука классика, 2003. – 480 с.
3. Адлер А. Наука жить. – К.: Port-Royal, 1997. – 288 с.
4. Юнг К.-Г. Психология бессознательного. – М.: Канон, 1994. – 320 с.
5. Эриксон Э. Детство и общество / Э. Р. Эриксон. – СПб.: Летний сад, 2000. – 416 с. – (Мастерская психологии и психотерапии).
6. Хорни К. Наши внутренние конфликты. Конструктивная теория невроза. – СПб, 1997.
7. Фромм Эрих. Психоанализ и религия – М.: АСТ, 2007. – 160 с.
8. Маслоу А. Мотивация и личность. – СПб.: Евруния, 2001. – 478 с.
9. Роджерс К. Становление человека. Взгляд на психотерапию. – М.: Издательская группа "Прогресс", 1998. – 480 с.
10. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
11. Келли Дж. Психология личности. Теория личных конструктов. – СПб.: "Речь", 2000. – 249 с. – (Мастерская психологии и психотерапии).

Запитання і завдання до теми

1. Розкрийте сутність явища емпіричної валідизації. В чому сенс і мета даної процедури? Чи може бути емпірична валідизація показником достовірності та надійності тієї чи іншої теорії? Доведіть свою думку.

2. Порівняйте між собою методи, що використовуються для дослідження та емпіричної перевірки положень щодо особистості в різних напрямках і теоріях (психоаналіз, біхевіоризм, теорії рис тощо). Які методи використовуються найчастіше? Які методи, на ваш погляд, є найбільш ефективними для даної мети? Поясніть відповідь.

3. Які теорії особистості, на вашу думку, є найбільш валідними? Чому? Запропонуйте методи та методики, за допомогою яких можна проводити емпіричну валідацію теорій особистості. На прикладі будь-якої з теорій поясніть їхню валідність, надійність та ефективність. Результати обговоріть на занятті.

4. Гуманістичні теорії особистості вважаються найменш валідними серед усіх інших теорій особистості. Чи згодні ви з такою думкою? Як можна на сьогодні здійснити емпіричну перевірку основних положень гуманістичної психології?

5. В диспозиційній теорії Г. Олпорта проаналізовані номотетичний та ідеографічний підхід до вивчення особистості. Обидва вони використовуються у сучасній науці. Сам автор зазначає, що для дослідження рис особистості більш ефективним є ідеографічний підхід. Розкрийте зміст даних підходів у дослідженні особистості. В чому їхні переваги та недоліки? Який підхід, на вашу думку, є більш валідним і надійним у вивченні особистості? Обґрунтуйте свою думку.

6. Для дослідження явища соціального научіння А. Бандура та його колеги і послідовники використовували багато експериментальних процедур. Знайдіть у підручнику та в працях автора опис даних експериментів, проаналізуйте їх. Про що свідчать результати даних досліджень? На основі цих результатів, а також спираючись на положення соціально-когнітивної теорії А. Бандури, розробіть і запишіть у зошит рекомендації психолога для майбутніх клієнтів.

7. У когнітивній теорії особистості Дж. Келлі для дослідження конструктів використовується Репертуарний тест рольового конструкту (Реп-тест). Які психологічні явища (окрім конструктів) можна ще дослідити за допомогою даної методики? Виконайте Реп-тест і проаналізуйте свої результати (Джерело: Хьелл Л., Зиглер Д. Теорії личности. – СПб.: Питер, 2005. – С. 458–459). Висновки щодо власних конструктів обговоріть у малих групах.

8. Як можна виміряти Я-концепцію особистості за допомогою методики Q-сортування Стефансона? Доведіть ефективність/не-ефективність даного опитувальника. Які ще методи дослідження Я-концепції особистості ви знаєте? Чи можна змінити свою Я-

концепцію за К. Роджерсом? Які способи пропонує для цього автор? Проаналізуйте і виділіть найбільш дієві способи з вашої точки зору.

9. Випишіть у зошит всі тестові методики, які виникли в межах зарубіжних теорій особистості і на сьогодні використовуються у психодіагностиці. Які положення, погляди щодо особистості відображені в даних діагностичних процедурах? Якими з цих методик користувалися ви? Доведіть або спростуйте необхідність прикладних досліджень та застосування теорій особистості у емпіричних, психодіагностичних або інших процедурах чи сферах психології. Як, на вашу думку, "теорія" повинна співвідноситися з "практикою" в теоріях особистості?

10. Що ви знаєте про емпіричне вивчення особистості у вітчизняній психології? Яка методологія, методи та методики застосовуються у вітчизняній науці при дослідженні особистості? Наведіть приклади конкретних відомих вам досліджень особистості вітчизняних психологів. Порівняйте дослідження особистості у вітчизняній у зарубіжній психології, виділіть спільні та відмінні ознаки.

Тему рефератів

1. Дослідження та оцінка особистості в зарубіжних теоріях.
2. Емпірична валідація психоаналітичних теорій особистості.
3. Метод підпорогової динамічної активації в дослідженнях З. Фрейда.
4. Експериментальне дослідження положень щодо особистості А. Адлера.
5. Експериментальна перевірка теорій неофрейдизму.
6. Емпіричні дослідження особистості в теорії Г. Олпорта.
7. Емпірична валідація гуманістичних теорій особистості.
8. Використання методу факторного аналізу в теоріях рис.
9. Методи дослідження особистісних конструктів.
10. Експериментальні дослідження особистості в школі Курта Левіна.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ТВОРЧІ ЗАВДАННЯ ДО КУРСУ "ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ"

1.

Уважно прочитайте наведений уривок з праці С. Л. Рубінштейна "Основи загальної психології" (див. Додаток 1). Про які сутнісні ознаки особистості йдеться в даному підході? Чи можна побудувати емпіричне дослідження особистості та її сутнісних ознак, спираючись на дані положення? Поясніть свою відповідь.

"Все психические процессы, с изучения которых начался наш анализ психического содержания деятельности человека, протекают в личности, и каждый из них в своем реальном протекании зависит от нее.

*Зависимость психических процессов от личности как индивидуальности выражается, **во-первых**, в индивидуально-дифференциальных различиях. Люди в зависимости от общего склада их индивидуальности различаются по типам восприятия и наблюдения, памяти, внимания (в смысле переключаемости) и т. д. [...]*

*Зависимость психических процессов от личности выражается, **во-вторых**, в том, что они, как показал наш анализ, не имея самостоятельной линии, зависят от общего развития личности. При изучении эмоций было установлено, что чувства человека в один период или эпоху его жизни не являются всегда непрерывным продолжением, более или менее осложненным, его чувств в предшествующий период. Когда определенная полоса или эпоха нашей жизни безвозвратно отходит в прошлое и на смену ей приходит новая, то вместе с этим сменяется весь строй эмоциональной жизни. [...]*

*Тот факт, что психические процессы человека суть проявления личности, выражается, **в-третьих**, в том, что у человека они не остаются только процессами, совершающимися самотеком, а превращаются в сознательно регулируемые действия или операции, которыми личность как бы овладевает и которые она направляет на разрешение встающих перед ней в жизни задач. Так, процесс восприятия превращается у человека в более или менее сознательно регулируемый им процесс наблюдения, и в этом именно проявляется существенная*

особенность подлинно человеческого восприятия. Точно так же в человеческой памяти произвольное запечатление сменяется сознательным запоминанием и превращается в организованную деятельность заучивания, так же как произвольное всплытие воспоминаний сменяется намеренным припоминанием. [...]

Таким образом, вся психология человека в той трактовке, которая была ей здесь дана, является психологией личности. Личность не выступает лишь как завершение курса психологии. Она проходит через все построение, от начала до конца. Она образует основу, изнутри определяющую трактовку психики человека в целом. Все психические процессы составляют психическое содержание жизни личности. Каждый вид психических процессов вносит свой вклад в богатство ее внутренней жизни...".

2.

Одним із провідних у вітчизняній психології є загально психологічний *принцип розвитку* (поряд із принципом детермінізму, принципом єдності свідомості й діяльності). Розкрийте сутність даного принципу на прикладі особистості. У працях яких із відомих вам учених даний принцип відображений у дослідженнях та наукових працях? Назвіть авторів, їх праці, охарактеризуйте їхні погляди на особистість.

Яке значення має даний принцип для сучасної психології? Доведіть свою думку.

3.

З точки зору К. Юнга комплекс являє собою ніби "маленьку особистість в середині особистості", яка є автономною і самостійною, та в певний момент часу може активізуватися. Розкрийте зміст і сутність метафори автора. Знайдіть у працях психоаналітика пояснення даного явища. Як це розширює і змінює уявлення про особистість?

Які ще погляди на комплекс у психології ви знаєте?

4.

У своїй роботі "Мотивация и личность" А. Маслоу говорить: *"Ми знайшли відповідь на одвічне питання про те, чи можна бути благополучною і здоровою людиною в недосконалому суспільстві".*

Спробуйте відтворити логіку міркувань відомого гуманістичного психолога¹.

5.

Узагальніть наведені фрагменти і дайте характеристику особистісної ідентичності людини. Порівняйте дані погляди на ідентичність з точкою зору Е. Еріксона. Розкрийте сутність еґо-ідентичності в теорії Еріксона. Які умови сприяють формуванню зрілої ідентичності і навпаки призводять до дифузії ідентичності?

1. Поняття ідентичності... має три головні модальності. Психологічна ідентичність означає єдність і спадкоємність фізіологічних і психічних процесів організму. Особистісна ідентичність (або еґо-ідентичність) означає єдність і спадкоємність життєдіяльності, цілей, мотивів, смисложиттєвих установок, ціннісних орієнтацій і самосвідомості особистості. Соціальна ідентичність означає єдність і спадкоємність певної системи соціальних характеристик (норм, ролей і статусів), що дозволяють диференціювати індивідів за їхнім суспільним положенням і групою приналежністю.

Особистісна ідентичність передбачає відповідь на питання "Хто я?" і описується переважно в суб'єктивних термінах, хоча самописи звичайно починаються з переліку соціально-рольових властивостей (чоловік, жінка, дорослий, дитина, учень, працівник і т. п.) або має їх на увазі. Соціальна ідентичність може бути описана як суб'єктивно, зсередини, в рамках опозиції "Ми – Вони", так і об'єктивно, в термінах нормативно-групових очікувань... Все це переломлюється в індивідуальній самосвідомості. (І. С. Кон)

2. Е. Еріксон... вважає, що "...анатомія, історія та особистість визначають нашу долю". Тому поняття "ідентичність" відноситься ним то... до свідомого відчуття індивідної ідентичності; в інших випадках – до несвідомого прагнення до цілісності і безперервності особистості; то розглядається як критерій прихованої роботи "я-центру"; і нарешті, як підтримка внутрішньої солідарності із ідеалами та ідентичністю групи (І. В. Солоднікова)².

6.

Спираючись на провідні положення та ідеї психоаналізу, поясніть, що є основою творчості. Прокоментуйте з цієї точки зору вислів Сальвадора Далі.

¹ Шилова Г. П. Етнопсихологія: [Навчально-методичний посібник] / Г. П. Шилова. – Ніжин : Видавництво НДУ ім. М.Гоголя, 2010. – 302 с.

² Сапогова Е. Е. Задачи по общей психологии: [Учебное пособие для вузов]. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 2001. – 477 с.

"Предел тупости — рисовать яблоко как оно есть. Нарисуй хотя бы червяка, истерзанного любовью, и пляшущую лангусту с кастаньетами, а над яблоком пускай запорхают слоны, и ты сам увидишь, что яблоко здесь лишнее". (Сальвадор Дали).

7.

Чи можна назвати стан, що переживається героїнею Д. Лоуренса, комплексом неповноцінності? Поясніть свою відповідь. Вкажіть імовірні причини даної ситуації. Проаналізуйте даний приклад з точки зору різних теорій та напрямків дослідження особистості. Запропонуйте способи психологічної допомоги такій особистості.

Вона завжди побоювалася якихось жорстоких і потворних витівок, що неминуче мали чекати її, завжди чула заздрісну чернь, що підстерігає її, як щось виняткове, і це відчуття наклало різкий відбиток на її внутрішній світ. Де б вона не знаходилася – в школі або серед друзів на вулиці, в потязі, – вона завжди інстинктивно стискала, прагнула стати меншою і незначною від страху, що її внутрішнє "я" буде розкрите, витягнуте назовні і піддасться жорсткому нападу з боку скривдженої вульгарності, середнього "я". [За Є. Є. Сапоговою].

8.

Про які психологічні явища йдеться у наведених прикладах? Проаналізуйте дані приклади з точки зору відомих вам теорій особистості, психологічних напрямів чи поглядів на особистість. Назвіть поняття, що тут описані, охарактеризуйте ці явища, назвіть їх авторів.

1. Дівчинка, яка боялася спускатися увечері в темний підвал, подолала свій страх думкою про те, що хворій матері стане гірше, якщо вона не спуститься в підвал і не принесе цілюще варення.

2. В одному із психологічних досліджень невстигаючим школярам доручали опікати учнів молодших класів, допомагаючи їм у навчанні. Зміна позиції привела до того, що навчання для цих відстаючих школярів набуло нового значення і вони стали більш наполегливі та успішні в навчанні.

3. Перед вирішальною битвою або під час бою полководці часто приймають рішення про винесення прапора полку, щоб надихнути бійців.

4. Працівники, яким у процесі роботи керівники надавали підтримку і хвалили за зроблене, мали кращі результати у порівнянні з тими, хто отримували на свою адресу критику.

5. Двоє друзів по-різному ставляться до навчання. Один виконує всі учбові завдання, не пропускає занять, читає додаткову

літературу тощо. Інший часто пропускає навчання, не завжди приходить підготовлений, за що часто отримує низькі оцінки.

6. Хлопчик, який у дитинстві боявся висоти, став льотчиком, він тривалий час тренувався підніматися у висоту, поступово збільшуючи відстань від землі.

7. Жінці, яка побачила уві сні квітучий сад, напророкували життєвий та фінансовий успіх. Хоча жінка не вірить у правдивість цих прогнозів.

8. Студентка, яка має значні здібності до навчання, систематично працює та готується до занять, дуже рідко виступає та відповідає на семінарах. На більшості занять вона пасивна, не показує своїх знань, через що має нижчі результати, ніж могла б.

9.

Прочитайте характеристику Я-концепції, прокоментуйте, як, за рахунок чого відбувається її розширення або звуження. Порівняйте дану точку зору щодо Я-концепції особистості з поглядами К. Роджерса. Знайдіть спільні та відмінні ознаки. Яке значення Я-концепції для особистості за К. Роджерсом?

"Я-концепція" визначається набором ролей, прийнятих даною особистістю, описує репертуар звичних для неї способів поведінки. Те, що відбувається навколо набуває для людини те або інше забарвлення, тільки будучи переломленим через її "Я-концепцію". Краще за все це ілюструється хворобливими симптомами відчуження людини від самої себе, коли вона, вимовляючи вголос своє ім'я, не впізнає його звучання, не пов'язує з ним свого буття. В нормі активізація тих або інших знань відбувається тільки після визначення модальності того, що відбувається, для "Я-концепції" людини. Цікаво, що це психологічне утворення має рухомі межі і може трансформуватися: розширятися або звужуватися. Наприклад, "Я-концепція" матері включає і її дитину. Будь-яка подія інтерпретується нею не лише з урахуванням наслідків для себе, але і з позицій турботи про дитину. Випадок ще більшого розширення "Я-концепції" стосується явищ національної та класової самосвідомості. (В. П. Зінченко, Е. Б. Моргунов)¹

¹ Сапогова Е. Е. Задачи по общей психологии: [Учебное пособие для вузов]. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 2001. – 477 с.

10.

Проаналізуйте точку зору американського біопсихолога Карен Прайор, опубліковану в роботі під назвою "Не гарчіть на собаку". Чому позитивне самопідкріплення в напруженій діяльності має більший ефект, ніж негативне?

Поясніть дане явище з точки зору біхевіоризму та теорії соціального научіння А. Бандури. Чи згодні ви з наведеним фактом? Які підкріплення ви вважаєте більш ефективними – позитивні чи негативні? Які ще погляди на підкріплення у різних теоріях ви знаєте?

Люди чомусь часто нехтують самопідкріпленням, використовуючи в більшій мірі самопокарання, самозвинувачення, самокритику. Частково тому, що схильні вимагати від себе набагато більше, ніж від інших. Тому ми часто по декілька днів не розслабляємося, переходячи від однієї задачі до іншої, від неї до третьої, не помічені і не віддячені навіть самими собою. Таке позбавлення себе підкріплень і є один з основних чинників підвищення нервозності та депресій. Ми повинні підкріплювати себе здоровими способами – часом для дозвілля, прогулянкою, бесідою із друзями або хорошою книгою. На жаль, багатьом більш знайомі нездорові способи позитивного підкріплення: сигаретою, пивом, кавою, їжею, від якої з'являється зайва вага, сидінням допізна перед телевізором, сном до обіду і т. д.

Пристрасний любитель гри у сквош, але не дуже хороший гравець вирішив перевірити на досвіді ефективність само винагороджування за хороші удари. Спочатку, говорив він, я відчував себе страшним дурнем, промовляючи при кожному вдалому ударі: "Добре, Піт, молодець". Але потім моя гра почала покращуватися. Я перемагаю тих, в яких раніше не міг виграти навіть очко. І я одержую набагато більше задоволення. Я не кричу на себе весь час, не злюся і не турбуюся. Якщо удар не вийшов, нічого страшного, наступні будуть хорошими. [За Є. Є. Сапоговою].

11.

Чим відрізняються критерії визначення психологічного здоров'я у різних теоріях та напрямках психології особистості? Обґрунтуйте відмінність поглядів на психологічне здоров'я у наведених прикладах.

1. Коли Фрейда запитали: "На що повинна бути здатною нормальна людина?" – він відповів: "Вона повинна бути здатна любити і працювати" (Г. Олпорт).

2. Зріла особистість, за Г. Олпортом, володіє дуже розширеним почуттям "Я"; здатна тепло ставитися до інших в інтимних і не інтимних контактах, володіє почуттям фундаментальної емоційної безпеки і прийняттям себе; сприймає, думає і діє активно та у згоді з зовнішньою реальністю; здатна до самооб'єктивації, розуміння себе, має почуття гумору; живе в гармонії з єдиною філософією життя.

3. В теорії А. Маслоу людина, яка самоактуалізується, характеризується більш ефективним сприйняттям реальності та комфортнішими взаємостосунками з нею; прийняттям себе, інших, природи; для неї притаманна спонтанність; зосередженість на проблемі; відстороненість; незалежність від культури та оточення, постійна свіжість оцінок; соціальне почуття; глибокі, але вибіркові соціальні взаємостосунки; демократичний характер; моральність переконань; невороже почуття гумору; креативність.

4. У неформальній бесіді групу психіатрів запитали, що вони розуміють під "психічним здоров'ям". Вони назвали бадьорість, оптимістичний спокій, здатність отримувати насолоду від роботи, отримувати насолоду від гри, здатність досягати мети, відсутність крайньої демонстрації емоцій, саморозуміння, адекватне реагування на ситуації, соціальну відповідальність. Запропонований психіатрами перелік дає підстави вважати, що здорові люди не завжди такі щасливі й вільні від конфліктів, як це може здаватися. [За Г. П. Шиловой]

12.

Г. С. Костюк рушійні сили розвитку вбачав у "характерних для суб'єкта внутрішніх суперечностях". До їх числа він відносив розбіжність між новими потребами, прагненнями, що виникають у суб'єкта, і наявним рівнем оволодіння засобами їх задоволення; невідповідність між досягнутим суб'єктом рівнем розвитку та місцем, яке він посідає в системі суспільних відносин, функціями, які виконує; суперечність між тенденціями до інертності і стійкості, стереотипізації, з одного боку, і до рухливості, мінливості, з іншого.¹

Чи можна застосувати сказане дослідником по відношенню до розвитку особистості? В чому, на ваш погляд, полягають рушійні

¹ Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с. – С. 14.

сили розвитку особистості? Порівняйте точку зору Г. С. Костюка з поглядами інших авторів щодо даного питання.

13.

Мама двох дошкільників (чотирирох і п'яти з половиною років), дізнавшись про користь зовнішнього засобу, вирішила цей засіб використати. Разом із дітьми вона склала список обов'язкових ранкових справ у малюнках. Малюнки були розвішені в кімнаті дітей, у ванній, на кухні. Зміни в поведінці дітей перевершили всі сподівання. До цього ранок проходив у постійних нагадуваннях мами: "Застеліть постіль!" "Ідіть умиватися!" "Час за стіл!", "Приберіть за собою посуд..." Тепер же діти наввипередки старалися виконувати кожний пункт списку. Така "гра" продовжувалась місяців зо два, а потім діти стали самі малювати малюнки для інших справ.¹ [За Ю. Б. Гіппенрейтер]

Дайте психологічне пояснення дій мами та їх ефекту з точки зору різних відомих вам поглядів на особистість. Які висновки щодо розвитку особистості дітей можна зробити? Дайте назву прийому, використаного мамою в даному прикладі. Хто з дослідників відстоював використання таких засобів у навчанні та вихованні особистості?

14.

Прочитайте уривок з праці К. Роджерса "Погляд на психотерапію. Становлення людини" (див. Додаток 2). Проаналізуйте поняття *конгруентності* особистості, введене автором. Які функції виконує конгруентність для життєдіяльності особистості? Як можна досягнути конгруентності, які умови для цього потрібні?

15.

Охарактеризуйте проблему механізмів психологічного захисту в психології особистості. Розкрийте сутність і функції захисних механізмів. Проаналізуйте дослідження даної проблеми в різних теоріях та підходах до особистості, вкажіть їх авторів. Назвіть види захисних механізмів у різних підходах.

У наведених нижче прикладах визначте види механізмів захисту, що наявні в кожному з випадків, проаналізуйте їх.

Чи можна уникнути механізмів захисту в повсякденному житті? Що для цього потрібно?

¹ Проблемні питання практичної психології: [Методичний посібник] / укл. М. В. Папуча, Я. Ф. Андреева та ін. – Ніжин: НДУ ім. М. Гоголя, 2012. – 79 с.

1. Під час масового соціологічного дослідження дорослим людям задали питання, чи переконливо подіяли на них матеріали преси, у яких лікарі доводять, що паління призводить до захворювання на рак легенів. Позитивну відповідь дали 68 % людей, які не палять і лише 14 % тих, які палять.

2. В одному африканському племені існує легенда, що той, хто почує шум осіннього водоспаду, помре. Жоден представник племені ніколи не чув шуму падаючої води.

3. "...Маслова ніколи не згадувала про Нехлюдова. Це було дуже боляче. Навіть у снах вона ніколи не бачила Нехлюдова. Їй потрібно було забути про все, щоб не стати божевільною. (Л. Толстой. "Воскресіння").

4. Хлопчик хоче бути схожим на батька і тим самим заслужити його любов та повагу.

5. Безробітний заявляє, що був би щасливий прийти на зустріч з людиною, що обіцяє йому роботу, але забуває туди з'явитися.

6. Людина похилого віку, яка у свій час не мала змоги навчатись у ВНЗ, при першій нагоді демонструє свою зневагу до вищої освіти.

7. В Японії у коридорах фірм стоїть макет начальника. Підлеглі можуть підійти і висловити усе, що вони про нього думають, навіть побити макет.

8. Працівник, який вчасно не підготував важливий звіт, виправдовує свою затримку, звинувачуючи деяких колег.

9. Родіон Розкольников, герой роману Ф. Достоевського "Злочин і кара", виправдовує вбивство старої лихварки тим, що жертва мерзена людина і гроші їй не потрібні.

10. Підлеглий постійно забуває прізвище свого начальника.

11. Колеги, які посварились декілька років тому, не розмовляють, не вітаються і стараються навіть не дивитись один на одного.

12. Агресивний хлопець стає "зіркою" регбі або футболу.

13. Агресивність жінки по відношенню до чоловіка виражається в тому, що вона мимовільно ховає речі, що належать йому.

14. Чоловік переконаний, що його зраджує дружина, хоча підсвідомо він сам хоче зрадити їй.

15. Син, вихований владним батьком, стає активістом одного з громадських рухів протесту.

16. Агресивна людина часто поводить себе занадто ввічливо або занадто завбачливо по відношенню до інших.

17. Мати надмірно піклується про свою дитину, про яку під час вагітності вона навіть і думати не хотіла.

18. Працівник не зізнається самому собі, що він не задоволений своєю посадою і йому здається, що всі незадоволені його роботою.

19. Підлеглий, якого часто тероризує начальник, деспотично поводяться у власній сім'ї.

20. Студент, який погано склав черговий іспит, заспокоює себе тим, що звинувачує викладача в надлишковій прискіпливості саме до нього.

21. Жінка, що працює менеджером, коли їй не вдається досягти бажаного, часто голосно плаче і тупає ногами.

22. Нестримний, непосидючий та агресивний хлопчик займається ліпленням з глини. У процесі ліплення він заспокоюється і стає більш доброзичливим.

16.

Прочитайте працю В. М. М'ясищева "Поняття особистості в аспектах норми і патології" (див. Додаток 4). Дайте визначення особистості за В. М. М'ясищевим та її структури. Які характеристики особистості, на думку автора, є провідними? Виділіть джерела розвитку особистості в теорії дослідника. Випишіть у зошит вказані положення.

В чому полягає патологічний характер розвитку особистості з точки зору автора? Які методи пропонує дослідник для збереження здоров'я особистості?

17.

А. Маслоу у книзі "Мотивація та особистість" дає визначення буттєвої любові (Б-любові): *"Буттєва любов – це любов до сутності, до буття іншої людини"*. Дайте психологічне пояснення даного твердження. Яке значення Б-любові для особистості з точки зору гуманістичної теорії? Яке явище є протилежним до буттєвої любові? Вкажіть шляхи досягнення буттєвої любові з А. Маслоу?

18.

В сучасній психології поруч з онтогенезом виділяють одну із форм розвитку *актуалгенез*, або *мікрогенез*. Розкрийте сутність даної форми розвитку особистості, наведіть приклади. Чому, на вашу думку, виникла необхідність введення цього поняття у психологію?

ЗАВДАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНОГО І ТЕСТОВОГО КОНТРОЛЮ

1. "Особистість – це сукупність внутрішніх умов, через які переломлюються зовнішні впливи". Кому з авторів належить дана точка зору?

- а) Л. С. Виготський;
- б) О. М. Леонтьєв;
- в) С. Л. Рубінштейн;
- г) К. К. Платонов;
- ґ) В. М. М'ясищев;
- д) Л. І. Анциферова;
- е) Ваш варіант.

2. Вкажіть компоненти, які **не входять** до структури особистості.

- а) Характер;
- б) Темперамент;
- в) Спрямованість;
- г) Досвід;
- ґ) Почуття;
- д) Мотиви.

3. Які методи дослідження особистості використовувалися у психоаналізі З. Фрейда?

- а) Спостереження;
- б) Експеримент;
- в) Анкетування;
- г) Методи вивчення продуктів діяльності;
- ґ) Усі відповіді правильні;
- д) Усі відповіді неправильні;
- е) Ваш варіант.

4. Хто з дослідників займалися розробкою структури особистості?

- а) Л. С. Виготський;
- б) О. М. Леонтьєв;
- в) С. Л. Рубінштейн;
- г) Л. І. Божович;
- ґ) К. К. Платонов.
- д) Усі відповіді правильні;
- е) Усі відповіді неправильні.

5. Згідно з теорією особистості А. Адлера остання дитина в сім'ї є найменш адаптованою, найбільш егоїстичною, не схильна до співробітництва. Які особистісні утворення (одне чи кілька) мають місце в такій дитині?

- а) Комплекс неповноцінності;
- б) Комплекс переважання;
- в) Соціальний інтерес;
- г) Стиль життя;
- г') Невроз;
- д) Усі відповіді правильні;
- е) Усі відповіді неправильні;
- е) Ваш варіант.

6. На якій стадії розвитку особистості за Е. Еріксоном формується Его-ідентичність?

- а) Немовлячий вік;
- б) Раннє дитинство;
- в) Вік гри;
- г) Шкільний вік;
- г') Юність;
- д) Рання зрілість;
- е) Середня зрілість;
- е) Пізня зрілість.

7. За наведеними нижче ознаками визначте поняття, яке вони характеризують, та його автора. 1) Широкі межі "Я", 2) Здатність до самопізнання. 3) Цілісна життєва філософія. 4) Здатність до теплих соціальних відносин.

- а) Самоактуалізована особистість (А. Маслоу);
- б) Повноцінно функціонуюча особистість (К. Роджерс);
- в) Зріла особистість (Г. Олпорт);
- г) Самоефективна особистість (А. Бандура);
- г') Усі відповіді правильні;
- д) Усі відповіді неправильні;
- е) Ваш варіант.

8. Оберіть найбільш правильне визначення конструкту за Дж. Келлі.

- а) Спосіб пояснення людиною оточуючої дійсності;
- б) Ідея чи думка, яку людина використовує для інтерпретації, пояснення чи передбачення свого досвіду;
- в) Особистісні утворення в когнітивній сфері людини, що мають діапазон застосовності, фокус використання та характеризуються біполярністю і дихотомічністю;
- г) Усі відповіді правильні;

- г) Усі відповіді неправильні;
 - д) Ваш варіант.
9. Які шляхи можуть допомогти людині в процесі особистісного зростання за К. Роджерсом?
- а) Потреба в позитивній увазі;
 - б) Умови цінності;
 - в) Механізми психологічного захисту;
 - г) Я-концепція;
 - г) Відкритість переживанню;
 - д) Ваш варіант.
11. Автором концепції відносин особистості є:
- а) Л. С. Виготський;
 - б) Д. Б. Ельконін;
 - в) Б. Г. Ананьєв;
 - г) В. М. М'ясищев;
 - г) Л. І. Анциферова;
 - д) Ваш варіант.
12. До якої сфери особистості за К. Юнгом належить Самість?
- а) Его;
 - б) Особистісне несвідоме;
 - в) Колективне несвідоме;
 - г) Его-спрямованість;
 - г) Усі відповіді правильні;
 - д) Усі відповіді неправильні.
13. Неусвідомлюваний стан готовності до певної діяльності, за допомогою якої може бути задоволена потреба, називається:
- а) Потяг;
 - б) Інтерес;
 - в) Мотив;
 - г) Прагнення;
 - г) Установка;
 - д) Ваш варіант.
14. З погляду суб'єкта діяльності особистість вивчали:
- а) О. М. Леонтьєв;
 - б) О. Ф. Лазурський;
 - в) К. К. Платонов;
 - г) С. Л. Рубінштейн;
 - г) О. Г. Ковальов;
 - д) Ваш варіант.
15. Система стійких мотивів особистості, що орієнтують динаміку її розвитку та визначають головні тенденції її поведінки, – це:
- а) Темперамент;
 - б) Характер;

- в) Світогляд;
- г) Спрямованість;
- г') Структура особистості;
- д) Ваш варіант.

16. "Внутрішнє діє через зовнішнє і цим само себе змінює", – О. М. Леонтьєв. Який особистісний процес виявляється у даному прикладі?

- а) Самоактуалізація;
- б) Інтеріоризація;
- в) Екстеріоризація;
- г) Зрушення мотиву на ціль;
- г') "Феномен гіркої цукерки";
- д) Ваш варіант.

17. До біологічно обумовленої підструктури особистості за К. К. Платоновим відносять:

- а) Досвід;
- б) Відносини;
- в) Темперамент;
- г) Характер;
- г') Усі відповіді правильні;
- д) Усі відповіді неправильні;
- е) Ваш варіант.

18. Становлення самосвідомості включає в себе:

- а) Відкриття свого внутрішнього світу, свого Я;
- б) Усвідомлення незворотності часу, що призводить до пошуків сенсу життя, цілей, перспектив;

в) Формування цілісного уявлення про себе, ставлення до себе, оцінку самого себе;

- г) Усі відповіді правильні;
- г') Усі відповіді неправильні;
- д) Ваш варіант.

19. До функцій механізмів психологічного захисту належать:

- а) Зниження тривоги і травматичності стресора;
- б) Спотворення сприйняття людиною оточуючого світу;
- в) Підтримування Я-концепції індивіда;
- г) Усі відповіді правильні;
- г') Усі відповіді неправильні;
- д) Ваш варіант.

20. Які серед наведених положень про особистість відносяться до когнітивної теорії особистості?

- а) Особистість та її діяльність залежать від впливу зовнішнього середовища;

- б) Особистість формується під впливом несвідомих чинників;
- в) Особистість становить собою сукупність рис;
- г) Усі відповіді правильні;
- ґ) Усі відповіді неправильні;
- д) Ваш варіант.

21. Які серед наведених положень про особистість належать до екзистенційної теорії особистості?

- а) Структура особистості становить собою стиль життя;
- б) Особистість "закинута" в світ і намагається подолати обставини свого життя;
- в) Особистість є дослідником, що тлумачить і пояснює оточуючий світ;
- г) Усі відповіді правильні;
- ґ) Усі відповіді неправильні;
- д) Ваш варіант.

22. Які серед наведених положень про розвиток особистості належать до теорій неофрейдизму?

- а) Розвиток особистості визначається несвідомими чинниками: потягами, комплексами, що сформувалися в дитинстві;
- б) Розвиток особистості становить собою розвиток її Я-концепції;
- в) Розвиток особистості дитини залежить від соціокультурного оточення;
- г) Усі відповіді правильні;
- ґ) Усі відповіді неправильні;
- д) Ваш варіант.

23. Які серед наведених положень про особистість відносяться до гуманістичної психології?

- а) Особистість формується відповідно до стимулів, які надходять із середовища;
- б) Особистість становить собою сукупність рис;
- в) Особистість ставить перед собою фіктивні цілі і все життя прагне їх досягнути;
- г) Усі відповіді правильні;
- ґ) Усі відповіді неправильні;
- д) Ваш варіант.

24. Які серед наведених положень про природу людини відносяться до теорій рис?

- а) Особистість є раціональною, її можна пізнати, вивчити; вона відносно вільна від зовнішніх і внутрішніх впливів;
- б) Особистість є вільною, цілісною, суб'єктивною, її не можна пізнати;

в) Особистість є раціональною, суб'єктивною, вільною і залежною водночас, її не можна пізнати, вивчити;

г) Усі відповіді правильні;

ґ) Усі відповіді неправильні;

д) Ваш варіант.

25. У яких напрямках чи теоріях особистості серед емпіричних досліджень використовувався метод вивчення продуктів діяльності?

а) Психоаналіз;

б) Неофрейдизм;

в) Біхевіоризм;

г) Гуманістична психологія;

ґ) Теорії рис;

д) Соціально-когнітивна теорія;

е) Ваш варіант.

26. Схильність особистості вбачати джерела управління своїм життям або переважно в зовнішньому середовищі, або в самому собі називається:

а) Інтроспекція;

б) Локус контролю;

в) Інтроверсія;

г) Екставерсія;

ґ) Усі відповіді правильні;

д) Усі відповіді неправильні;

е) Ваш варіант.

27. Як у психодинамічній теорії З. Фрейда називається механізм психологічного захисту, що полягає у перетворенні енергії інстинктивних потягів у соціально прийнятні способи діяльності?

а) Раціоналізація;

б) Ідентифікація;

в) Сублімація;

г) Витіснення;

ґ) Регресія;

д) Ваш варіант.

28. В чому полягає сутність проекції як механізму психологічного захисту особистості?

а) В орієнтації поведінки на доступну ціль;

б) У запереченні реальних фактів;

в) У виборі поведінки, протилежній до витісненої;

г) У приписуванні іншим власних почуттів та проявів;

ґ) Усі відповіді правильні;

д) Усі відповіді неправильні;

е) Ваш варіант.

29. Серед наведених варіантів виберіть ті, які належать до ознак самоактуалізованої особистості за А. Маслоу.

- а) Вершинні переживання;
- б) Розвинена его-ідентичність;
- в) Прийняття себе та інших;
- г) Протидія окультурюванню;
- ґ) Творчість;
- д) Усі відповіді правильні;
- е) Усі відповіді неправильні.

30. Вкажіть фактори, які перешкоджають наuczінню певній формі поведінки, наприклад агресії, через спостереження у соціально-когнітивній теорії А. Бандури.

- а) Побачене не сприймається як агресія;
- б) Побачене засуджується суб'єктом і його оточенням;
- в) Агресор отримує покарання;
- г) Агресор отримує винагороду;
- ґ) Усі відповіді правильні;
- д) Усі відповіді неправильні;
- е) Ваш варіант.

31. До кожного набору термінів, що наведені нижче, напишіть назву теорії особистості, до якої вони належать, та її автора (авторів).

- а) Внутрішній світ, аутентичність, трансценденція, ноогенний невроз;
- б) Комплекс, символ, діалог з собою, індивідуація;
- в) Саморозвиток, комплекс Іони, вершинні переживання, метапатологія;
- г) Інтеріоризація, опосередкування, переживання, зона найближчого розвитку;
- ґ) Пропріум, диспозиції, функціональна автономія, контент-аналіз;
- д) Особистісний смисл, мотив, екстеріоризація, свідомість;
- е) Особистісні фактори, саморегуляція, непряме підкріплення, самоефективність.

32. Л.С.Виготський вважав, що в розвитку особистості та всіх психічних функцій існує дві лінії: лінія натурального (природного) розвитку та лінія культурного (соціального) розвитку. Вони притаманні особистості при нормальному перебігу процесу розвитку і виявляються у всіх вищих психічних функціях людини. Наприклад, увага мимовільна (природна, біологічна) і довільна, свідомо тощо. Про яку характеристику чи ознаку розвитку особистості свідчить дане положення?

- а) Цілісність;
- б) Неперервність;

- в) Незворотність;
- г) Індивідуальний характер розвитку;
- ґ) Єдність прогресу і регресу;
- д) Ваш варіант.

33. Хто з вітчизняних дослідників є автором визначення внутрішнього світу особистості: "Внутрішній світ – це індивідуально інтерпретований, насичений модальностями особистісних емоцій, осмислений у діалогах з реальними та ідеальними співрозмовниками зовнішній світ, у якому віддиференційовані функціональні області з різними рівнями значущості"?

- а) Л. С. Виготський;
- б) О. М. Леонт'єв;
- в) С. Л. Рубінштейн;
- г) Б. Г. Анан'єв;
- ґ) В. М. М'ясищев;
- д) Л. І. Анциферова;
- е) Ваш варіант.

34. Серед методів дослідження особистості існує метод, що дозволяє вивчити різні психологічні явища у процесі їх розвитку. Досліджуються виникнення тих чи інших явищ (для цього створюються умови, у яких вони можуть виникнути), а також їх функціонування, існування, розвиток тощо. Тобто виникнення явищ, їх формування і дослідження відбуваються одночасно. Даний метод використовувався у роботах Л. С. Виготського, Б. Г. Анан'єва, Г. С. Костюка та інших дослідників. Як називається даний метод?

- а) Констатуючий експеримент;
- б) Аналіз продуктів діяльності;
- в) Біографічний метод;
- г) Експериментально-генетичний метод;
- ґ) Клінічна бесіда;
- д) Психологічна експертиза;
- е) Ваш варіант.

35. Як називається методика для вивчення особистісних конструктів, яку використовував Дж. Келлі?

- а) Q-сортування Стефансона;
- б) Тест "САМОАЛ";
- в) Реп-тест;
- г) Метод підпорогової динамічної активації;
- ґ) Факторний аналіз;
- д) Ваш варіант.

Література **Основна література**

1. Особистість у психологічних дослідженнях: Хрестоматія / За ред. С. Д. Максименка, М. В. Папучі. – Ніжин, 2010. – 471 с.
2. Хьелл Л., Зиглер Д. Теории личности (Основные положения, исследования и применение). – СПб.: Питер, 2004. – 608 с.
3. Холл К. С., Линдсей Г. Теории личности / Пер. с англ. И. Б. Гришпун. – М.: ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 592 с. – (Серия "Мир психологии").
4. Психология личности в трудах отечественных психологов. / Сост. и общая редакция Л. В. Куликова. – СПб.: Питер, 2002. – 480 с. – (Серия "Хрестоматия по психологии").
5. Психология личности в трудах зарубежных психологов: Хрестоматия. – СПб.: Питер, 2000. – 316 с.

Додаткова література

1. Аверин В. А. Психология личности: Учебное пособие. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1999. – 89 с.
2. Адлер А. Наука жить. – К.: Port-Royal, 1997. – 288 с.
3. Ананьев Б. Г. Человек как предмет познания – СПб.: Питер, 2001. – 288 с. – (Серия "Мастера психологии").
4. Асмолов А. Г. Психология личности. Принципы общечеловеческого анализа. – М.: Смысл, 2002. – 416 с.
5. Божович Л. И. Личность и ее развитие в детском возрасте. – М.: Просвещение, 1968. – 464 с.
6. Бондаренко О. Ф. Психологічна допомога особистості: [Учб. Посібник]. – Харків : Фоліо, 1996. – 237 с.
7. Братусь Б. С. Аномалии личности / Б. С. Братусь.— М.: Мысль, 1988.— 301 с.
8. Бьюдженталь Д. Наука быть живым: Диалоги между терапевтом и пациентами в гуманистической терапии / Пер. с англ. А. Б. Фенько. – М.: Независимая фирма "Класс", 1998. – 336 с. – (Библиотека психологии и психотерапии).
9. Выготский Л. С. Психология развития человека. – М.: Изд-во "Смысл"; Изд-во Эксмо, 2005. – 1136 с. – (Библиотека всемирной психологии).
10. Выготский Л. С. Психология. – М.: Изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 1008 с. – (Серия "Мир психологии").
11. Гордієнко В., Коpecь Л. Психологія особистості в біографіях, подіях, портретах: [Навч. посібник для студентів вищих

навч.закладів] / В. Гордієнко, Л. Копець. – К.: Вид. дім "Києво-Могилянська академія, 2007. – 304 с.

12. Гуманістична психологія: Антологія: [Навч.посібник для студентів вищих навчальних закладів]: У 3-х т. / Упорядники Р. Трач, Г. Балл. – К.: Пульсари, 2001. – Том 1: Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. – 252 с Келли Дж. Психологія личности. Теорія личних конструкторов. – СПб.: "Речь", 2000. – 249 с. – (Мастерская психологии и психотерапии).

13. Давыдов В. В. Генезис и развитие личности в детском возрасте // Вопросы психологии. – 1992. – № 1–2. – С. 22–32.

14. Елисеев О. П. Практикум по психологии личности. – СПб.: Питер, 2005. – 560 с. – (Серия "Практикум по психологии").

15. Зейгарник Б. В. Саморегуляция поведения в норме и патологии // Психологический журнал. – 1989. – №2. – С. 122–132.

16. Зейгарник Б. В. Теория личности К. Левина / Б. В. Зейгарник. – М.: МГУ, 1981. – 116 с.

17. Зейгарник Б. В., Братусь Б. С. Очерки по психологии аномального развития личности. – М.: Издательство Московского университета, 1980. – 169 с.

18. История зарубежной психологии. 30-е – 60-е годы ХХ века. Тексты. / Под ред. П. Я. Гальперина, А. Н. Ждан. – М.: Издательство Московского университета, 1986. – 344 с.

19. Келли Дж. Психология личности. Теория личних конструкторов. – СПб.: "Речь", 2000. – 249 с. – (Мастерская психологии и психотерапии).

20. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – М.: Педагогика, 1988. – 304 с.

21. Костюк Г. С. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості. – К.: Радянська школа, 1989. – 608 с.

22. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1989.

23. Максименко С. Д. Генезис существования личности. – К.: Издательство ООО "КММ", 2006. – 240 с.

24. Маслоу А. Психология бытия. – К.: Ваклер, 1997. – 300 с.

25. Мей Р. Искусство психологического консультирования. – М.: Апрель-пресс, ЭКСМО-пресс, 2001. – 252с.

26. Мясищев В. Н. Психология отношений. – М.: Изд-во Московского психолого-социального института; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 2003. – 400 с. – (Серия "Психологи России").

27. Непомнящая Н. И. Психодиагностика личности. – М.: Владос, 2001 – 189с.

28. Олпорт Г. Становление личности. Избранные труды. – М.: Смысл, 2002. – 462 с.
29. Основи практичної психології / В. Панок, Т. Титаренко та ін. – К.: Либідь, 1999. – 533 с.
30. Папуча М. В. Внутрішній світ людини та його становлення: [Наукова монографія]. – Ніжин: Видавець Лисенко М. М., 2011. – 656 с.
31. Папуча М. В., Кричковська Т. Д. Особистість: розвиток, соціалізація, виховання. – Ніжин: Редакційно-видавничий відділ НДПУ ім. Миколи Гоголя, 2001. – 147 с.
32. Первин Л., Джон О. Психология личности: Теория и исследования: [Пер. с англ.] / Под ред. В. С. Магуна. – М.: Аспект Пресс, 2001. – 607 с.
33. Платонов К. К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1987. – 256 с.
34. Психология личности в трудах зарубежных психологов / Сост. и общая ред. Реана А. А. – СПб.: Питер, 2000. – 320 с. (Серия "Хрестоматія по психології").
35. Психология личности. Тексты. / Под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузыря. – М.: Издательство Московского университета, 1982. – 288 с.
36. Психология личности: [Хрестоматія]. – В 2-х т. / Редактор-составитель Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ-М", 2000. – 544 с.
37. Психология развития: Хрестоматія. – СПб.: Питер, 2001. – 504 с.
38. Психология формирования и развития личности. / Под ред. Л. И. Анцыферовой / Академия Наук СССР, Институт психологии. – М.: Наука, 1981. – 366 с.
39. Роджерс К. Становление человека. Взгляд на психотерапию. – М.: Издательская группа "Прогресс", 1998. – 480 с.
- Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 386 с.
40. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии. – СПб, 2000. – 720 с. – (Серия "Мастера психологии").
41. Слотина Т. В. Психология личности: Учебное пособие. – СПб.: Питер, 2008. – 304 с.: ил. – (Серия "Учебное пособие").
42. Столяренко О. Б. Психологія особистості. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2012. – 280 с.
43. Титаренко Т. М. Життєвий світ особистості: у межах і за межами буденності. – К.: Либідь, 2005. – 376 с.

44. Франкл В. Человек в поисках смысла: Сборник / Общ. ред. Л. Я. Гозмана и Д. А. Леонтьева. – М.: Прогресс, 1990. – 386 с.
45. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. / [Пер. с англ.] – СПб.: Азбука классика, 2003. – 480 с.
46. Фрейджер Р., Фейдимен Дж. Личность. Теории, упражнения, эксперименты /Фрейджер Роберт, Фейдимен Джеймс. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 608 с.
47. Шевандрин Н. И. Психодиагностика, коррекция и развитие личности: [Учеб. для студ. высш. учеб. заведений]. – 2-е изд. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001. – 512 с: ил.
48. Экзистенциальная психология. / Под ред. Ролло Мэя. – М.: Эксмо-Пресс, 2001. – 619 с.
49. Эриксон Э. Детство и общество: [Изд. 2-е, перераб. и доп.] / Пер. с англ. – СПб.: Ленато, АСТ, Фонд "Университетская книга", 1996.— 592 с.
50. Юнг К.-Г. Психология бессознательного. – М.: Канон, 1994. – 320 с.

ДОДАТКИ

МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЗАНЯТЬ ТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Додаток 1.

С. Л. Рубинштейн. О личностном подходе¹

Все психические процессы, с изучения которых начался наш анализ психического содержания деятельности человека, протекают в личности, и каждый из них в своем реальном протекании зависит от нее.

Зависимость психических процессов от личности как индивидуальности выражается, во-первых, в индивидуально-дифференциальных различиях. Люди в зависимости от общего склада их индивидуальности различаются по типам восприятия и наблюдения, памяти, внимания (в смысле переключаемости) и т. д. Индивидуальные различия проявляются в самом содержании воспринимаемого, запоминаемого и т. д., что особенно ярко выступает в избирательном характере запоминания и забывания.

Зависимость психических процессов от личности выражается, во-вторых, в том, что они, как показал наш анализ, не имея самостоятельной линии, зависят от общего развития личности. При изучении эмоций было установлено, что чувства человека в один период или эпоху его жизни не являются всегда непрерывным продолжением, более или менее осложненным, его чувств в предшествующий период. Когда определенная полоса или эпоха нашей жизни безвозвратно отходит в прошлое и на смену ей приходит новая, то вместе с этим сменяется весь строй эмоциональной жизни. Связь чувств с настоящими установками личности существеннее, чем связь их с прошлыми чувствами. Поскольку между новыми и старыми чувствами сохраняется преемственность, она опосредована и обусловлена связью с развивающейся личностью. То же в не меньшей степени применимо к организации волевой жизни и к любой аналитически выделенной стороне психики.

Тот факт, что психические процессы человека суть проявления личности, выражается, в-третьих, в том, что у человека они

¹ Введение к пятой части "Основ общей психологии". Текст приводится по книге: Основы общей психологии. – СПб.: Питер, 1998.

не остаются только процессами, совершающимися самотеком, а превращаются в сознательно регулируемые действия или операции, которыми личность как бы овладевает и которые она направляет на разрешение встающих перед ней в жизни задач. Так, процесс восприятия превращается у человека в более или менее сознательно регулируемый им процесс наблюдения, и в этом именно проявляется существенная особенность подлинно человеческого восприятия. Точно так же в человеческой памяти произвольное запечатление сменяется сознательным запоминанием и превращается в организованную деятельность заучивания, так же как произвольное всплывание воспоминаний сменяется намеренным припоминанием. Мышление по самому существу всегда является совокупностью операций, сознательно направляемых на разрешение задач. Внимание, в своей специфически человеческой форме, оказывается произвольным, т. е. сознательно регулируемым вниманием. Оно, в сущности, есть лишь проявление воли, которая выражается в том, что вся деятельность человека превращается в действия, сознательно регулируемые личностью.

Таким образом, вся психология человека в той трактовке, которая была ей здесь дана, является психологией личности. Личность не выступает лишь как завершение курса психологии. Она проходит через все построение, от начала до конца. Она образует основу, изнутри определяющую трактовку психики человека в целом. Все психические процессы составляют психическое содержание жизни личности. Каждый вид психических процессов вносит свой вклад в богатство ее внутренней жизни. Стоит обратить внимание на то, какое огромное место в жизни музыкального человека может занять музыка и в какой мере музыкальные впечатления могут заполнить и обогатить его жизнь, чтобы понять, какое большое потенциальное богатство для духовной жизни личности заключено в ее чувствительности. Достаточно присмотреться к жизни любого слепого человека, чтобы убедиться в том, как выпадение хотя бы одной сферы ощущений отражается на всей жизни и психическом облике личности, вплоть до ее характерологических черт (обуславливая настороженность, переходящую то в собранность, то в мнительность, и т. п.). Это относится, конечно, не только к чувствительности, но никак не в меньшей мере и ко всем другим психическим явлениям. Например, память сохраняет и воспроизводит наше прошлое в воспоминаниях, часто еще согретых теплотой личного переживания;

отражая в сознании наш жизненный путь в преемственной связи между нашим "сегодня" и нашим "вчера", она существенно обусловливает само единство сознания. Но от психических процессов надо все же отличать психические свойства личности, те черты, которые, определяя направленность личности, ее способности и характер, составляют основание самой личности и определяют ее психологический облик.

Психические процессы и психические свойства личности фактически неотрывны друг от друга. С одной стороны, все психические процессы в их конкретном протекании зависят от свойств и особенностей личности, начиная с ощущений и восприятий, которые в полноте своего содержания и реального протекания зависят вовсе не только от деятельности будто бы изолированного рецептора, а от свойств самой личности, от ее восприимчивости и впечатлительности и т. д.; с другой – каждый вид психических процессов, выполняя свою роль в жизни личности, в ходе деятельности переходит в ее свойства. Поэтому при изучении любой категории психических процессов – познавательных, эмоциональных, волевых – мы от изучения общих закономерностей переходили к тем индивидуально-типологическим особенностям, которые выступают в данной сфере. Индивидуально-типологические особенности в восприятии, памяти, мышлении, воображении, внимании, не говоря уже об индивидуально-типологических особенностях в эмоциональной и волевой сфере, – это уже психические свойства и особенности личности в области восприятия, мышления и т. д., как-то: восприимчивость и впечатлительность, наблюдательность, вдумчивость, рассудительность, эмоциональная возбудимость и устойчивость, инициативность, решительность, настойчивость и т. п. Тем самым уже внутри аналитического изучения психических процессов наметился совершающийся с внутренней необходимостью переход к изучению психических свойств личности. Теперь они должны стать предметом специального изучения.

Психические свойства – не изначальная данность; они формируются и развиваются в процессе деятельности личности. Подобно тому как организм не развивается сначала, а затем функционирует, а развивается, функционируя, так и личность не формируется сначала, а затем начинает действовать: она формируется, действуя, в ходе своей деятельности. В деятельности личность и формируется, и проявляется. Будучи в качестве субъекта деятельности ее предпосылкой, она является вместе с

тем и ее результатом. Путь от аналитического изучения психических процессов к изучению психических свойств личности проходит поэтому через изучение психологической стороны ее деятельности. Единство деятельности, объединяющей многообразные действия и поступки, – в единстве ее исходных мотивов и конечных целей, которые являются мотивами и целями личности. Поэтому изучение психологической стороны деятельности является не чем иным, как изучением психологии личности в процессе ее деятельности. В труде, учении, игре формируются и проявляются все стороны психики. Но не все психическое содержание действия или поступка человека, не всякое психическое состояние в равной мере может быть отнесено к сколько-нибудь устойчивым свойствам личности, которые характеризовали бы какую-нибудь сторону ее психического облика. Некоторые акты в своем психическом содержании характеризуют скорее обстоятельства какой-нибудь преходящей ситуации, не всегда существенной и показательной для личности.

Поэтому особо встает вопрос о том, как формируются и закрепляются относительно устойчивые психические свойства личности¹.

Психические свойства личности – ее способности и психологические черты – формируются в ходе жизни. Врожденные особенности организма являются лишь задатками – весьма многозначными, которые обуславливают, но не определяют психические свойства человека. На основе одних и тех же задатков у человека могут выработаться различные свойства – способности и черты характера в зависимости от хода его жизни и деятельности не только проявляются, но и формируются. В работе, учении и труде складываются и отрабатываются способности людей; в жизненных деяниях и поступках формируется и закаляется характер. Этот образ действий в единстве и взаимодействии с объективными условиями существования, выступающими как образ жизни, существенно обуславливает образ мыслей и побуждений, весь строй, склад, или психический облик, личности.

¹ Термин "свойства" употребляется здесь в широком смысле, как обозначающий, наряду с психологическими чертами, также установки и направленности личности, т. е. все, что непосредственно определяет ее психический облик. (Примеч. С. Л. Рубинштейна).

Изучение психического облика личности включает три основных вопроса. Первый вопрос, на который мы стремимся получить ответ, когда хотим узнать, что представляет собой тот или иной человек, гласит: чего он хочет, что для него привлекательно, к чему он стремится? Это вопрос о направленности, установках и тенденциях, потребностях, интересах и идеалах. Но вслед естественно встает второй: а что он может? Это вопрос о способностях, дарованиях человека. Однако способности – это сперва только возможности; для того чтобы знать, как реализует и использует их человек, нам нужно знать, что он есть, что из его тенденций и установок вошло у него в плоть и кровь и закрепилось в качестве стержневых особенностей личности. Это вопрос о характере человека.

Характер в своем содержательном аспекте теснейшим образом связан с вопросом о том, что для человека значимо в мире и в чем поэтому для него смысл жизни и деятельности. Именно то, что особенно значимо для человека, выступает в конечном счете в качестве мотивов и целей его деятельности и определяет подлинный стержень личности.

Эти различные аспекты, или стороны, психического облика личности, конечно, не внеположны. Они взаимосвязаны и взаимообусловлены. В конкретной деятельности человека все они сплетены в одном узле. Направленность личности, ее установки, раз за разом порождая в однородных ситуациях определенные поступки, переходят затем в характер и закрепляются в нем в виде свойств личности. Наличие интереса к определенной области деятельности стимулирует развитие способностей в соответствующем направлении, а наличие определенных способностей, обуславливая плодотворную работу, стимулирует интерес к ней.

Так же тесна и неразрывна взаимосвязь способностей и свойств характера. Например, наличие больших способностей, обуславливая сознание своих сил, своей мощи, не может не отразиться на характерологических свойствах человека, порождая в одних случаях уверенность в себе, твердость, решительность, в других – самомнение или беспечность, непривычку к упорному труду. Точно так же малые способности могут обусловить в одних случаях робость, неуверенность в себе, в других – упорство, трудолюбие, привычку к усидчивому труду, т. е. очень существенные характерологические свойства. Характерологические же свойства, в свою очередь, обуславливают развитие

способностей, поскольку способности развиваются, реализуясь, а реализация их зависит от характерологических данных – целеустремленности, настойчивости, упорства в достижении цели и т. п. В отрыве от соответствующих характерологических свойств способности – это лишь очень абстрактные и малореальные возможности. Реальная способность – это способность в действии, неуклонном и целеустремленном; она поэтому не только способность, но и доблесть.

Так в реальной жизни личности все стороны ее психического облика, переходя друг в друга, образуют неразрывное единство.

Это единство общего психического облика человека носит всегда более или менее ярко выраженный индивидуальный характер. Понимание и учет этих индивидуальных особенностей имеет огромное значение в практической жизни; без них невозможна правильная расстановка людей и рациональное их использование. Лишь при знании и учете индивидуальных особенностей каждого человека можно обеспечить всем людям наиболее полное развитие и применение их творческих возможностей и сил. Не менее необходимо знание индивидуальных особенностей в процессе воспитания и обучения. Индивидуализированный подход к каждому ребенку, к каждому учащемуся является одним из основных требований правильно поставленного процесса воспитания и обучения.

В силу большого практического значения, которое имеет вопрос об индивидуальных особенностях людей, к нему издавна привлекалось особое внимание, и нередко вся проблема психологии личности, неправомерно сужаясь, сводилась только к этому вопросу об индивидуальных особенностях. Между тем в действительности вопрос об индивидуальных особенностях и межиндивидуальных различиях – это лишь один – дифференциальный – аспект в общей проблеме психологии личности. Подлинное понимание различий в психических свойствах разных людей предполагает знание самих этих свойств, их места и значения в строении личности.

Специально в дифференциальном плане вопрос не исчерпывается только межиндивидуальными различиями; необходимо учитывать и внутрииндивидуальные различия.

Любой литературный критик знает, что встречающиеся иногда у плохих художников образы злодеев, которые являются "чистым", т. е. абстрактным воплощением злодейства без единого светлого проблеска, или ангелов, которые являются "чистым",

т. е. абстрактным воплощением добродетели без единого пятнышка, жизненно не правдивы. В научной, школьной психологии это положение до сих пор почти не получило признания. Этим в значительной мере обусловлена абстрактность, нежизненность господствующей психологической науки, а также ряд существенных теоретических ее ошибок (в частности, в трактовке и определении одаренности детей посредством однократных кратковременных тестовых испытаний).

Каждый человек не только отличен от других, но он сам в различные моменты живет и действует на различных уровнях и достигает различных высот. И чем больше возможности человека и уровень его развития, тем более значительной бывает амплитуда таких колебаний. Самый выдающийся музыкант, актер, лектор иногда оказывается "не на высоте", т. е. не достигает уровня вообще доступных ему достижений, а в другой раз мы говорим, что он превзошел самого себя, т. е. в особенно благоприятный момент напряжения и подъема творческих сил поднялся на высоту, которой он обычно не достигает. Каждый человек таит в себе и иногда обнаруживает значительные вариации в смысле уровня, высоты функционирования. <...>

Нельзя ни разрывать единство личности, ни сводить его к простой однородности. Реальное единство психического облика личности многообразно и противоречиво. Но всегда находится в конце концов такая стержневая для данной личности позиция, с которой все свойственные ей противоречия смыкаются в единстве. Н. В. Гоголь в молодости писал своей матери: "Правда, я почитаюсь загадкой для всех, никто не разгадал меня совершенно. У вас почитают меня своенравным, каким-то несносным педантом, думающим, что он умнее всех, что он создан на другой лад от людей. Верите ли, что я внутренне сам смеялся над собой вместе с вами. Здесь меня называют смиренником, идеалом кротости и терпения. В одном месте я самый тихий, скромный, учтивый, в другом угрюмый, задумчивый, неотесанный и прочее, в третьем – болтлив и докучлив до чрезвычайности. У иных – умен, у других – глуп... Но только с настоящего моего поприща вы узнаете настоящий мой характер".

Внешне различные и даже противоположные поступки могут выражать применительно к условиям конкретной ситуации одни и те же черты характера и проистекать из одних и тех же тенденций или установок личности. Обратно: внешне однородные и как будто тождественные поступки могут совершаться по самым

разнородным мотивам, выражая совершенно не однородные черты характера и установки или тенденции личности. Один и тот же поступок один человек может совершить для того, чтобы помочь кому-нибудь, а другой – чтобы перед кем-нибудь выслужиться. Одна и та же черта характера, застенчивость например, может в одном случае проявиться в смущении, растерянности, в другом – в излишней шумливости и как будто развязности поведения, которой прикрывается то же смущение. Сами же смущение и застенчивость нередко порождаются весьма различными причинами – диспропорцией в одних случаях между притязаниями личности и ее способностями, в других – между ее способностями и достижениями и т. д. Поэтому ничего не поймет в поведении человека тот, кто не сумеет за внешним вскрыть свойства личности, ее направленность и тенденции, из которых исходит ее поведение.

В итоге три основных положения приобретают принципиальное значение для понимания психологии личности.

1. Психические свойства личности в ее поведении, в действиях и поступках, которые она совершает, одновременно и проявляются, и формируются. Поэтому равно неправильны статическая точка зрения, которая исходит из свойств личности как чего-то изначально данного и рассматривает ее действия и поступки лишь как проявление независимой неизменной сущности, а также динамическая точка зрения, которая вовсе растворяет личность в ситуации и, пытаясь безостаточно объяснить поведение из складывающихся в ней динамических соотношений, превращает все свойства личности лишь в изменчивые состояния, лишенные какой бы то ни было, даже относительной, устойчивости.

Первая точка зрения знает личность только как предпосылку, вторая – в лучшем случае только как результат деятельности или лишь как собственно мнимую, воображаемую точку пересечения различных сил динамической ситуации. В действительности личность и ее психические свойства одновременно и предпосылка, и результат ее деятельности. Внутреннее психическое содержание поведения, складывающееся в ситуации, особенно значимой для личности, переходит в относительно устойчивые свойства личности, а свойства личности, в свою очередь, сказываются в ее поведении. Нельзя, таким образом, ни отрывать личность от динамики ее поведения, в котором она проявляется и формируется, ни растворять.

2. В психическом облике выделяются различные сферы, или черты, характеризующие разные стороны личности; но при всем

своем многообразии, различии и противоречивости основные свойства, взаимодействуя друг с другом в конкретной деятельности человека и взаимопроникая друг в друга, смыкаются в единстве личности. Поэтому равно неправильны как точка зрения, для которой единство личности выражается в аморфной целостности, превращающей ее психический облик в туманность, так и противоположная ей, которая видит в личности лишь отдельные черты и, утратив внутреннее единство психического облика личности, тщетно ищет корреляций между внешними проявлениями этих черт.

3. Психический облик личности во всем многообразии психических свойств определяется реальным бытием, действительной жизнью человека и формируется в конкретной деятельности. Эта последняя сама формируется по мере того, как человек в процессе воспитания и обучения овладевает исторически сложившимся содержанием материальной и духовной культуры.

Образ жизни человека, включающий в неразрывном единстве определенные исторические условия, материальные основы его существования и деятельность, направленную на их изменение, обуславливает психический облик личности, которая, в свою очередь, накладывает свой отпечаток на образ жизни.

Додаток 2.

Карл Роджерс. Предварительная формулировка общего закона межличностных отношений¹

Прошлым летом я размышлял над теоретической проблемой, которая давно меня мучила: возможно ли сформулировать в одной гипотезе все элементы отношений, которые способствуют или, наоборот, не способствуют развитию? Я разработал для себя ряд положений и имел возможность проверить их на занятиях в семинарской группе и с несколькими руководителями предприятий. Это оказалось интересным для всех, но наибольший интерес возник у руководителей промышленных предприятий, которые обсуждали все "за" и "против", имея в виду такие проблемы, как: отношения между инспекторами и теми, кого инспектируют, рабочими и руководством; подготовка руководящих работников; межличностные отношения в сфере высшего руководства.

Я рассматриваю эти положения как имеющие весьма предварительный характер, и совсем не уверен в их правильности. Я включаю их сюда, потому что многие из тех, кто знакомился с ними, сочли их действенными, а также потому, что их публикация может вдохновить на научные исследования, которые позволят начать проверку их достоверности.

* * *

Я много раз спрашивал себя, как наши знания в области психотерапии могут быть применены к человеческим отношениям в целом. В последние годы я много думал над этим вопросом и попробовал разработать теорию межличностных отношений как часть более обширной теории психотерапии, центрированной на клиенте [1, ч. 4]. В предлагаемой работе один из аспектов этой теории анализируется с несколько иных позиций. В ней предпринята попытка рассмотреть глубинные закономерности, которые определяют, будут ли межличностные отношения способствовать росту, продуктивности, открытости, совершенствованию включенных в них индивидов или же они приведут к подавлению психического развития, вызовут защитную реакцию и блокировку у обоих партнеров.

¹ Роджерс К. Становление человека. Взгляд на психотерапию. – М.: Издательская группа "Прогресс", 1998. – 480 с. – Глава 18. – С. 400–408.

Понятие конгруэнтности

Основополагающим для многих положений, которые я хочу изложить, служит термин "конгруэнтность" (согласованность, соответствие). Это понятие было разработано для описания группы явлений, которые важны в психотерапии и во всех межличностных взаимодействиях. Я хотел бы попробовать дать его определение.

Конгруэнтность – термин, который мы используем для обозначения согласованности нашего переживания и его сознания. Термин может употребляться и в расширенном смысле, обозначая согласованность переживания, сознания и сообщения о нем другим (поведенческих проявлений). Возможно, самой простой иллюстрацией конгруэнтности служит младенец. Если он ощущает голод на физиологическом и висцеральном уровне, вероятно, его сознание согласуется с этим ощущением и сообщаемое им также согласуется с его внутренним переживанием. Он испытывает голод и дискомфорт, и это наблюдается на всех уровнях. В этот момент он как бы объединен с ощущением голода и составляет с ним одно целое. С другой стороны, если он сыт и доволен, это также цельное чувство: то, что происходит на висцеральном уровне, согласуется с происходящим на уровне сознания и на уровне сообщения. Он остается цельным, одним и тем же существом независимо от того, рассматриваем ли мы его переживание на висцеральном уровне, уровне сознания или уровне сообщения. Возможно, одна из причин того, что большинство людей столь отзывчивы к малым детям, состоит в том, что последние абсолютно искренни, цельны или конгруэнтны. Если младенец проявляет любовь, гнев, презрение или страх, нам не приходится в голову сомневаться, испытывает ли он именно эти чувства на всех уровнях. Он явно проявляет страх, или любовь, или что-либо еще.

Для иллюстрации неконгруэнтности нам нужно обратиться к кому-нибудь, кто уже миновал стадию детства. Возьмем в качестве примера человека, который испытывает гнев, участвуя в групповой дискуссии. Его лицо покраснелось, в его тоне слышен гнев, он грозит оппоненту пальцем. Тем не менее, когда его приятель говорит: "Ладно, не стоит из-за этого так сердиться", он отвечает с искренним удивлением: "А я и не сержусь! Да меня это вообще *не колышет!* Я просто логично рассуждал". Услышав это, остальные члены группы начинают смеяться.

Что здесь происходит? Кажется, ясно, что на физиологическом уровне он испытывает гнев. Но это не согласуется с его

сознаванием. На уровне сознания он не находит гнева и не сообщает о нем (поскольку он его не сознает). Налицо несогласованность между переживанием и осознаванием и между переживанием и сообщением.

Следует также отметить, что в действительности сообщаемая им информация двойственна и нечетка. По его словам, она состоит в изложении логики и фактов. Но, судя по его тону и сопровождающим жестам, она имеет совсем другой смысл: "Я на вас сержусь". Я думаю, что такая двойственность или противоречивость сообщения имеет место всегда, когда человек, который в данный момент неконгруэнтен, пытается вступить в общение.

Приведенный пример иллюстрирует еще один аспект концепции неконгруэнтности. Сам индивид не может правильно судить о степени своей конгруэнтности. Поэтому смех группы четко и единодушно свидетельствует о том, что человек *испытывает* гнев, независимо от того, что он думает на сей счет. Но в его собственном сознании это не соответствует истине. Другими словами, оказывается, что степень конгруэнтности в данный момент не может быть оценена самим индивидом. Мы можем научиться успешно измерять ее, принимая во внимание точку зрения других людей. Мы также многое сможем узнать о конгруэнтности, когда человек признает свою неконгруэнтность в прошлом. Так, если бы человек, о котором шла речь в нашем примере, проходил курсы психотерапии, он смог бы расценить этот случай, находясь в принимающих безопасных отношениях во время психотерапевтического сеанса, следующим образом: "Теперь я понимаю, что ужасно сердился на него, хотя тогда я думал, что не сержусь". Мы скажем, что он пришел к признанию того, что его защитная реакция в тот момент мешала ему осознать свой гнев.

Еще один пример раскроет другой аспект неконгруэнтности. Миссис Браун, которая едва сдерживала зевоту и все время поглядывала на часы, прощаясь, говорит хозяйке: "Я прекрасно провела время. Это был чудесный вечер". Здесь между переживанием и осознаванием несогласованности нет. Миссис Браун хорошо сознает, что она скучала. Несогласованность имеет место между осознаванием и сообщением. Таким образом, можно отметить, что, когда существует несогласованность между переживанием и осознаванием, обычно говорят о защитной реакции, об отказе что-то сознавать. Когда же несогласованность имеет место между осознаванием и сообщением, это расценивается как фальшь или лживость.

Понятие неконгруэнтности имеет одно важное следствие, которое не вполне очевидно. Оно может быть сформулировано следующим образом. Если индивид в данный момент полностью конгруэнтен, – то есть его физиологические ощущения точно сознаются, а сообщение о них абсолютно соответствует их осознанию, – его сообщение не может содержать высказываний о внешних фактах. Если он конгруэнтен, он никогда не скажет: "Этот камень твердый", "Он глуп", "Ты плохой" или "Она умна". Причина этого в том, что мы никогда не **ощущаем** такие "факты". Точное осознание ощущений всегда выражается как чувство, восприятие, значение с точки зрения кого-то. Я никогда не **знаю**, что он глуп, а вы плохи. Я могу только воспринимать вас такими. Точно так же, строго говоря, я не **знаю**, что камень твердый, хотя я могу быть абсолютно уверен, что я ощущаю его твердым, когда падаю на него. (И даже в этом случае я могу допустить, что физик воспринимает его как пронизываемую массу атомов и молекул, движущихся с огромной скоростью.) Если человек в высокой степени конгруэнтен, ясно, что все его сообщения обязательно будут включены в контекст его личного восприятия. Это имеет важные последствия.

Отметим, однако, что если человек всегда высказывается, исходя из контекста личного восприятия, это не обязательно свидетельствует о его конгруэнтности. Любая манера высказываться **может** быть использована в качестве защитной реакции. Таким образом, можно сказать, что будучи конгруэнтным человек в общении обязательно выражает свои чувства и ощущения как таковые, а не как **факты**, приписываемые другому человеку или внешнему миру. Обратное, однако, не обязательно верно.

Вероятно, я сказал достаточно, чтобы показать, что конгруэнтность – довольно сложное понятие и имеет ряд особенностей, из которых вытекают определенные следствия. Ему не так легко дать операциональное определение, хотя некоторые исследования уже завершены, а другие продолжаются. Выдвигаются приближенные операциональные показатели того, что переживается, в отличие от того, что сознается. Мы верим, что возможны дальнейшие уточнения.

Завершая определение этого понятия на уровне здравого смысла, я хочу отметить, что все мы узнаем конгруэнтность или неконгруэнтность в людях, с которыми имеем дело. Общаясь с некоторыми людьми, мы понимаем, что в основном данный человек не только сознательно подразумевает именно то, что

говорит, но что его глубинные чувства также соответствуют тому, о чем он говорит, будь то гнев, чувство соперничества, симпатия или стремление к сотрудничеству. Мы чувствуем, что "его позиция нам полностью ясна". С другими людьми мы понимаем, что их слова – это только маска, фасад. Мы пытаемся сообразить, что они чувствуют **на самом деле**. Мы пытаемся сообразить, знают ли **они сами**, что они чувствуют. С такими людьми мы стараемся быть осмотрительными и осторожными.

Теперь очевидно, что разные люди различаются по степени конгруэнтности и что один и тот же человек может обладать разной степенью конгруэнтности в разное время в зависимости от того, что он испытывает, и от того, в состоянии ли он сознавать то, что испытывает, или должен защищать себя от него.

Значение конгруэнтности для общения между людьми

Очевидно, важность этого понятия для межличностного взаимодействия станет ясна, если мы выскажем несколько утверждений о неких гипотетических Смита и Джоунзе.

1. Любое обращение Смита к Джоунзу отмечено определенной степенью конгруэнтности Смита. Это очевидно на основании изложенного выше.

2. Чем больше переживание, сознание и сообщение Смита согласованы, тем более вероятно, что Джоунз будет воспринимать это сообщение как понятное. Я думаю, это утверждение было обосновано достаточно полно. Если все слова, тон, жесты носят единый характер, будучи проявлением конгруэнтности и цельности Смита, то гораздо менее вероятно, что они будут восприниматься Джоунзом как двусмысленные и непонятные.

3. Вследствие этого, чем более ясным оказывается сообщение Смита, тем с большей ясностью Джоунз отвечает на него. Можно просто сказать, что даже если Джоунз может быть совершенно неконгруэнтным, воспринимая тему обсуждения, тем не менее его реакция будет более ясной и конгруэнтной, чем тогда, когда сообщение Смита воспринималось бы им как двусмысленное.

4. Чем более Смит конгруэнтен во всем, что касается темы обсуждения, тем меньше ему придется занимать оборонительную позицию, и тем легче ему правильно воспринимать ответы Джоунза. Другими словами, Смит выражает то, что на самом деле чувствует. И поэтому он может свободно слушать партнера. Чем меньше он заботится о защите "фасада", тем правильнее он может воспринимать то, что сообщает ему Джоунз.

5. Но именно в связи с этим Джоунз чувствует, что его понимают со-чувственно. Выражая свои мысли (либо в целях защиты, либо конгруэнтно), он чувствует, что Смит понимает его почти так, как он воспринимает себя сам, и что Смит так же, как он, воспринимает тему обсуждения.

6. Для Джоунза чувствовать себя понятым значит испытывать доброе отношение к Смицу. Чувствовать себя понятым значит чувствовать, что оказываешь положительное воздействие на переживания другого человека, в нашем случае Смита.

7. В той мере, в какой Джоунз ощущает: а) конгруэнтность или цельность Смита в их взаимоотношениях; б) что Смит испытывает к нему расположение; с) что Смит относится к нему с со-чувственным пониманием, – создаются условия для психотерапевтических отношений. В другой своей работе [2] я попытался описать условия, которые, как позволяет предполагать наш опыт, необходимы и достаточны для психотерапии, и поэтому я не буду еще раз приводить здесь это описание.

8. В той мере, в которой Джоунз ощущает воздействие этих характеристик психотерапевтических отношений, он обнаруживает, что у него становится меньше барьеров в общении. Вследствие чего он стремится общаться более искренне, более конгруэнтно. Мало-помалу ослабляются его защитные реакции.

9. Общаясь более свободно, ослабив свои защитные реакции, Джоунз может теперь правильно воспринимать дальнейшие рассуждения Смита, не нуждаясь в их искажении с целью защиты. Это повторение пункта 4. Но теперь относительно Джоунза.

10. В той мере, в которой Джоунз теперь в состоянии слушать, Смит ощущает, что его со-чувственно понимают (как в пункте 5 относительно Джоунза); ощущает положительное отношение Джоунза (параллель с пунктом 6) и обнаруживает, что это взаимодействие имеет психотерапевтический эффект (так же как в пункте 7). Таким образом Смит и Джоунз до некоторой степени оказывают друг на друга взаимное психотерапевтическое воздействие.

11. Это означает, что психотерапевтический процесс до некоторой степени имеет место у обоих индивидов, и что результат психотерапии для каждого из них одинаков: личность меняется в сторону большей цельности и единства, меньшей конфликтности и большей жизненной энергии, поведение становится более зрелым.

12. Эту цепь событий может нарушить появление угрозы в сообщении. Так, если Джоунз в пункте 3 включает в свой более

конгруэнтный ответ что-то новое, лежащее за пределами сферы конгруэнтности Смита, то есть затрагивающее область, в которой Смит *неконгруэнтен*, то Смит, возможно, не сможет правильно воспринять это сообщение, у него возникнет защитная реакция на то, что сообщает Джоунз, а его ответное сообщение будет иметь двусмысленный характер, так что весь процесс, описанный в приведенных выше пунктах, даст обратный эффект.

Предварительная формулировка общего закона

По-видимому, все, изложенное выше, можно сформулировать более лаконично в виде общего принципа. Ниже предпринимается такая попытка.

Допустим, что: а) существует минимальное желание двух людей установить контакт; б) есть способность и минимальное желание каждого из них принимать сообщения друг друга; и с) контакт длится некоторое время. В этом случае можно предположить, что верными будут следующие отношения.

Чем больше у одного из индивидов согласованы переживание, сознание последнего и сообщение о нем, тем в большей степени последующие отношения между индивидами будут включать: тенденцию к взаимному общению со все возрастающей конгруэнтностью, тенденцию к более адекватному взаимному пониманию сообщений, улучшение психологической совместимости и действий обоих партнеров, взаимная удовлетворенность отношениями.

И наоборот, чем больше в общении между индивидами **несогласованности** переживания и сознания, тем в большей степени последующие отношения между ними будут включать: дальнейшее неконгруэнтное общение, нарушение точного понимания, ухудшение психологической совместимости и действий обоих партнеров, взаимную неудовлетворенность отношениями.

Возможно, приведенный общий закон можно выразить более формализованно и точно, принимая во внимание, что решающую роль играет именно восприятие того, кто принимает сообщение *партнера* по общению. При этом данный закон-гипотеза будет звучать следующим образом, предполагая те же самые предварительные условия общения, такие, как желание поддерживать контакт и т. д.

Чем больше "А" воспринимает в общении со стороны "В" согласованность переживания, сознания и сообщения, тем больше последующее взаимодействие между ними будет включать: (*и т. п., как указывалось выше*).

Сформулированный таким образом, этот "закон" становится гипотезой, которую вполне можно подвергнуть проверке, так как измерить *восприятие "А"* сообщения *"В"*, должно быть, не очень сложно.

Экзистенциальный выбор

Я хотел бы очень осторожно высказаться об еще одной стороне этого сложного явления, стороне, которая нередко свойственна психотерапевтическим и другим отношениям, хотя там она, возможно, менее заметна.

В реальных отношениях как клиент, так и терапевт нередко оказываются перед экзистенциальным выбором: "Рискнуть ли мне проявить в общении с этим человеком всю свою конгруэнтность? Рискнуть ли мне сообщить о том, что я переживаю и осознаю? Рискнуть ли мне проявить себя в общении с этим человеком таким, каков я есть, или мне следует проявить себя несколько иначе или совсем не так?" Острота проблемы усугубляется тем, что человек зачастую ясно предвидит возможность встретиться в межличностных отношениях с угрозой или отвержением. Полностью сообщать другому о своих осознаваемых переживаниях может быть рискованным. Мне кажется, что от того, идут или не идут на этот риск, и зависит, становятся ли данные отношения все более и более взаимопсихотерапевтичными или же ведут к разобщению.

Надо сказать, я просто не могу сделать выбор в пользу полной конгруэнтности как полной согласованности моего сознания и переживания. Степень моей конгруэнтности обусловлена наличествующей у меня потребностью в психологической защите, а потребность эту я как раз не осознаю. Однако я постоянно стою перед лицом экзистенциального выбора конгруэнтности моего общения тем переживаниям, которые я осознаю *на самом деле*. Именно от этого выбора, осуществляемого в отношениях в каждый данный момент, может зависеть ответ на вопрос, в каком направлении будут развиваться отношения, исходя из нашего гипотетического закона.

Додаток 3.

Джордж Келли. Психология непознанного ¹

Приведенный ниже фрагмент составлен из отрывков статьи Келли "Психология непознанного". Эта статья была опубликована в Великобритании, где теория личностных конструктов приобрела особую популярность. Статья была опубликована в 1977 году, через десять лет после смерти Келли. Она представляет собой прекрасную иллюстрацию того, насколько важная роль принадлежит в конструктивистской психологии Келли личностным смыслам, превосхищению и опыту. Она также демонстрирует значение конструктивного альтернативизма в теории Келли, поскольку он открыто говорит о бесконечных возможностях для конструирования жизни в новых направлениях. Наконец, данный фрагмент представляет читателю свидетельства, опровергающие долгое время господствовавший взгляд на психологию личностных конструктов как на преимущественно когнитивную теорию; это в особенности касается той части статьи, которая подчеркивает роль веры в собственные конструкты.

[...] Именно потому, что мы можем отважиться смотреть вперед, только если будем конструировать никогда не повторяющиеся события, вместо того чтобы просто регистрировать и повторять их, мы должны постоянно и смело оставлять все вопросы открытыми для возможности свежей реконструкции. Никто пока не знает, каковыми могут быть все альтернативные конструкции, и помимо тех из них, на которые указывает нам история человеческой мысли, возможно огромное количество других.

И даже те конструкции, которые мы ежедневно воспринимаем как нечто само собой разумеющееся, вероятно, открыты для бесчисленного количества радикальных улучшений. Однако учитывая то, насколько ограничено наше воображение, возможно, пройдет еще немало времени, прежде чем мы сможем посмотреть на знакомые нам вещи по-новому. Мы склонны принимать

¹ Фрейджер Р., Фейдимен Дж. Личность. Теории, упражнения, эксперименты /Фрейджер Роберт, Фейдимен Джеймс. – СПб.: Прайм-Еврознак, 2004. – 608 с.

знакомые конструкторы за непосредственные объективные наблюдения того, что существует в реальности, и крайне подозрительно относимся ко всему, чье субъективное происхождение еще достаточно свежо в памяти, чтобы осознаваться нами. Тот факт, что знакомые нам конструкторы имеют не менее субъективное, хотя, возможно, и более удаленное от нас происхождение, обычно ускользает от нашего внимания. Мы продолжаем относиться к ним, как к объективным наблюдениям, как к тому, что "дано" в теоремах нашей повседневной жизни. Сомнительно, однако, что все, что мы сегодня принимаем как "данное" столь "реалистически", было изначально отлито в своей окончательной форме.

Поначалу нам может стать не по себе, если мы представим себя пытающимися двигаться по пути прогресса в мире, в котором не существует твердых отправных точек, "данного", ничего, от чего мы могли отталкиваться как от достоверно нам известного. Найдутся, конечно, те, кто будет упрямо заявлять, что ситуация вовсе не такова, что все же существуют непогрешимые источники свидетельств, что они знают, каковы эти источники, и что наше положение улучшится, если мы тоже поверим в них.

...В результате всего этого мы больше не сможем быть уверены в том, что человеческий прогресс может продолжаться шаг за шагом в упорядоченной манере от известного к неизвестному. Ни наши ощущения, ни наши доктрины не обеспечивают нам непосредственного знания, требующегося для такой философии науки. То, что как нам кажется, мы знаем, цепляется своим якорем лишь за наши предположения, а не за твердое дно самой истины, а мир, который мы пытаемся понять, всегда остается на краю горизонта нашей мысли. Полностью постичь данный принцип, значит, признать, что все, во что мы верим как в реально существующее, кажется нам таким, каким мы его видим, лишь благодаря имеющимся у нас конструкциям. Таким образом, даже наиболее очевидные проявления этого мира полностью открыты для реконструкций в будущем. Именно это мы понимаем под выражением конструктивный альтернативизм, термин, с которым мы идентифицируем нашу философскую позицию.

Но давайте предположим, что вне нас действительно существует реальный мир – мир, по большей части независимый от наших предположений... И хотя мы действительно считаем, что наши восприятия цепляются своим якорем за наши конструкции, мы также считаем, что некоторые конструкции служат нам лучше, чем другие, в наших попытках предвосхитить в своей полноте то,

что фактически происходит. Важным вопросом, остается, однако, какие это конструкции и как нам это узнать.

...Человек должен начать со своих собственных конструкций ситуации – не потому, что он верит в их истинность, или поскольку он убежден, что знает нечто наверняка, и даже не в результате того, что он убедил себя в том, что это лучшая из всех возможных альтернатив...

Человек начинает не с определенности по поводу того, какими являются вещи, а с веры – веры в то, что в результате систематических усилий он сможет немного приблизиться к пониманию того, каковыми они являются. Он не должен полагать, что он обладает хоть одной сияющей крупницей "истины открытия", будь то полученной на горе Синай или в психологической лаборатории. Однако важно по достоинству оценивать тот факт, что в прошлом имели место гениальные догадки, являющиеся приближениями к истине, и мы можем продемонстрировать, что некоторые из этих догадок намного лучше, чем другие. И все же, сколь ни гениальны эти приближения, человек должен жить с верой в то, что он может произвести на свет еще лучшие.

Итак, индивидуальные конструкции ситуации, за которые человек всегда должен принимать на себя полную ответственность, независимо от того, может он сформулировать их в словах или нет, обеспечивают исходную почву для обретения опыта взаимодействия с событиями. Это означает, что личностные конструкты индивидуума, а не физические события являются трамплином к самововлечению в опыт. Я начинаю осознавать ситуацию, конструируя ее в своих собственных терминах, и именно в этих терминах я пытаюсь справиться с ней. Некоторые психологи называют это "раскрытием своего я к опыту"... Я осмеливаюсь предвидеть, что произойдет, и ставлю на карту свою жизнь, утверждая, что-то, что случится, будет иным, поскольку я лично вмешался в происходящее. Именно так я понимаю преданность – которую я определяю как "самововлеченность плюс предвосхищение".

...Существует психология, позволяющая двигаться вперед в условиях неизвестности. Это психология, которая по существу говорит нам: "Почему бы нам не двигаться вперед и не конструировать события так, чтобы они были организованы или, если угодно, дезорганизованы таким образом, что мы могли бы нечто делать с ними. В мире непознанного ищите опыт, и при этом ищите прохождения полного цикла опыта. Это означает, что если

вы двигаетесь вперед и вовлекаете себя в события, вместо того, чтобы оставаться отчужденными от человеческой борьбы; если вы проявляете инициативу и реализуете ваши предвосхищения; если вы осмеливаетесь быть преданными; если вы готовы анализировать результаты со всей систематичностью; и если вы наберетесь мужества отбросить ваши любимые психологизмы и интеллектуализмы и реконструировать жизнь до основания, – что ж, возможно, вам не суждено убедиться в том, что ваши догадки были верны, но у вас есть шанс стать более свободным и выйти за рамки тех "очевидных" фактов, которые, как вам сейчас кажется, определяют ваше положение, и вы можете немного больше приблизиться к истине, лежащей где-то за горизонтом.

Додаток 4.

В. Н. Мясищев. Понятие личности в аспектах нормы и патологии¹

Личность – высшее интегральное понятие. Личность характеризуется, прежде всего, как система отношений человека к окружающей действительности. В анализе эту систему можно дробить на бесконечное количество отношений личности к различным предметам действительности, но как бы в данном смысле эти отношения частичны ни были, каждое из них всегда остается личностным. Самое главное и определяющее личность – ее *отношения к людям, являющиеся одновременно взаимоотношениями*. В этом пункте субъективное² отношение, отчетливо проявляясь в реакциях и действиях, обнаруживает свою объективность, а индивидуально-психологическое становится социально-психологическим. Отношения человека избирательны прежде всего в эмоционально-оценочном (положительном или отрицательном) смысле. *Отношения человека представляют сознательную, избирательную, основанную на опыте психологическую связь* его с различными сторонами объективной действительности, выражающуюся в его действиях, реакциях и переживаниях. В свою очередь они образуются и формируются в процессах деятельности.

Избирательные отношения человека многосторонни и сложны, но не разрозненны и не рядоположены, а составляют единую сформированную его опытом индивидуальную иерархическую историческую систему, внутренне связанную, хотя, может быть, и противоречивую. Так, потребность и идеал могут вступать в конфликт друг с другом, вместе с тем в идеале или в требованиях долга, так же как и в потребностях, заключено внутреннее побуждение к действию. Идеал, первоначально как внешнее

¹ Психология личности: [Хрестоматия]. – Том 2. / Редактор-составитель Д. Я. Райгородский. – Самара: Издательский Дом "БАХРАХ-М", 2000. – 544 с. – С. 197–223.

² Понятие "субъективный" имеет в психологии ряд значений. В данном контексте под субъективным имеется в виду принадлежность субъекту – существу, способному проявлять активность, направленную на объект, предмет (материальный или идеальный). Кроме того, субъективный – значит пристрастный, производящий выбор под влиянием собственных потребностей и интересов. (*Прим. автора*).

требование или правило, в процессе развития становится внутренним требованием.

Сознание, чувство и воля представляют то процессуальное триединство, которое выражается потенциально в отношении к каждому объекту и проявляется в различных отношениях, в интересах, в той или иной эмоциональной (положительной или отрицательной) оценке, в той или иной степени действенной активности – влечения, желания, стремления или потребности. Отношение – сила, потенциал, определяющий степень интереса, степень выраженности эмоции, степень напряжения желания или потребности. Отношения поэтому являются движущей силой личности.

Психологи неоднократно отмечали, что у личности могут преобладать органические, личные или сверхличные (общественные) цели, мотивы или потребности. Характеризуя личность, обычно говорят об ее направленности. Этот термин, однако, не вполне удовлетворителен. В сущности, речь идет о доминирующих отношениях, т. е. о большей или меньшей активности, реактивности, аффективности в отношении к тем или иным объектам. Так, доминировать могут "животные", конкретно личные или идейные интересы. Отношения человека представляют систему, образующуюся в результате его развития, воспитания и самовоспитания. Подобно тому как объекты окружающей действительности имеют разную важность для человека, в системе его отношений имеется иерархия господствующих и подчиненных отношений. Эта система постоянно меняется, развивается, но всегда определяющую роль играют отношения между людьми, в целом обусловленные структурой общества, т. е. лежащими в его основе общественно-производственными отношениями. Общественно-историческая обусловленность личности обнаруживается прежде всего в том, что в характеристике одних личностей самым важным являются общественные, а других – личные интересы.

Первый план характеристики личности образуют *доминирующие отношения* последней. С вопросом о доминирующих отношениях связаны вопросы о том, для чего живет данный человек, что для него является смыслом жизни: руководят ли им социальный идеал блага или цели личного преуспевания или человек вообще не ставит перед собой отдаленных задач и целей, еле справляясь с захлестывающими его повседневными заботами.

Хотя важнейшей, и не только философски, но этически, психологически и житейски, проблеме счастья до сих пор

уделяется мало внимания в научных исследованиях, она теснейшим образом связана с проблемой личности, ее целей, отношений и воспитания. Нельзя недооценивать и медицинскую сторону вопроса, так как болезнь или инвалидность вызывает реакцию личности (слабодушие, отчаяние, болезненное депрессивное состояние), крайним следствием которого может быть самоубийство. Другие болезненные формы выражают неудовлетворенность или конфликт с исходом в преступление или в реактивное невротическое или психотическое состояние.

Вторая группа свойств охватывает *психический уровень человека*. Это не только уровень его желаний, но и уровень его достижений. Определить данный уровень – значит ответить на вопросы: чего достиг человек, каковы его возможности, какой след он оставил в жизни общества, иначе говоря, каково историческое значение личности. Здесь опять-таки тесно соприкасаются психологический и социологический аспекты рассмотрения личности. Богатство личности определяется богатством ее опыта и, выражая уровень ее развития, неразрывно связано с ее сознательностью и ее самосознанием, под которым подразумевается способность личности правильно отражать действительность в ее настоящем и прошлом, а также предвидеть будущее, правильно оценивать себя самого и свое место в действительности.

Уровень развития личности одновременно является уровнем развития ее функциональных возможностей, ее, говоря языком психологических понятий, интеллектуальных, волевых, эмоциональных свойств. Сюда же относятся и такие еще малоизученные свойства, как сложность, тонкость, дифференцированность личности.

Аспекты общественного и культурного развития личности полностью не совпадают. Общественное развитие человека выражается той ролью, которую играют в его поведении общественные интересы по сравнению с личными. Культурный же уровень личности выражается соотношением идейных элементов индивидуального опыта и органических ("витальных") импульсов поведения. Конечно, наиболее высокий уровень развития характеризуется сочетанием коллективизма с высокой культурой. Однако культурно развитый человек может быть индивидуалистом, а культурно не развитый – коллективистом. Культурное развитие первого, какого бы высокого уровня оно ни достигло, неполноценно, ущербно, ибо недоразвиты общественные связи и

мотивы поведения. Коллективизм второго оказывается стихийным, примитивным, ибо не сочетается с высоким культурным уровнем, необходимым для обеспечения общественной сознательности человека. Ступени общественного и культурного развития отличаются различной ролью, которую на каждой из них играют для личности общественные и личные отношения.

Избирательная направленность отношений определяет и внешние и внутренние реакции личности. В социальном плане – это полюса внешней социальности и внутренней отзывчивости личности к другим людям и требованиям коллектива. Уровень развития и избирательность отношений характеризуют содержание личности.

Третьим существенным компонентом является *динамика реакций личности*. Она соответствует тому, что в психологии называется темпераментом и с физиологической стороны освещено И. П. Павловым как тип высшей нервной деятельности.

Следует только подчеркнуть, что: 1) темперамент проявляется во всех сторонах личности, в том числе в ее интеллектуальной и идейной жизни; 2) темперамент обнаруживается лишь в области активных отношений личности; 3) темперамент также может меняться под влиянием жизненных условий. <...>

Четвертый компонент характеристики личности – это *взаимосвязь основных компонентов, или общая структура личности*. Сюда относятся пропорциональность, гармоничность, цельность личности, ее широта и глубина, ее функциональный профиль, т. е. соотношение различных свойств психики или то, что по преимуществу называют характером личности.

Эта сторона важна для понимания таких волевых и моральных свойств, как устойчивость, настойчивость, выдержка, самообладание, отзывчивость, внимание к человеку, принципиальность, честность и противоположные им отрицательные качества. В названных свойствах, как в едином узле, связываются доминирующие отношения человека с уровнем его развития в целом, в отдельных сторонах и в динамике темперамента.

Это может быть показано на примере полярных свойств – коллективизма и индивидуализма. Во-первых, они выражают противоположные направления движущих сил человеческого поведения. Во-вторых, в общественно-историческом плане они выступают как разные уровни процесса развития от стихийного индивидуализма и коллективизма к сознательному. Наконец, они суть особенности характера личности, проявляющиеся на каждом шагу ее жизни.

Единство в структуре личности, соотношение в ней идеального и материального, социального и индивидуального следует рассматривать в связи с ее историческим развитием. Человек формируется в социальной среде, и в ходе этого процесса у него вырабатываются такие способы действия, которые благоприятствуют возникновению и развитию сознательных психических свойств, преобразованию биологического социальным (когда социальное из внешних условий, воздействий, требований, образцов, знаний и впечатлений переходит во внутренние потребности, привычки, требования личности к себе и к окружающим). Индивидуальное постепенно, критически, не без борьбы, реорганизуется социальным и становится социальным, не утрачивая индивидуальности, но приобретая новый "социализированный" характер.

Несмотря на многообразие и изменение свойств личности, она в нормальных условиях остается единой. Это *единство* основывается на синтезе реакций и тенденций индивида, регулируемом его центральной нервной системой, на единстве его жизненного опыта. Личность многообразна в своем единстве, и различные люди, имея общие свойства, обладают как типичными, так и индивидуальными особенностями. Поэтому наряду с общими закономерностями развития личности важную теоретическую и практическую задачу представляет исследование психических особенностей человека.

С позиций монистически материалистического и исторического понимания личности человек есть сложное развивающееся единство физиологического и психического, биогенного и преобразующего его социогенного.

Из многочисленных, в том числе не до конца еще разрешенных, вопросов развития личности мы остановимся на одной, важной и с философской и с конкретно-научной точки зрения проблеме, а именно проблеме *движущей силы развития человека*. В процессе развития слепые силы влечения организма превращаются в осознанные потребности, инстинктивное приспособление к природе и социальной среде становится все более сознательным и планомерным, включающим не только приспособление к действительности, но и преобразование ее.

Известно, что развитие есть постоянная борьба противоположностей, находящихся в каждый данный момент в определенном временном единстве. Одной из сторон развития личности является нарастание и обогащение системы ее возможностей и

потребностей (требований к жизни). Вместе с тем предъявляет ряд требований к человеку и предоставляет ему определенные возможности окружающая действительность. Борьба и единство противоположностей здесь заключается в том, что жизнь создает меняющиеся условия (общественные требования и возможности), которые сталкиваются с имеющимися у человека потребностями и его внутренними возможностями и побуждают его к освоению нового и переделке самого себя, в результате чего у него возникают новые потребности и новые внутренние возможности. Личность, изменяясь, развивается, меняется и характер ее отношения к действительности. Но последняя также изменяется. Весь этот спиралевидный процесс развития с наполняющими его борьбой, процессами овладения и преодоления составляет основное содержание развития личности, в ходе которого она выступает не пассивным объектом, а все более активным и сознательным субъектом. В зависимости от условий развития формирование личности приводит к разным результатам.

При изложении Павловского учения о типах в нашей литературе преимущественное внимание уделялось их генотипической почве. При этом забывалось, что сам Павлов говорил о сплаве врожденного (генотипического) и приобретенного (паратипического). Надо добавить, что у человека роль приобретенного опыта особенно велика, она становится решающей. Вот почему условия различных общественных структур определяют и различают личности.

Поскольку человек отражает и выражает общественные отношения, он не самостоятелен в своем поведении и деятельности. Вместе с тем не прямой, а весьма сложный характер отражения в человеке объективных отношений, существующих в обществе, обуславливает известную самостоятельность личности. Будучи объектом, человек в то же время является субъектом познания и практики. Степень самостоятельности, конечно, не одинакова у разных людей. Она зависит, прежде всего, от истории их развития, от политико-экономических и общественно-педагогических условий, также от уровня, которого достиг человек в процессе развития. Самостоятельность – одна из важнейших предпосылок истинной свободы.

Общественные условия формируют личность как систему отношений. Они определяют как содержание личности, так и ее структуру и форму.

Содержание личности включает и предметное содержание опыта человека, и отношение его как субъекта к предметному

содержанию, и связанную с этим систему ценностей, идеалов, убеждений, представляющих не только знание, но и побуждение к определенному действию.

(...) Изучение личности, неразрывно связанное с изучением общественных отношений, позволяет объединить естественнонаучное понимание человека с общественно-историческим, т. е. видеть в человеке (как организме и личности одновременно) продукт общественных условий, результат формирования и преобразования этими условиями его органической природы. Из сказанного следует несколько отправных положений, имеющих принципиальное значение для конкретного научного исследования и связанной с ним практики: личность общественно обусловлена, поэтому ее изучение предполагает изучение общественных условий ее развития; единство природного и социального в личности требует правильного общественно-исторического освещения ее природной материально-физиологической обусловленности и ее болезненных изменений: личность формируется в процессе ее деятельности, т.е. является продуктом общественной практики и развития организма в условиях этой практики.

В медицине, в том числе и в психоневрологии, еще недостаточно учитываются и не всегда правильно трактуются различные стороны человека как личности; клиническая патология почти не связана с научной теорией личности.

Конечно, медики-материалисты, изучая организм человека, понимают, что психика есть функция мозга, что организм и его болезни зависят от условий среды, что и организм и психика являются продуктом общественно-исторического развития. Однако при этом обычно упускается из виду, что сложные продукты развития, возникнув из простых, в свою очередь на них воздействуют. При игнорировании такого обратного влияния психика и личность оказываются всего лишь эпифеноменами, а динамика развития личности и организма искажается, поскольку не учитывается, что существующие в теле наряду с более инертными соматическими компонентами более подвижные нервно-психические изменения влияют на развитие и изменение тела. В указанном смысле в нашей медицине еще до конца не преодолены ни метафизика, ни биологизм в подходе к человеку.

Понятие болезни в различных планах связано с проблемой личности. Болезнь может выражаться: 1) болезненными процессами; 2) распадом личности; 3) таким патологическим развитием, которое изменяет ее. Душевная болезнь есть болезнь личности, говорил еще В. М. Бехтерев (1921).

Мы коснемся лишь некоторых сторон этого большого и сложного вопроса.

(...) Наиболее важными для уяснения рассматриваемой проблемы являются *патология развития личности, называемая психопатией, и патологические реакции, называемые неврозами или психоневрозами.*

В одном из руководств по психиатрии (см.: Handbook, 1959) термин "психопатическая личность" отвергается и взамен него предлагается термин "расстройство личности". Дело, разумеется, не в замене терминов, но интересно, что в обоих случаях речь идет именно о личности. Формы, которые при этом имеются в виду, таковы: 1) расстройство образцов (pattern) поведения (неадекватная, шизоидная, циклотимная, параноидная личность); 2) расстройство свойств личности (эмоционально-неустойчивая, пассивно-агрессивно-обсессивно-компульсивная и другие расстройства свойств личности); 3) социопатические расстройства свойств личности (антисоциальное и диссоциальное, разные сексуальные уклонения, наркомании, алкоголизм и др.); 4) специальные симптоматические реакции (расстройства речи, диурез, сомнамбулизм и др.).

Конечно, эта группировка пестра и соединяет разнородные явления. Определяя психопатию как аномалию личности, авторы, вследствие недостаточной разработанности проблемы личности в психиатрии, дают либо дефектное (по объему содержания), либо формальное определение.

Рассмотрим некоторые определения и классификацию психопатий. Одни авторы вообще не дают определений, а ряд весьма авторитетных лиц предлагает необъятно-широкие определения. Так, Е. Блейлер определяют психопатию как отклонение от нормы во всех возможных направлениях. Е. Кан, говоря о невозможности точного определения психопатии, утверждает, что она обуславливается отклонениями в трех слоях личности (влечениях, темпераменте, характере) и проявляется в разных вариантах нарушенных соотношений "я" и "другие".

(...) Очевидно, что пестрота и разнобой в определениях и классификациях психопатий могут быть преодолены лишь на базе диалектико-материалистической методологии. Основанной на ней классификации еще нет. Однако ясно одно – подлинно научная классификация должна исходить из ведущего значения прижизненных социальных моментов и в то же время из опирающегося на конкретный индивидуальный анализ учета роли врожденного момента, подчиняющегося социальным условиям.

Здесь методологически важно иметь в виду следующие моменты:

1. Необходимо учитывать *общий реактивно-динамический фон* – астенический, депрессивный, лабильный, стенический с недостатком самоконтроля, обычно рассматриваемого как недостаток торможения внешних реакций, составляющих динамическую почву психопатии. Эту почву надо рассматривать не просто как конституционально-биологическую основу, но и как прямой продукт отрицательных воспитательных, общественных влияний, проявляющихся в астенических, лабильных, импульсивных и заторможенных формах.

2. Далее должны быть приняты во внимание *структурные характерологические особенности*, выражающиеся в таких чертах, как сензитивность, диспропорция типа (фантастического или импульсивного), внутренняя противоречивость и т.п. Важно в конкретном анализе установить, как в истории развития взаимоотношений данного лица с другими возникают и формируются психопатические черты характера.

3. Третьим моментом являются доминирующие тенденции личности, которые при психопатиях имеет эгоцентрически индивидуальный характер не только потому, что возникают в неблагоприятных социальных условиях или выражают пережиточные влияния, но также и потому, что конфликт с окружающими людьми содействует развитию у личности антагонистических реакций и препятствует формированию общественно полноценных качеств. Чрезмерная выраженность или извращенность сексуальных тенденций характеризует сексуальных психопатов.

Отсутствие воспитательных влияний или противоречивость и непоследовательность создают тем большую неустойчивость, чем более резко выражены эти дефекты воспитания. Нарушения интеллектуального уровня и богатства личности, как известно, не специфичны для психопата.

Физиологический механизм *невроза* заключается в "срыве" нервной деятельности, вызванном "ошибкой" возбудительного и тормозного процессов. В таком самом общем виде этот механизм свойствен и животным. Конкретное же его понимание применительно к человеку требует содержательного объяснения того, что возбуждает и что тормозит, почему возбуждает и почему тормозит. А это возможно лишь на основе исследования истории развития личности и ее связей с действительностью или отношений к различным сторонам последней, важность которых для

личности может определять болезненную силу реакции. Известно, что психические травмы – смерть близкого человека, измена супруга, несправедливое осуждение, клевета, оскорбление, потеря средств к существованию, разнообразные конфликты с людьми – не всегда влекут за собой невроз. Это зависит от особенностей отношений личности и способов переработки ею событий, впечатлений и трудностей.

Психотерапия, особенности которой яснее всего выступают в лечении неврозов, заключается, прежде всего, в изменении личности в смысле переделки ее *отношений*. Больные, преодолевшие свое болезненное состояние, говорят, что после лечения они стали иначе относиться к тем явлениям жизни, которые раньше вызывали у них болезненное состояние.

В предшествующем изложении мы пытались осветить существующее понимание психопатии и невроза с эмпирической стороны. Однако с точки зрения методологической нельзя не подчеркнуть, что оба термина крайне неудачны, расплывчаты.

Психопатия буквально значит страдание психики, а невроз – нервная болезнь. Надо учесть, что эти термины выражают уровень знаний того периода, когда понятия о душевной и нервной болезнях были еще очень мало обоснованы в этиологическом и патогенетическом плане, когда теория развития человека и личности еще отсутствовала или находилась в зародышевом состоянии.

Таким образом, в патологических формах развития личности и в психогенных заболеваниях явственно сказывается роль личности, причем ее особенности – это и проявления, и существенные условия развития болезни, и средство преодоления последней.

(...) Отношение человека к своему здоровью не сводится только к заботе о здоровье или пренебрежению к нему. Здесь одновременно речь идет и о более высоких уровнях идейных отношений личности. Бережное отношение к своему здоровью, как и к здоровью других граждан, является выражением общественной сознательности. Формирование именно такого отношения к здоровью, когда оно рассматривается как общественная ценность, – задача санитарной пропаганды и воспитания.

Значительное место в гигиене и профилактике психического здоровья занимает вопрос о соматическом состоянии. Это связано с важной ролью психики и свойств личности в предупреждении

соматических заболеваний и укреплении физического здоровья. Хорошо известно, что такие соматические заболевания, как гипертония, зависят от нервно-психического перенапряжения. Возникновение же перенапряжения и его фиксация, в свою очередь, зависят от свойств личности, от взаимоотношений человека с другими людьми, от умения находить рациональный выход при затруднениях, от самообладания, от правильной самооценки и объективной критической оценки обстоятельств.

Никто не сомневается в значении физической культуры для укрепления не только физического, но и нервно-психического здоровья. Однако занятия физкультурой требуют систематического усилия, которое само основывается на соответствующих свойствах личности – способности к усилию, настойчивости, целеустремленности. Здесь проблема здоровья выходит за пределы клиники: здоровье тела неразрывно связывается со здоровьем духа и не только в том смысле, что первое обуславливает второе, но и в том, что второе (здоровая психика) способствует первому (здоровью тела).

Мы стремились показать, что правильное понимание личности, необходимое для руководства здоровым человеком, применимо также и к больному человеку, обязательно для успешного предупреждения и лечения заболеваний.

Трудность правильного понимания личности заключается в умении видеть в ней целое, единство частей, в преодолении односторонней трактовки ее как только биологического, или только конституционального, или врожденного, или только приобретенного. Сложный и динамический характер явления, именуемого личностью, требует диалектико-материалистического подхода к ее изучению. Только при таком подходе могут быть выработаны научно обоснованные методы воздействия на человека и в медицинском и в социально-педагогическом плане.

Додаток 5.

Л. И. Анцыферова. К психологии личности как развивающейся системы ¹

Личность – это способ бытия человека в обществе, в конкретно-исторических условиях, это индивидуальная форма существования и развития социальных связей и отношений. Человек может участвовать в обществе только в качестве личности. В этом качестве он всегда сам, самостоятельно прокладывает свой уникальный индивидуальный путь в пространственно-временном континууме своей эпохи, и значимость его определяется тем, насколько обширной сфере этого континуума он сообщит свое индивидуально-личностное "движение".

Личность, наконец, это человек, постоянно повествующий самому себе о своих взаимоотношениях с целым миром и во внутренней полемике с подразумеваемыми собеседниками утверждающий, защищающий, осуждающий, изменяющий, совершенствующий себя.

Исследуемая в психологическом аспекте личность представляет собой самое динамичное и пластичное образование. Стабильность, устойчивость сочетаются в психологической организации личности с удивительной гибкостью, непрерывным обогащением сферы ее потенциалов, с огромными компенсаторными резервами, с возможностями перестройки, взаимозаменяемости, взаимодополнения ее образующих. И устойчивые состояния личности, и сложившиеся черты, и обобщенные эмоционально-ценностные отношения к миру, даже находясь в латентном виде, имеют процессуальный, динамичный характер: они функционируют, если так можно выразиться, на субдоминантном уровне. Им свойственно функциональное развитие со своими микрофазами и микростадиями, переходящее на определенном этапе в развитие структурное.

Можно сказать, что основным способом бытия личности является развитие, которое выражает основную потребность человека как универсального родового существа – постоянно выходить за свои пределы, достигать возможной полноты воплощения в

¹ Психология формирования и развития личности. / Под ред. Л. И. Анцыферовой / Академия Наук СССР, Институт психологии. – М.: Наука, 1981. – 366 с. – С. 3–19.

индивидуальной форме своей родовой сущности. Личность постоянно экстраполирует себя в свое будущее, а свое отдаленное будущее проецирует на свое настоящее. Желание своего будущего и есть желание развития. Будущее существует в личности как направленность ее развития и переживается человеком в виде страстного стремления к своим целям и идеалам, как желание выразить себя в определенной деятельности, как тяга к обогащению ценностно-смыслового пространства собственной жизни оценочными позициями и уникальными взглядами на мир других людей. Сфера истинного бытия человека как личности – это сфера его выхода за пределы себя.

По мере становления личности растет целостность, интегративность ее психологической организации, усиливается взаимосвязь различных свойств и характеристик, накапливаются новые потенции развития. Происходит расширение и, главное, углубление связей личности с окружающим миром, обществом, другими людьми. Именно такое углубление, растущая многоуровневость и системность ценностно-смысловых отношений человека к миру, реализующихся в его созидательной деятельности, общении, активном созерцании, эстетическом переживании, – один из важных критериев прогрессивного развития личности. Но развитие личности, в каком бы направлении оно ни шло, – это не то, что с личностью "случается": личность – это субъект своего собственного развития, постоянно находящийся в поиске и построении тех видов деятельного отношения к миру, в которых могут полнее всего проявиться и развиться уникальные потенции конкретного индивида.

Личность развивается, формируясь. В психологии под формированием обычно понимается совокупность приемов и способов социального воздействия на индивида, имеющих целью создать у него систему определенных социальных ценностей, мировоззрение, концепцию жизни, воспитать социально-психологические качества и определенный склад мышления. Однако понятие формирования не исчерпывается этим содержанием, оно подразумевает также процесс образования под влиянием различных социальных воздействий особого типа системных отношений внутри целостной психологической организации личности. Иначе говоря, личность, развиваясь, "принимает определенную форму – определенный способ организации, который может как всемерно содействовать всестороннему и гармоничному развитию личности, так и тормозить его. "Формообразование" личности,

адекватное или неадекватное для ее полноценного развития, начинается в раннем детстве. Именно в первые годы жизни закладываются психологические основы важнейших отношений личности к окружающему социальному миру ("к другому") и к самой себе, создаются психологические предпосылки просоциального и гуманистически ориентированного способа решения все усложняющихся общественно детерминированных задач. Как это убедительно и на большом эмпирическом материале показано Л. Б. Филоновым, появление незаметных, но опасных психологических новообразований, гипертрофия некоторых психологических черт создают в ранний период жизни предпосылки деформации личности. Возникнув как способ ответа ребенка на неблагоприятные социальные воздействия, эти психологические, новообразования постепенно обретают собственную логику развития. Их становление продолжается и при отсутствии некоего вызвавших их условий. Более того, личность сама начинает создавать среду, способствующую доминированию отрицательных качеств в личностной системе и дальнейшему искажению "формы" личности.

Исследования показывают, что уже у детей-дошкольников преобразование возникших нежелательных характеристик личности требует больших усилий [Рояк, 1978]. Это и понятно. Ведь процесс становления личности можно представить себе как развертывание целостной органической системы, в которой каждая часть предполагает каждую иную и порождается целостной системой. Характеризуя целостные системы, к которым, несомненно, следует прежде всего отнести личность, В. Г. Афанасьев пишет: "Каждая часть целого – это иное другой части, а эта другая – третьей и т. д." [1980]. Следовательно, в ходе перевоспитания приходится переделывать не одно изолированное свойство личности, а всю ее организацию. Вот почему воспитательный процесс должен быть направлен на предупреждение и возможно более раннее распознавание опасных психологических новообразований, на устранение условий их формирования. Прежде чем, однако, исследовать этапы становления тех или иных свойств личности, следует вычленив некоторые общие принципы формирования и развития личности, выявить связи "истории" и "логики" ее функционирования.

Задача создания системного подхода к психологии личности и ее развития требует все более дифференцированных представлений о различных "сторонах", сферах, о возможных принципах

строения психологической организации личности. Психологов уже давно не удовлетворяют представления о структуре личности как о сочетании направленности личности с ее способностями, характером и темпераментом. Намечаются новые линии членения целостной личностной системы. Выделяются потенциальная и актуальная (актуализированная, реализующаяся в жизнедеятельности) сферы личности. Способы взаимопереходов между ними рассматриваются как характеристики механизмов развития личности [Т. И. Артемьева]. К. Обуховский предлагает различать программирующие и базальные свойства личности. К первым он относит отдаленные задачи, образующие смысл жизни человека; знания мировоззренческого порядка, отвечающие на вопрос о месте человека в мире; эмоциональные позиции. Ко вторым – свойства темперамента, уровень общего интеллекта, способности и т. п.

Вопрос о необходимости достижения оптимального соотношения программирующих и базальных свойств в ходе развития личности ставится и применительно к связи содержательно-смысловых и функционально-динамических свойств личности [В. Г. Асеев].

В течение многих лет разрабатывается уровневая концепция "интегральной индивидуальности" [В. С. Мерлин]. В ней раскрываются связи между уровнями нейро-динамических, психодинамических (темперамент) и собственно личностных свойств индивида. При такой постановке проблемы психодинамические базальные характеристики не включаются в структуру личностных качеств. Если вести исследование в рамках сопоставления "собственно личностных" и психодинамических свойств индивида, то подобное положение имеет веские основания: обобщенные отношения личности к миру, к обществу, к себе, к другим людям, ее жизненная философия, мера выраженности в личностной активности человека исторического значения его эпохи, тенденций развития общества могут быть весьма сходными у индивидов с совершенно различными психодинамическими свойствами. Эмпирические исследования показывают, что человек, будучи, например, тревожным на уровне свойств темперамента, может совсем не быть тревожным при общении с другими людьми. Если, однако, ставится проблема изучения личности в психологическом плане, т. е. раскрытия психологических механизмов формирования, функционирования и развития собственно личностных качеств индивида, тогда между уровнем психодинамических и "собственно личностных" свойств следует постулировать существование

уровня психологической организации личности. В ее структуре психодинамические и содержательно-смысловые стороны взаимопроникают, взаимоокрашивают друг друга. Одно и то же по своему наименованию психодинамическое свойство в системе разных психологических механизмов обретает особое качество в зависимости и от смысловых характеристик, и от других психодинамических свойств.

С этой точки зрения психодинамические свойства индивида входят в психологическую организацию личности – но не в качестве особого самостоятельного уровня, а как особое качество психологических механизмов, реализующих ценностные отношения личности к миру. Представляется, что новое – генетическое – направление исследований, осуществляющееся в рамках концепции "интегральной индивидуальности", в неявной форме согласуется с высказанными выше положениями.

(...) Положение о том, что развитие – основной способ существования личности, можно переформулировать так: социальное и психическое становление личности не ограничено какими-то определенными отрезками времени. Оно осуществляется на всех этапах жизненного пути человека. Период зрелости не может рассматриваться как конечное состояние, к которому направлено развитие и которым оно завершается. Наоборот, чем более зрелой в социальном и психологическом смысле становится личность, тем более возрастает ее способность к дальнейшему развитию. Исследование личности как постоянно развивающейся системы делает необходимой разработку в психологии процессуально-динамического подхода и выдвигает на первый план ряд новых проблем. К их числу относятся вопросы о диахронической структуре самого процесса развития личности, о структуре целостного жизненного пути индивида, о типологии таких структур, об общественно-исторической обусловленности членения на фазы, этапы и стадии индивидуального пути развития личности. Этот последний вопрос более разработан применительно к периоду детства. "Исторический статус детства зависит от этапа общественного развития, классовой структуры данного общества, культурных, социально-психологических, религиозных и других традиций" [Карсаевская, 1978, с. 139]. Не менее поразительна и интересна социально-историческая природа подросткового периода и юности. "Половая зрелость, – пишет Г. Бернард, – есть, конечно, естественный или физический процесс, но то, что мы называем юностью, представляет собой феномен западной цивилизации двадцатого столетия" [Bernard,

1962, р. 254]. Предстоит исследовать, на какие же фазы и этапы делится период юности, каковы особенности этого членения в условиях зрелого социалистического общества. Несомненно, что и период взрослости, зрелости обусловлен общественно-исторически и делится на множество собственных фаз. Вопрос этот, однако, наиболее неразработан в психологии.

Понимание индивидуального пути становления личности как многократных переходов от одной стадии к другой, от более простого уровня функционирования к более сложному ставит перед психологами задачу раскрыть связь пройденных личностью стадий с системной организацией сложившейся личности, а также определить типы связей между последовательно проходимыми ею стадиями. Можно выдвинуть положение о том, что пройденные личностью ступени развития постепенно порождают ее иерархическую организацию, в составе которой позднейшие, более сложные и совершенные структуры не поглощают, но качественно видоизменяют, перестраивают, обогащают, регулируют, интегрируют образования более ранних ступеней через включение их в новые системы психологических отношений личности к миру, в новые жизненные позиции. Это положение, однако, должно быть существенно дополнено и разъяснено с позиций углубленного диалектико-материалистического системного подхода.

Как уже было показано выше, личность, развиваясь, формируется, она принимает определенную форму. Эта форма представляет собой целостную систему социальных свойств, а точнее, социальных "органов" личности, позволяющую общественной жизни человека функционировать не только в коллективной, но и индивидуальной форме. Складывающаяся социальная форма личности должна найти свое отражение в психологической организации личности – из нее, как из своего основания, вырастают социальные "органы" личности, но никогда не исчерпывают богатства ее психических свойств, состояний, процессов, зарождающихся психологических механизмов, накапливающихся потенциалов, вновь возникающих соотношений¹. Постоянная незавершенность – характерная черта психологической организации личности – одно из внутренних условий ее способности к безграничному развитию.

¹ При этом у разных личностей одна и та же социальная их функция осуществляется совокупностью различных психологических механизмов, а одна и та же социальная характеристика опирается на интеграцию различных психологических черт.

Основные социально-психологические свойства личности, выступающие как бы в виде необходимых сторон ее "формы", возникают на разных ступенях индивидуального развития. Такие ступени можно обозначить как *стадии становления личности*. Хотя новообразования каждой стадии нередко отделены друг от друга годами и даже десятком лет, их бывает трудно сравнивать по параметрам "выше – ниже", "сложнее – проще". Первые морально-нравственные установки, формирующиеся в дошкольном детстве, отнюдь не проще первых форм овладения трудовыми (профессиональными) умениями на пороге юности. Новообразования каждой стадии – возникшие свойства личности – продолжают развиваться и формироваться, включаясь в состав последующей стадии. Качественные преобразования одного и того же свойства личности в ходе ее развития можно назвать этапами. (Появившиеся свойства личности могут, разумеется, и деформироваться, и регрессировать, вырождаться в ходе становления личности, если деформируется или исчезает регулируемая ими система отношений личности к миру.)

Новообразования каждой стадии, знаменующие установление связей личности с разными "мирами" человека – с миром других людей, с миром учебы, миром труда с собственным внутренним миром и т. д., – равным образом важны для функционирования личности в качестве члена общества. Они схематически и весьма условно могут быть представлены как располагающиеся в горизонтальной плоскости ее психологической организации, но отнюдь не рядоположенные в ней. Перед личностью все чаще и чаще встает задача психологического укрепления, дополнения, обогащения этих свойств, устранения и переделки тех психологических механизмов, которые препятствуют успешной жизнедеятельности индивида в важных сферах общественной жизни. Чем дальше продвигается человек по жизненному пути, тем более значительное место в структуре личности начинают занимать конфигурации свойств или черт, сформировавшиеся как реакции индивида на свои собственные качества или формы поведения. Можно выделить комплексы защитных, компенсирующих, усиливающих, дополняющих, акцентированных и других свойств личности. Личность, таким образом, творит, созидает себя. На всех ступенях своего становления личность формируется и развивается, решая жизненно важные, социально детерминированные, все более усложняющиеся задачи – познавательные, морально-нравственные, ценностно-смысловые, коммуникативные,

мировоззренческие. Каждая стадия ставит индивида перед новым типом задач. Эффективные способы их решения закрепляются в форме специфических психологических механизмов, психологических стратегий и тактик, в виде обобщенных черт личности. Эти гетерохронно возникающие свойства, а следовательно, и входящие в их структуру психологические стратегии и тактики проходят ряд этапов развития в соответствии со все более многогранным включением индивида в социальную структуру общества, с усложнением связей индивида с миром – в зависимости от возникновения других личностных новообразований. На каждом новом этапе ранее функционировавшие механизмы входят в качестве подчиненных в более сложные механизмы, подвергаясь там существенным преобразованиям. Ранее выработанные психологические стратегии превращаются в системы тактик для решения более сложных стратегических задач, уходящих в далекое будущее. Но, естественно, что в изменяющейся психологической структуре того или иного свойства личности остается инвариант – качественная определенность формирующегося свойства. Некоторые закономерности становления отдельных "сторон" личности можно показать на примере формирования наиболее рано возникающего и самого фундаментального отношения растущего индивида к социальному миру, к миру нравственно-этических принципов построения связей со взрослыми и сверстниками в процессе общения с ними. Это отношение неразрывно связано уже с первых месяцев жизни с самоотношением индивида к себе. Целый ряд психологов справедливо относят к первой стадии формирования личности закрепление чувств доверия – недоверия, теплоты – холодности, радости от усвоения логики связей с миром взрослых – пугливой тревожности от непредсказуемости их поступков, положительной или отрицательной позиции к себе [Bernard, 1962].

Эти позиции во многом определяют ход дальнейшего развития личности. Оценка ребенка взрослым насыщается огромной значимостью, и любые действия взрослого, касающиеся малыша, воспринимаются последним как индикаторы того или иного отношения. "Когда ребенка кормят сразу, как только он начинает испытывать голод, он получает больше, нежели пищу, – справедливо заключает Л. Франк, – он обретает чувство уверенности, что на его потребности ответят, он чувствует, что может доверять своему миру" [Frank, 1948, p. 7–8].

Складывающиеся отношения к социальному миру получают дальнейшее стремительное развитие в ходе все более

расширяющегося и углубляющегося общения ребенка со своими сверстниками, со старшими и младшими детьми. В это время, в период дошкольного детства, начинают складываться и укрепляться морально-нравственные установки и психологические свойства личности, выражающие ее отношения к другим лицам: общительность, справедливость, стремление доминировать, эгоизм и т. д. Новообразования этой стадии имеют особое значение для личности, ибо отношения к другим людям, к социальному миру отныне пронизывают все иные формирующиеся на последующих стадиях отношения индивида к миру. Продолжая развиваться на последующих ступенях становления, видоизменяясь, обретая другую структуру и реализуясь иными психологическими механизмами, психологические свойства личности, характеризующие ее отношения к миру жизни других людей, прочно закрепляются в структуре личности; они принимают форму высоко обобщенных позиций индивида, его "мировоззренческих чувств" [С. Л. Рубинштейн]. Может, однако, оказаться, что контуры некоторых психологических механизмов взаимоотношения личности с другими людьми останутся недостаточно преобразованными, хотя и наполнятся новым, взрослым содержанием. Так, в исследованиях С. Г. Якобсон выявлен один из важных механизмов морально-нравственного поведения детей-дошкольников, которое, по ее предположению, регулируется двумя полярными взаимосвязанными эталонами, воспроизводящими в разной конкретной форме этические категории добра и зла. Для преодоления этически отрицательных форм поведения необходимо, но не достаточно, чтобы ребенок сам установил соответствие своего поступка отрицательному эталону. Нужно, чтобы окружающие – взрослые и сверстники – признавали и подчеркивали соответствие личности ребенка в целом положительному эталону. Именно противоречие между положительным образом себя в целом и отрицательным – своего частного поведения рассматривается С. Г. Якобсон как психологический механизм формирования поведения, соответствующего морально-нравственным нормам. Сопоставление этих генетически ранних форм поведения с позднейшими, распространенными и в период взрослости, позволяет выявить удивительное сходство осуществляющих их психологических механизмов.

Как известно, на основе психотерапевтической практики К. Роджерс обнаружил один из существенных механизмов развития личности. Лишь в атмосфере безусловного положительного отношения к себе со стороны авторитетного другого, пациенты

начинают признавать свои недостатки, неблагоприятные поступки и самостоятельно формируют способы прогрессивного преобразования себя. Конечно, у зрелой личности с адекватной самооценкой, не испытывающей необходимости обращаться к психотерапевту, есть иные, более совершенные механизмы развития. С этой точки зрения проанализированные Роджерсом формы поведения и соответствующие психологические механизмы могут быть названы "ремнантами", т. е. функционирующими на уровне взрослой личности остаточными формами отношения к социальному миру и к себе, характерными для более ранних стадий становления личности.

(...) Уровни психологической организации зрелой личности – это производное ее интегрированного функционирования, качественной переработки на высшем уровне способов взаимоотношений с миром на предшествующих стадиях и установление для каждого из них своего места, определяемого типологией тех жизненных ситуаций, с которыми приходится справляться зрелой личности. В период личностной зрелости типы деятельности, выступавшие в качестве ведущих на пройденных стадиях индивидуального развития, – общение, исследование предметного и социального мира, игра, учение, участие в общественных организациях, труд, воспитание нового поколения, организаторская деятельность, анализ и построение своего собственного внутреннего мира и т. д. – интегрируются и в своих полностью развитых формах порождают разные типы совмещенных способов жизнедеятельности человека, поднимающих развитие личности на качественно новый уровень. Совмещенная жизнедеятельность порождает и требует высоко-интегрированной психологической организации личности. Интегрированность означает не только усиление взаимосвязей между структурными образующими психологической организации – эти взаимосвязи становятся все более гибкими, подвижными, динамичными [Развитие психофизиологических функций взрослых людей, 1977].

Именно на высшем уровне интеграции психологической организации личности достигается единство, согласованность, соответствие собственно личностных и психодинамических характеристик индивида (соотношение которых раскрывается в работах В. С. Мерлина), программирующих и базальных его характеристик (по терминологии К. Обуховского). Хорошо отработанные и интегрированные психологические механизмы личностной организации, не требуя высокого психологического напряжения,

начинают уходить в глубь личности – благодаря им личность обретает глубину, высокую устойчивость, фундаментальность. Функционирование подобных фундаментальных уровней личности регулируется чувствами человека и самой личностью переживается как органически присущий ей способ существования. Образование фундаментальных уровней высвобождает функциональные возможности человека для дальнейшего творческого развития, позволяет поддерживать высокий уровень напряжения, необходимый для постановки ранее не выдвигавшихся задач, достойных стараний не только отдельной личности, но объединенных усилий многих людей и даже целого общества. Индивид не может, однако, постоянно действовать на высшем уровне функционирования. Можно предполагать, что свободный и легкий переход от одного функционального уровня к другому, способность определенное время находиться на уровне, требующем меньшего психологического напряжения, и затем вновь возвращаться на более высокий уровень – признак и залог психологического здоровья личности, а возможно, и форма аутопсихотерапии¹.

(...) Поиск личностью путей преодоления внутренней, болезненно переживаемой рассогласованности может вести к прогрессивному развитию личности, но может и препятствовать ему, если взаимосогласованность внутреннего мира достигается путем отказа от трудных целей, от желаний, от реализации собственных потенций, от новых способов общения с миром.

¹ Есть основания полагать, что на достаточно высоких уровнях развития личности, когда возможности саморегуляции охватывают и сам психический внутренний мир индивида, психологические механизмы в их значительной части выступают как специфические умения личности последовательно менять структуру психологической организации, то сближая, сжимая, совмещая одни ее "пространства" и отдаляя другие, то меняя рельеф основания, то одновременно заряжая высоким потенциалом до сих пор разобщенные участки и т. д. Удивительная гибкость, податливость психологической организации совмещается в ней со столь же поразительным качеством "упругости", позволяющим ей снова принимать свою устойчивую форму – хотя в несколько обогащенном виде. Как любой способ существования материи, психологическая организация человека должна обладать своими пространственными характеристиками, отличными от пространственных характеристик, например, биологических или общественных систем.

Синтонными, взаимосогласованными, взаимодополняющими должны быть те обобщенные жизненные отношения личности к миру, которые образуют ткань ее жизнедеятельности [К. А. Абульханова-Славская] и которые реализуются в труде, общении и познании, в учении и созидании. Гармоничность же этих отношений существенным образом зависит от степени гармоничности социальной структуры общества. Гармоничность взаимосвязи личности и общества – условие внутренней гармонии личности.

Один из важных принципов построения *гармонической личности* намечен на специфическом материале Б. И. Додоновым. Возможность его широкого обобщения подтверждается исследованиями Е. М. Борисовой. Содержание его следующее. При значительном развитии одного из существенных и социально ценных способов связи индивида с миром этот способ становится стержнем построения отношений личности с миром. Формирующиеся на его основе качества личности становятся ведущими, они заряжают собственным высоким потенциалом другие черты личности, значительно повышают уровень их развития и, взаимно обогащаясь, обеспечивают гармоничность функционирования личности, актуализируют латентные ее характеристики, способствуют накоплению новых потенций, всестороннему развитию индивида. Преодолевается тот конфликт осознаваемых и бессознательных мотивов, который, как показала Л. И. Божович, становится барьером на пути формирования гармонической личности.

(...) Проблема гармонизации личности включает в себя вопрос о единстве ее социального образа жизни и психологического стиля жизнедеятельности. Образ жизни можно определить как "устоявшиеся, типичные для исторически конкретных социальных отношений формы индивидуальной и групповой жизнедеятельности людей, которые характеризуют особенности их общения, поведения и склада мышления в сферах труда, общественно-политической деятельности, быта и досуга" [Толстых, 1975, с. 27]. Развитие личности определяется образом жизни не непосредственно, а опосредованно – через психологический стиль жизнедеятельности индивида. В философско-социологической литературе проводится различие между образом жизни и стилем жизни как социально-психологическим явлением. Под психологическим стилем жизни мы понимаем психологические механизмы социальной жизнедеятельности человека.

Для психолога важно выяснить, каково психологическое обеспечение одного и того же социального образа жизни у разных

индивидов, какой психологической ценой платит человек за свой образ жизни. Личности с разными психологическими стилями могут вести с социологической точки зрения сходный образ жизни [Анцыферова, 1978].

Литература

Анцыферова Л. И. Некоторые теоретические проблемы психологии личности. – *Вопр. психол.*, 1978, № 1, с. 37–50.

Афанасьев В. Г. О целостных системах. – *Вопр. филос.*, 1980, № 6, с. 62–78.

Карсаевская Т. В. Прогресс общества и проблемы целостного биосоциального развития современного человека. – М.: Медицина, 1978. – 247 с.

Развитие психофизиологических функций взрослых людей. / Под ред. Б. Г. Ананьева, Е. И. Степановой. – М.: Педагогика, 1977, с. 198.

Рояк А. А. Психологическая характеристика трудностей в отношениях у детей дошкольников. – В кн.: Отношения между сверстниками в группе детского сада. / Под ред. Т. А. Репиной. – М.: Педагогика, 1978, с. 67–91.

Толстых В. И. Образ жизни. – М.: Политиздат, 1975. 183 с.

Bernard H. W. *Human Development in Western Culture*. Boston: Allyn and Bacon, 1962.

Frank L. K. *Personality and Culture*. Danville (111.): Interstate Printers and Publishers, 1948.

ПИТАННЯ ДО ЕКЗАМЕНУ З КУРСУ "ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ"

1. Особистість як об'єкт психологічного дослідження.
2. Сутнісні ознаки особистості.
3. Методи дослідження особистості.
4. Структура особистості як унікальної цілісності.
5. Потреби: психологічна сутність, зміст, класифікація.
6. Мотиви і мотивація.
7. Ієрархія мотиваційно-потребової сфери особистості.
8. Загальне та індивідуально-неповторне в особистості.
9. Виникнення і розвиток особистості.
10. Витоки і рушійні сили розвитку особистості.
11. Періодизація розвитку особистості: порівняльний аналіз концепцій.
12. Індивідуальні варіанти розвитку особистості.
13. Поняття саморозвитку особистості. Мотиви саморозвитку. Самореалізація.
14. Особистість і ситуація. Соціальна ситуація розвитку.
15. Способи подолання особистістю несприятливих життєвих ситуацій.
16. Взаємодія як ключовий механізм розвитку особистості.
17. Внутрішній світ особистості.
18. Поняття про психологічну допомогу особистості.
19. Розвиток особистості та її життєвий шлях.
20. Спрямованість особистості.
21. Самосвідомість особистості. Я-концепція.
22. Біологічне і соціальне в особистості людини.
23. Психоаналітичний напрям у психології особистості. Теорія З. Фрейда.
24. Психоаналітичний напрям у психології особистості. Теорія А. Адлера.
25. Психоаналітичний напрям у психології особистості. Теорія К. Г. Юнга.
26. Неофрейдизм про психологію особистості (Е. Еріксон, К. Хорні, Е. Фромм).
27. Гуманістична психологія про сутність і природу особистості, теорія К. Роджерса.

28. Гуманістична психологія про сутність і природу особистості, теорія А. Маслоу.
29. Теорія особистісних рис, Г. Олпорт.
30. Теорія особистісних рис, Р. Кеттел, А. Айзенк.
31. Біхевіоризм про психологію особистості. Теоретичні витоки біхевіоральної психотерапії.
32. Когнітивна психологія про природу особистості. Теорія Дж. Келлі.
33. Соціально-когнітивний напрям у дослідженні особистості (А. Бандура, Дж. Роттер).
34. Проблема особистості у вітчизняній психології.
35. Культурно-історична теорія про сутність особистості та закономірності її розвитку в онтогенезі (Л. С. Виготський, Л. І. Божович, Д. Б. Ельконін).
36. Теорія діяльності про природу особистості (О. М. Леонтьев, С. Л. Рубінштейн).
37. Розвиток особистості в навчально-виховному процесі.
38. Розвиток і дозрівання особистості.
39. Особливості психологічної допомоги особистості у психоаналітичному напрямку.
40. Особистісно-центрована психотерапія К. Роджерса.
41. Самоактуалізація і метапатологія (А. Маслоу.)
42. Особливості психологічної допомоги в межах когнітивного напрямку (Дж. Келлі).
43. Особливості психологічної допомоги в межах соціально-когнітивного напрямку (А. Бандура, Дж. Роттер).
44. Поняття базисної тривоги. Порівняння точок зору З. Фрейда та К. Хорні.
45. Уявлення про особистість в екзистенційній психології (В. Франкл, І. Ялом, Л. Біншвангер, Р. Мей та ін).
46. Особливості психологічної допомоги в межах екзистенційної психології.
47. Психологічні захисні механізми, їх значення в існуванні особистості і в організації психологічної допомоги.
48. Загальне розуміння понять "психологічне здоров'я" та "психологічне нездоров'я" в персонології.
49. Тлумачення сутності психологічного здоров'я в теорії З. Фрейда.
50. Розуміння психологічного здоров'я в теоріях А. Адлера та К.-Г. Юнга.

51. Погляди на психологічне здоров'я в контексті нефрейдизму (Е. Еріксон, Е. Фромм, К. Хорні).
52. Розуміння психологічно здорової особистості в теоріях соціально-когнітивного напрямку (А. Бандура, Дж. Роттер).
53. Розуміння психологічно здорової особистості в теорії К. Роджерса.
54. А. Маслоу про психологічне здоров'я особистості.
55. Психологічні відхилення і система психологічної допомоги в теорії З. Фрейда.
56. Психологічні відхилення і система психологічної допомоги в теорії А. Адлера.
57. Психологічні відхилення і система психологічної допомоги в теорії К. Роджерса.
58. Психологічні відхилення і система психологічної допомоги в теорії А. Маслоу.
59. Психологічні відхилення і система психологічної допомоги в теорії Дж. Келлі.
60. Емпірична валідація психоаналітичних теорій особистості (З. Фрейд, А. Адлер, К. Юнг).
61. Емпірична валідація теорій неофрейдизму (Е. Еріксон, К. Хорні, Е. Фромм).
62. Емпірична валідація диспозиційних теорій особистості (Г. Олпорт, Р. Кеттел та Г. Айзенк).
63. Емпірична валідація теорії А. Бандури.
64. Емпірична валідація теорії Дж. Келлі.
65. Емпірична валідація теорії К. Роджерса.
66. Емпірична валідація теорії А. Маслоу.
67. Взаємовідносини особистості і середовища в культурно-історичній теорії (Л. С. Виготського).
68. Розуміння взаємовідносин особистості і середовища в поглядах сучасних вітчизняних дослідників.
69. Подолання несприятливих ситуацій особистістю.

Навчальне видання

Кресан Ольга Дмитрівна

ПСИХОЛОГІЯ ОСОБИСТОСТІ

*Методичні матеріали
до навчальної дисципліни*

В авторській редакції

Технічний редактор – І. П. Борис
Верстка, макетування – Н. В. Мачужак
Дизайн обкладинки – В. М. Косяк

Підписано до друку
Гарнітура Arial
Замовлення №

Формат 60x84/16
Ум. друк. арк. 7,73
Обл.-вид. арк. 6,31

Папір офсетний
Тираж 115 пр.

Видавництво
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.